ІНСТИТУТ СХОДОЗНАВСТВА ім. А. Ю. КРИМСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

СХОДОЗНАВСТВО

60

КИЇВ – 2012

Затверджено до друку Вченою радою Інституту сходознавства
ім. А. Ю. Кримського НАН України 29.11.2012 (протокол № 7)

Головний редактор
д.ф.н., с.н.с. О. О. Хамрай

Редакційна колегія:
О. І. Айбабін, д.і.н., с.н.с.; І. П. Бондаренко, д.ф.н., проф.;
О. Б. Бубенок, д.і.н., с.н.с.; В. А. Бушаков, д.ф.н.; О. Б. Головко, д.і.н.;
В. О. Кіктенко, к.і.н., с.н.с.; О. С. Мавріна, к.і.н., с.н.с.;
О. Д. Огнєва, к.і.н., с.н.с.; І. В. Отрощенко, д.і.н., с.н.с.;
Д. А. Радівілов, к.і.н., с.н.с.; В. С. Рибалкін, д.ф.н., проф.;
К. М. Тищенко, д.ф.н., проф.; Б. П. Яценко, д.г.н., проф.

(Склад редколегії затверджено Вченою радою
Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України
24.03.2011)

Відповідальний секретар Д. А. Радівілов, к.і.н., с.н.с.

Літературний редактор О. Я. Орос

Коректор Я. Є. Ленго

Комп’ютерне макетування Я. Є. Ленго

Адреса редакції:
01001, Київ-1, вул. Грушевського, 4
Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України
к. 205, тел./факс 278-76-52

Свідоцтво про державну реєстрацію
КІ №272 від 23.02.1998 р.

e-mail: skhodoznavstvo@gmail.com

1-а сторінка обкл.: курильниця з даоським ієрогліфом-оберегом (Стенлі Маркет, Гонконг).
4-а сторінка обкл.: хмарочоси Гонконгу.

ISSN 1682-671X

© Інститут сходознавства
ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2012

Є. В. Гобова

КОНТЕКСТНІ ЗМІНИ ТОНІВ У КИТАЙСЬКІЙ МОВІ

У процесі мовлення відбувається постійне перетворення стандартних, усталених конструкцій, закладених у граматиці мови, та адаптація цих конструкцій до потреб та реалій ситуації, у якій відбувається комунікативний акт. Ці зміни можуть мати різноманітний характер та відбуватися за допомогою різних засобів. Найяскравіші та найпомітніші перетворення у китайському мовленні відбуваються на просодичному рівні. Живе, помітно артикульоване мовлення часто має за приорітет інтонаційну вираженість, натомість дотримання правил граматики відходить на другий план. Звісно, інтонаційне навантаження вислову є одним з основних засобів ефективного вираження змісту у багатьох випадках комунікації.

У свою чергу інтонаційні контури можуть безпосередньо впливати на реалізацію тонального малюнку окремих лексем у зв'язному мовленні. Окрім типових перетворень тонального контуру у китайській мові, зокрема, можна спостерігати також деякі нехарактерні явища контекстних перетворень.

До контекстних змін тонів прийнято в першу чергу відносити сандхі тонів як найбільш очевидне явище перетворення тону, що дістало достатньо широке висвітлення у багатьох теоретичних та практичних наукових дослідженнях. Крім того, формально контекстними змінами можна вважати також нейтралізацію тону та коартикуляцію тонів. Проте головним чином під альтернацією тонів мається на увазі лише сандхі. Такі дослідники, як Спєшнєв [Спешнев 1980], Одден [Odden 2005], Чжао [Chao 1968], І [Yi 1997] та Іп [Yip 2002] розглядають ці явища здебільшого окремо, а процеси коартикуляції тонів взагалі описуються виключно у зв'язку з діалектичною інтерференцією або на прикладі власне діалектів.

Слід зауважити, що проблема виокремлення тону як диференційної надсегментної характеристики стосується не тільки китайської мови, хоча коли йдеться про тональні мови, то зазвичай в першу чергу наводять приклад із складом "ма" в китайській мові, котрий, будучи прочитаним кожним із чотирьох тонів, може

мати зовсім різні значення (妈，麻，马，骂). Іноді крім чотирьох основних тонів згадується так званий “нейтральний”, або “п’ятий” ненаголошений тон, типовий для різноманітних службових слів-часток (吗). Насправді, у майже всіх мовах світу регістр має певні лінгвістичні значення, наприклад, інтонація, тому деяку міру тональності має практично будь-яка мова. Тональними ж називаються ті мови, в яких регістр є не тільки однією з характеристик слова, а ще й диференційною ознакою.

Тональні системи у різних мовах світу мають свої типові характеристики. Так, наприклад, у африканських мовах банту тони більш рухомі та нестійкі, та в них проблематично відслідкувати регулярні зміни, в той час як у деяких аборигенних мовах Центральної Америки (зокрема у масатекських мовах) явище зміни тону у контексті практично відсутнє [Yip 2002, *213*].

З виникненням теорії нелінійної генеративної фонології склалося нове уявлення про тон як про автосегментну характеристику, тобто властивість однієї конкретної голосної фонеми, що є окремою від інших фонологічних ознак. Свідченням цього був той факт, що одна і та сама голосна фонема може мати дві взаємовиключні ознаки. Наприклад, складотворна голосна із третім тоном має і спадаючий, і висхідний тон, а у лінійній фонології це є протилежні за суттю характеристики. Спираючись на цей аргумент, нелінійна фонологія спростовує уявлення про тон як про диференційну ознаку, що є невід’ємною частиною голосної фонеми. У цьому випадку сукупності тонів утворюють незалежні фонологічні структури. Ця теорія підтверджується фактами з інших тональних мов Африки та Америки, проте суперечить уявленням про тон у китайській мові, що панували до появи генеративної теорії [Yi 1997, *62*].

Бао Чжимін розглядає тон як автосегментну одиницю, що є прив’язаною до структури складу (див. мал. 1), і в його “Структурі тону” [Bao 1999] увага здебільшого присвячена тонам у різних мовах в їхньому ізольованому положенні. І лише декілька варіантів сандхі розглядаються виключно у коментарях до праць інших дослідників. Разом із тим, він не заперечує наявності контекстних змін лексичних тонів, хоча аналізу зміненої тональної реалізації у різних мовах він не наводить.

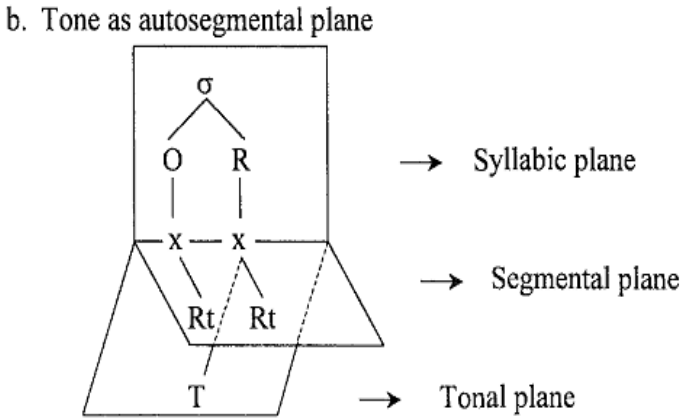

Мал. 1. Графічна репрезентація тону у автосегментному плані за Бао Чжиміном [Bao 1999, *7*]

Окрім того, за твердженням Сурендран та Левов, у китайській мові функціональне значення тонів не менше, ніж у голосних, та більше ніж має наголос в англійській, голландській та німецькій мовах [Levow 2004, *102*]. Одна з особливостей тональних мов виражається в модифікації характеристик тону в тих випадках, коли він знаходиться в сукупності з іншим. Така зміна тону зумовлена його позицією та має в лінгвістиці назву сандхі тонів. У стандартній китайській мові путунхуа сандхі тонів загалом має дисиміляційний характер, за виключенням тих випадків, коли сандхі має лексичне значення. Сандхі тонів виражається у зміні мелодики одного чи декількох тонів у даній послідовності. Характер змін тонів у китайській мові залежить від різноманітних факторів, зокрема від його положення.

Цьому явищу приділено чимало уваги з боку дослідників китайської мови. З відокремленням фонології в окрему дисципліну дослідження тону в китайській мові набуло нового значення. Наприкінці 80-х років XX століття фонологія китайської мови розпочала новий етап розвитку досліджень із появою нелінійної теорії фонології генеративної граматики. Початком нової віхи у

фонологічних дослідженнях китайської та інших мов світу стала дисертація Мойри Іп “Тональна фонологія” [Yip 1980], що містила ряд інновацій у розумінні тональної системи стандартної китайської мови *путунхуа* та інших китайських мов. Зокрема, детально описано контурні тони, складено широку класифікацію сандхі тонів.

Надалі для транскрибування тонів ми користуватимемося методом цифрового запису Чжао Юаньженя:

妈 – mā (55) 麻 – má (35) 马 – mǎ (214) 骂 – mà (51).

Де цифра 1 означає найнижчий звук голосу, а 5 – найвищий.

У своїй граматиці Чжао Юаньжень описав основні закони, за якими змінюються тони у зв’язному мовленні [Chao 1968, *49*]. Він налічує всього чотири закони, за яких лексичний тон повністю або частково змінює своє звучання:

1) третій тон у позиції перед будь-яким іншим тоном, окрім третього, втрачає свою висхідну кінцівку: (21) замість (214);

2) правило “сандхі третього тону” – третій тон перед третім тоном змінюється на другий;

3) у трискладових послідовностях, будучи в ненаголошеній позиції, другий тон перетворюється на перший;

4) при послідовному поєднанні двох четвертих тонів перший із них не опускається до нижньої межі: (51)+(51) = (53)+(51).

Спєшнєв, систематизуючи сандхі тонів, вирізняє два його типи: часткове та повне сандхі. Часткова зміна тону виражається в його неповній реалізації. Це означає, що певна частина тону підлягає усіченню: його довжина відповідно скорочується. Китайська фонетична традиція називає таке явище напівтонами. Загалом, Спєшнєв визначає тон у китайській мові як фонологічну одиницю особливого типу, що стоїть над складом [Спешнев 1980, *103*]. Як правило, часткова зміна тону відбувається при послідовному поєднанні двох однакових тонів, наприклад, у межах двоскладового слова чи словосполучення. До часткових змін він відносить такі випадки в китайській мові:

1) перший тон перед першим стає коротшим та нижчим: (55)+(55) = (44)+(55);

2) другий тон перед другим стає коротшим, а висхідна частина його мелодики не досягає максимальної висоти: (35)+(35) = (34)+(35);

3) четвертий тон перед четвертим частково втрачає свою спадну частину: (51)+(51) = (53)+(51).

Також до часткового сандхі він відносить втрату висхідної частини третього тону, описану Чжао Юаньженєм. З іншого боку, Іп [Yip 2002, *295*] вказує на те, що попередні результати дослідження сандхі третього тону наводять докази того, що навіть у контекстному варіанті третього тону, що наближається за контуром до другого, реципієнт достатньо часто чує різницю між сандхі та звичайною послідовністю другого та третього тону. Проте за відсутності інформації про умови проведення такого експериментального дослідження складно судити про причини наведених результатів, що суперечать даним з інших джерел [Румянцев 1971, *121*]. Цілком ймовірно, що матеріал для аудиторного аналізу не був достатньо нейтральним у фонетичному плані, і це відповідно вплинуло на розпізнавання тональних послідовностей реципієнтами.

Повна зміна тону в системі Спєшнєва, відповідно, означає зміну всього тону, а не тільки його регістру чи частини контуру. До цієї категорії тональних змін він відносить “сандхі третього тону”, його варіацію – зміни в послідовному поєднанні трьох і більше складів із третім тоном. У такому випадку сандхі тонів керується темпом та ритмом мовлення, а також залежить від логіки вислову. Сань Дуаньму проводить всебічний аналіз цього явища, виводячи незалежні від темпу мовлення алгоритми реалізації сандхі третього тону не тільки для путунхуа, але й для деяких діалектів китайської мови.

Окремо варто звернути увагу на слова, що змінюють свій етимологічний тон залежно від тону наступного слова: чисельники 一, 七, 八 , заперечна частка 不, а також слова, утворені подвоєнням, в основному – родинні терміни (姐姐，爸爸，娘娘 тощо). Для останніх типовою є контекстуальна зміна тональної структури другого складу, що загалом нехарактерно для інших двоскладових лексичних одиниць китайської мови. Втім, це явище потребує більш детального дослідження.

Сань Дуаньму в “Фонології стандартної китайської мови” відзначає, що втрата висхідної частки у третього тону насправді не є сандхі, або зміною, а навпаки є типовим виглядом цього тону у

зв'язному мовленні. Він експериментально спростовує його твердження, доводячи, що третій тон із висхідною кінцівкою зустрічається лише в ізольованій або наголошеній позиції, а не в фінальній [San 2007, *239*]. Виходячи з цього, автори "Просодичної типології" схильні відносити третій тон (214) до різновиду сандхі [Prosodic typology 2005, *265*], а (21) – відповідно вважають регістровим, а не контурним.

Серед прикладів, наведених автором до третього пункту, зустрічаються кілька випадків подвійного сандхі, поєднання другого та четвертого закону:

分水岭 – (55)+(21)+(21) = (55)+(35)+(21) = (55)+(55)+(21)

寒暑表 – (35)+(21)+(21) = (35)+(35)+(21) = (35)+(55)+(21)

好几种 – (21)+(21)+(21) = (35)+(35)+(21) = (35)+(55)+(21).

Другий тон перед другим стає коротшим, а висхідна частина його мелодики не досягає максимальної висоти: (35)+(35) = (34)+(35).

Чжао Юаньжень описує ситуації, за яких другий тон у трискладових сполученнях може перетворюватися на перший. Спєшнєв теж наводить приклади заміни другого тону першим, у тому випадку, коли склад із другим тоном знаходиться в положенні між двома сильно наголошеними складами. Сань Дуаньму схильний розглядати цю зміну другого тону як нерегулярну та зумовлену більшою мірою швидкістю мовлення та частотою вжитку конкретного сполучення складів.

Правило сандхі третього тону є найбільш відомим фонологічним процесом у китайській мові. Воно стверджує, що при послідовному поєднанні двох третіх тонів перший із них перетворюється на другий:

(21)+(21) = (35)+(21).

До сьогодні залишається відкритим питання, чи відбувається при цьому повна зміна тону, тобто чи перетворюється третій тон на повноцінний другий. Незважаючи на те, що різницю між зміненим третім тоном, котрий іноді пропонують записувати як (24), замість (35), практично неможливо вловити у потоці мовлення, результати акустичних експериментів вказують на систематичні відмінності між ними [Yi 2003, *81*].

Серед дослідників немає одностайної думки стосовно причин появи сандхі третього тону. Сань Дуаньму стверджує, що це

прояв принципу обов'язкового контуру, згідно з яким суміжність двох однакових тонів неможлива [San 2007, *31*].

Тон у наголошеному складі отримує більшу інтенсивність: зростаючий тон сильніше підвищується, спадаючий тон сильніше знижується, спадаючо-зростаючий сягає нижчих діапазонів, а рівні регістрові тони тривають довше. Ступінь інтенсивності наголосу визначає міру реалізації тонального контуру відповідно до його оптимальної форми [Bao 1999, *65*]. Наголос також впливає на проявлення сандхі тонів – коли один зі складів у слові чи словосполученні наголошується, то сандхі не відбувається, навіть якщо послідовність тонів сприяє його появі. Винятком є послідовність двох третіх тонів – перший із них у будь-якому випадку змінюватиметься на другий тон. На початку висловлювання, як правило, інтонація повністю нехтує лексичним тоном, тому перший склад кожної реалізації не слід брати до уваги [Prosodic typology 2005, *75*].

Сань Дуаньму припускає, що сандхі тонів є суто фонетичним явищем, а наголос не має якогось окремого носія, а проявляється виключно через зміни тонів [San 2007, *82*]. При наголошенні тональні характеристики основних чотирьох тонів посилюються, а сандхі не відбувається. При ненаголошенні відповідні лексичні тони можуть втрачатися, а носій тону отримує тонові характеристики, що являють собою сполучення тону попереднього складу та загальної інтонації. Тон та наголос нерозривно пов'язані між собою, а прояв наголосу при цьому є наслідком наголошеності тону.

Крім того, загальна інтонація виразу теж значно впливає на реалізацію тональних властивостей слів та окремих складів просодичних слів. Типовим наслідком таких видозмін є нейтралізація тону. Завдяки досить простим засобам – підрахуванню кількості тонально нейтральних та тонально виражених складів у висловах з емоційною та різноманітною інтонацією і з монотонним типом викладу інформації – ми можемо дізнатися, наскільки усталеною є кореляція між нейтралізацією тону та інтонаційною забарвленістю мовлення.

Загалом контекстні зміни лексичних тонів у китайській мові хоч і мають свої закономірності (див. мал. 2), але у фактичному функціонуванні можуть суттєво відрізнятися від запропонованих

дослідниками норм, що були ними встановлені експериментальними засобами [Yi 1997, *82*]. Цілком імовірно, що причиною цьому є відносна "стабільність" тону у китайській мові, інакше кажучи, тісна прив'язка фонетичного складу до послідовності тонів, що є типовою для окремих лексем (особливо зважаючи на відносно невелику кількість складів у сучасній китайській мові).

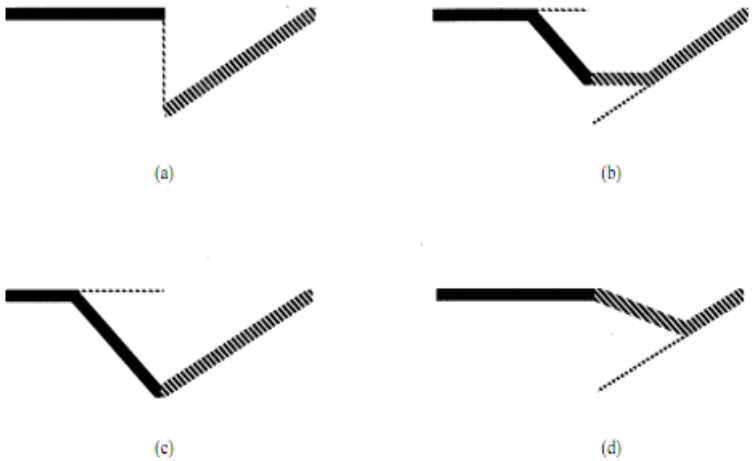

Мал. 2. Варіанти взаємодії послідовності з високого рівного тону та висхідного тону за I [Yi 1997, *63*]

Для носія китайської мови тон у впізнаванні слів не менш значущий, ніж вокальна частина складу, а отже вивчення тону окремо від складу (наприклад, на матеріалі беззмістовних, неіснуючих слів) відкидає його функціональне навантаження. За твердженням Іп, тони та їхня послідовність можуть утворювати звичні для носія тонові малюнки, що у поєднанні зі структурою складу є усталеними та пізнаваними мовцем [Yip 1980, *62*]. А отже контекстні тональні варіації також необхідно розглядати з точки зору їхньої поширеності у мові та із залученням аналізу семантичного аспекту.

У цілому наразі проблематично встановити однозначні закономірності взаємодії тонів з інтонацією, наголосом та між собою у контексті. Проте загальні уявлення про механізми цих перетво-

рень вже доволі чітко сформульовані різними науковцями. Головним чином результати експериментальних дослідів вказують на те, що у китайській мові контекстні варіації тонів є здебільшого попереджувальними (*anticipatory*), тобто суттєвіші зміни відбуваються з тоном, що є першим або попереднім у певній послідовності тонів. Разом із тим, незначні, але регулярні зміни були відмічені у реалізаціях базової частоти тону, що слідує або є останнім [Yi 1997, *83*].

ЛІТЕРАТУРА

Румянцев М. К. **Тон и интонация в современном китайском языке** (экспериментальное исследование) / М. К. Румянцев. Москва, *1971*.

Спешнев Н. А. **Фонетика китайского языка** / Н. А. Спешнев. Ленинград, *1980*.

Bao Zhiming. **The Structure of Tone.** Oxford University Press, *1999*.

Chao, Y. R. **A Grammar of Spoken Chinese.** Berkeley: University of California Press, *1968*.

Odden D. **Introducing Phonology.** Cambridge, *2005*.

Prosodic Typology. The Phonology of Intonation and Phrasing. Oxford Linguistics, *2005*.

San Duanmu. **The Phonology of Standard Chinese.** Oxford, *2007*.

Levow G.-A. The function Load of Tone in Mandarin is as High as that of Vowels / G.-A. Levow, D. Surendran // **Proceedings of Speech Prosody**. Nara, *2004*.

Yi Xu. Contextual Tonal Variations in Mandarin / Yi Xu // **Journal of Phonetics.** 25. *1997*.

Yip M. **The Tonal Phonology of Chinese.** The PhD dissertation. Bloomington, *1980*.

Yip M. **Tone.** Cambridge, *2002*.

Н. Д. Городня

АМЕРИКАНСЬКО-КИТАЙСЬКІ ВІДНОСИНИ ЗА ПЕРШОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ БАРАКА ОБАМИ

УДК 327.8 (73+510)

На початку XXI ст. стрімко зросла вага Китаю у світових справах за рахунок його перетворення на рушійну силу розвитку регіональної і світової економіки, світового кредитора й інвестора, особливо в умовах глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2010 рр. Паралельно значно посилився регіональний і глобальний політичний вплив Китаю. У цих умовах американсько-китайські відносини стали ключовими для збереження стабільності й поступової трансформації існуючого світового порядку.

Сучасні відносини між США і КНР перебувають у центрі уваги світових дослідницьких центрів, їхньому вивченню присвячено численні наукові публікації [Devuyst 2009; Lee 2010; Swaine 2011; itc.]. Окремі аспекти американсько-китайських відносин постбіполярного періоду розкрито у працях вітчизняних дослідників О. Шевчука, М. Тарана, В. Головченка [Шевчук 2008, 2011; Таран 2003, 2006; Головченко 2012, ін.] й інших, включаючи автора пропонованої статті [Городня 2011, 2012, ін.]. При цьому зміни у двосторонніх відносинах унаслідок зрушень у глобальному балансі сил під впливом світової фінансово-економічної кризи 2008–2010 рр. не знайшли достатнього висвітлення у вітчизняній науці. Аналіз американсько-китайських відносин у 2009–2012 рр. у контексті регіональних і глобальних змін під впливом світової кризи й політики адміністрації Б. Обами є метою пропонованої статті.

На противагу своєму попереднику Дж. У. Бушу, який на початку президентства стверджував, що США і Китай скоріше суперники, ніж стратегічні партнери, президент Обама прийшов у офіс, шукаючи партнерства і співробітництва з Китаєм як на регіональному, так і на глобальному рівні. Вже у програмній статті Б. Обами як кандидата у президенти “Відновлення американського лідерства”, опублікованій влітку 2007 р., зазначалася необхідність сприяти більш “відповідальній” ролі Китаю “як зростаючої влади” у вирішенні спільних проблем XXI століття. “Ми будемо

конкурувати з Китаєм в деяких сферах і співробітничати в інших. Наше важливе завдання полягає в тому, щоб побудувати відносини, які розширюють співробітництво і водночас зміцнюють нашу здатність конкурувати" [Obama 2007].

Фінансово-економічна криза 2008–2010 рр. призвела до значних трансформацій у міжнародних відносинах, включаючи американсько-китайські. Вже перший саміт "великої двадцятки" у Вашингтоні в листопаді 2008 р. засвідчив визнання лідерами Заходу неможливості здолання глобальної фінансової кризи традиційними методами, необхідності залучення до цього процесу провідних країн, що розвиваються, включаючи КНР, отже, зростання їхньої глобальної ролі. Помітне зростання регіонального впливу Китаю в Азійсько-Тихоокеанському регіоні відбулося ще під впливом Азійської кризи 1997–1998 рр., ознаками чого стали зближення КНР із країнами ПСА й АСЕАН як їхнім колективним органом, створення зони вільної торгівлі Китай–АСЕАН, активна розбудова субрегіону Великий Меконг за участю КНР, діяльність форуму "АСЕАН+3" тощо.

На двосторонньому рівні у відносинах між Китаєм і США важливе значення мало перетворення КНР на найбільшого кредитора Вашингтона (замість Японії) у вересні 2008 р. Адміністрація Дж. У. Буша заохочувала Пекін купувати довгострокові казначейські облігації США для покриття зростаючого дефіциту державного бюджету, що уможливлювало подальше збільшення експорту китайських товарів на американський ринок і водночас тісно пов'язувало дві держави в їхній взаємозалежності, охарактеризованій відомим істориком Н. Фергюсоном у термінах народження нової "подвійної держави" під назвою "Chimerica", від злиття англомовних назв "Китай" і "Америка". Цей влучний термін швидко набув поширення в експертному середовищі.

В умовах розгортання глобальної фінансової кризи залежність США від Китаю як найбільшого у світі утримувача золотовалютних резервів зросла. З метою фінансового забезпечення антикризового стимуляційного пакету для порятунку американської економіки, а врешті й уникнення краху світової фінансової системи, нова адміністрація Б. Обами звернулася до Пекіна із проханням збільшити інвестиції в державний борг США, підкреслюючи, що успішна реалізація адміністрацією Обами стимуляційної програ-

ми важлива для експорту Китаю на американський ринок і китайської економіки загалом (перед кризою на США доводилося близько 19 % експорту КНР, рівноцінний ринок у близькій перспективі Китай знайти не міг). Суть ситуації, що склалася, було передано держсекретарем Х. Клінтон в інтерв'ю китайському телебаченню під час її першого візиту до Пекіну в лютому 2009 р. так: "Ми дійсно піднімемось або впадемо разом. Ми в одному човні. Й, чесно кажучи, пливемо в одному напрямку, до водоспаду" [Devuyst 2009, *124*].

Китай вже виявив себе відповідальним регіональним актором під час Азійської фінансової кризи 1997–1998 рр., коли в умовах різкої девальвації валют вражених кризою держав відмовився від девальвації юаня, що дозволило уникнути погіршення ситуації. Цього разу Китай прийняв на себе відповідальність за міжнародні фінанси як велика глобальна держава. Якщо станом на січень 2008 р. в американські урядові облігації було вкладено 492,6 млрд. дол. золотовалютних резервів КНР, на травень 2009 р. – 801,5 млрд. дол. У травні 2011 р. Китай володів 36 % усіх іноземних боргових зобов'язань американського уряду (16 % усього державного боргу США) [Gorodnia 2011, *44*]. Водночас у Пекіні не приховували стурбованість із приводу залежності безпеки китайських активів, інвестованих у державний борг США, від стану американської економіки й американського долара. Виявом такої стурбованості стала ініціатива управляючого Народним банком Китаю Чжоу Сяочуаня (березень 2009 р.) про створення альтернативи долару як світової резервної валюти за рахунок використання Спеціальних прав запозичення, штучного резервного і платіжного засобу Міжнародного валютного фонду, змін у їхній оцінці шляхом включення валют усіх основних економік при збільшенні їхнього голосу у прийнятті рішень МВФ.

Визнання Вашингтоном нової глобальної розстановки сил засвідчило відновлення ініціативи про створення "великої двійки" ("G2") між США і Китаєм для спільного керівництва глобальною економічною системою, висунутої у 2005 р. Ф. Бергсоном, директором Інституту міжнародної економіки Петерсона (Вашингтон). У січні 2009 р. аналогічну ініціативу в контексті геостратегічного співробітництва між США й КНР, що виходила за межі економіки, оприлюднив один із провідних теоретиків зовнішньої

політики США З. Бржезінський [Brzezinski 2009]. Про серйозність цієї пропозиції свідчило її обговорення при підготовці до саміту "великої двадцятки" в Лондоні у квітні 2009 р., що викликало стурбованість європейських лідерів. Проте на 11-му саміті ЄС–Китай у Празі у травні 2009 р. китайський прем'єр Вен Дзябао відкинув концепцію "великої двійки" "як повністю безпідставну й помилкову", заявивши, що Китай не шукає світової гегемонії й визнає багатополюсність і багатосторонність провідними тенденціями світового розвитку [Devuyst 2009, *132–133*].

У квітні 2009 р. в умовах розгортання найбільш гострої фази глобальної фінансової кризи між президентами Б. Обамою і Ху Дзінтао досягнуто домовленість про розширення економічних переговорів, які розпочалися за адміністрації Дж. У. Буша на рівні кабінетів США і Китаю, до рівня "Американсько-китайського стратегічного і економічного діалогу", що охоплює широке коло двосторонніх, регіональних і глобальних питань поточного і довготривалого стратегічного інтересу. Його перший раунд за участю держсекретаря США Х. Клінтон, міністра фінансів США Т. Гейтнера, члена Держради КНР Дай Бінго і віце-прем'єра КНР Ванг Кішана відбувся у Вашингтоні в липні 2009 р.

Отже, політика адміністрації Обами щодо Китаю значною мірою диктувалася глобальними реаліями й визнанням взаємозалежності двох держав в умовах кризи. Водночас нова адміністрація прийшла в офіс із розумінням складності і взаємозалежності світу, спільності загроз і викликів, що унеможливлювали одноосібне лідерство США, з намірами постійної співпраці "зі старими друзями і колишніми недругами" з основних проблем, що стоять перед світовою спільнотою [Obama 2009]. У основу зовнішньої політики США покладено концепцію "розумної влади", що реалізується шляхом використання повного набору дипломатичних, економічних, військових, політичних, юридичних і культурних заходів, їхньої правильної комбінації для кожної конкретної ситуації. Вирішальну роль у реалізації зовнішньої політики покладено на дипломатію, на відміну від військово-силових методів попередньої адміністрації Дж. У. Буша. Важливим ідеологічним підґрунтям зовнішньої політики стала концепція "багатопартнерського світу" на основі співробітництва і спільної

відповідальності сторін на противагу концепції “багатополюсного світу” на основі конкуренції [Clinton 2009, *July 15*].

Ця теза звучала у виступі Х. Клінтон під час першого раунду “Американсько-китайського стратегічного і економічного діалогу” в липні 2009 р. Йшлося про те, що в наступні десятиліття великі держави будуть вирізнятися не здатністю домінувати і розділяти, а спроможністю вирішувати проблеми. Реальність така, що жодна країна не може здолати сучасні виклики одна, їхнє вирішення вимагає нової глобальної архітектури. Тож, хоч у минулому відносини між США і Китаєм розвивалися під впливом ідеї про баланс влади між великими державами, нове мислення 21-го століття може призвести до зрушень “від багатополюсного до багатопартнерського світу” [Clinton 2009, *July 27*]. У листопаді 2009 р. відбувся візит президента Обами до Китаю, під час якого він наголошував, що США не намагаються стримувати піднесення Китаю, натомість вітають його як сильного, процвітаючого й успішного члена спільноти націй.

Проте з кінця 2009 р. почалося помітне погіршення двосторонніх відносин, що було оцінено експертами в термінах початку “другої холодної війни”. Загострення американсько-китайських відносин у 2010 р., одним із проявів якого стали валютні й торговельні війни, свідчило про значний конфліктний потенціал у відносинах між “старими” світовими державами та потенційними лідерами. Значний вплив на них мали успадковані з попереднього періоду проблеми фінансового і торговельного характеру, пов’язані з існуванням значного дефіциту США в торгівлі з КНР, що загострилися в умовах глибокого спаду американської економіки у 2009–2010 рр.

Дискусії стосувалися двох основних проблем – обмінного курсу юаня й американського боргу. Вашингтон критикував Пекін за штучне заниження обмінного курсу юаня, що створювало переваги для китайського експорту на американському й інших ринках, призвело до значного дефіциту США й інших країн у торгівлі з Китаєм, а врешті – до глобального фінансового дисбалансу. Серйозну стурбованість Пекіна викликав курс адміністрації Обами на здешевлення долара та обмеження імпорту, в той час як в інтересах КНР було збереження міцного долара та ста-

більного обмінного курсу американської валюти, безперешкодний експорт китайської продукції на американський ринок, від чого залежала безпека китайських інвестицій у боргові зобов'язання США та економічне становище самого Китаю. З точки зору Пекіна, тривала політика "дешевих грошей", яку проводив Вашингтон, спричиняла надлишок ліквідності на міжнародному фінансовому ринку, загрожувала інфляцією цін активів і виникненням фінансового "пузиря" в економіках, що розвиваються. Що стосується курсу юаня, з липня 2005 р. він підвищився по відношенню до долара на понад 30 %, але це не призвело до зменшення проблем американської економіки. Свідченням гостроти цієї дискусії стало прийняття у жовтні 2011 р. сенатом США білля із приводу "валютних маніпуляцій" КНР, що викликало різку реакцію Пекіна. Президент Б. Обама не підписав цей білль, щоб не зашкодити двостороннім відносинам.

Значною мірою охолодженню двосторонніх відносин сприяли заходи Вашингтона, спрямовані на повернення лідерства США в Південно-Східній Азії (ПСА) і більш широкому Азійсько-Тихоокеанському регіоні (АТР), втраченого внаслідок Азійської фінансово-економічної кризи 1997–1998 рр. і глобальної війни з тероризмом за адміністрації Дж. У. Буша. Вони виявилися у зміцненні військово-політичних зв'язків США із союзниками; у відновленні інтенсивних відносин з АСЕАН; у поглибленні співробітництва у сфері оборони з Індонезією, налагодженні стратегічного партнерства з В'єтнамом і військового співробітництва з Камбоджею, встановленні нового стратегічного партнерства з Новою Зеландією, початку діалогу з військовим режимом у М'янмі тощо. У березні 2010 р. США рішуче стали на бік Республіки Корея в конфлікті Сеула з КНДР через затоплення судна "Чеонан"; у вересні 2010 р. під час японсько-китайського конфлікту через о-ви Сенкаку/Діаою одразу виступили на боці Японії, заявивши, що ця територія покривається американсько-японським оборонним договором.

Відбулося активне залучення Вашингтона як посередника до урегулювання ситуації в Південно-Китайському морі, де відновилися давні суперечності між країнами-претендентами через о-ви Спратлі. Заява Х. Клінтон на ханойському саміті АСЕАН (жовтень 2010 р.), що багатостороннє рішення давніх диспутів у Південно-Китайському морі є сферою національних інтересів

США, свідчила про “повернення” США до ПСА в контексті проблеми “свободи морів”. Такі дипломатичні кроки, а також продаж американської зброї Тайваню, сприймалися керівництвом КНР як антикитайські дії і розглядалися в термінах здійснення США стратегії стримування.

Водночас зростання взаємозалежності Вашингтона і Пекіна, особливо в фінансово-економічній сфері, примушувало їх координувати свою політику в межах двостороннього діалогу. Сигналом до поступового покращення двосторонніх відносин став успішний візит до США Президента КНР Ху Цзінтао в січні 2011 р. Після цього розпочався активний обмін двосторонніми візитами й інституалізація співпраці між США і КНР на різних рівнях. У травні 2011 р. США відвідали міністр оборони КНР і начальник генерального штабу НВАК (вперше за дев’ять років), що призвело до відновлення військових зв’язків між двома державами. У червні 2011 р. відбулися перші Американсько-китайські консультації зі справ АТР із метою координації політики двох держав з основних регіональних проблем (до кінця 2012 р. відбулося чотири такі консультації, що стали регулярними). За таких обставин у травні–червні 2011 р. Вашингтон уник критики Китаю за чергові інциденти в Південно-Китайському морі, заявивши, що США не підтримують у конфлікті жодну сторону. На щорічній конференції з безпеки в Сінгапурі (червень 2011 р.) секретар оборони США Р. Гейтс відзначав, що військові відносини між двома країнами після регресу останніх років перебувають на “позитивній траєкторії”.

У серпні 2011 р. через тиждень після історичного пониження кредитного рівня США на запрошення віце-президента КНР Сі Дзінпіна Пекін відвідав віце-президент США Джо Байден. Під час переговорів йшлося про домінування у відносинах між двома державами економічних проблем, про їхню “відповідальність” зміцнити координацію макроекономічної політики, щоб разом відновити впевненість інвесторів і глобальну економічну стабільність [Biden… 2011]. Однією з цілей переговорів було зміцнення контактів із майбутнім поколінням китайських лідерів, оскільки очікувалося, що саме Сі Дзінпін очолить партію в кінці 2012 р. і буде обраний президентом у 2013 р.

Розвитку взаєморозуміння між двома народами сприяють започатковані в 2010 р. Консультації з обмінів між громадянами

двох країн (People-to-People Exchange) у сфері освіти, культури, спорту, жіночих справ, науки й технологій, у межах яких реалізуються ініціативи, спрямовані на збільшення кількості й диверсифікацію американських студентів у Китаї; надання додаткових можливостей для двосторонніх обмінів у межах програми імені Фулбрайта; розвиток партнерства університетів; проведення форумів молодих вчених; здійснення програм допомоги громадам через спорт; підтримку професійних програм обміну; обмін і діалог із розвитку лідерства серед жінок тощо.

Незважаючи на посилення двостороннього співробітництва на різних рівнях, серед значної частини експертів у обох державах панує думка, що конкуренція за першість між Китаєм і США неминуча.

Суперечливий вплив на американсько-китайські відносини мало азійсько-тихоокеанське турне президента Обами в листопаді 2011 р., під час якого він взяв участь у саміті АТЕС (Гонолулу, Гавайї), у третьому саміті "АСЕАН–США" і Східноазійському саміті (Балі, Індонезія), відвідав Австралію, провів двосторонні зустрічі з лідерами Індії, Індонезії, Малайзії, Філіппін. Виступаючи із програмною промовою в австралійському парламенті, Б. Обама оприлюднив рішення своєї адміністрації зробити присутність в АТР "основним пріоритетом" зовнішньої політики США. У зв'язку з цим, за його словами, скорочення оборонних витрат США не відбудеться за рахунок АТР: "Ми будемо постійно зміцнювати наші можливості… Наші постійні інтереси в регіоні вимагають нашої постійної присутності. Сполучені Штати є Тихоокеанською державою, і ми тут для того, щоб залишитися" [Obama 2011, *Nov 17*].

Нова азійсько-тихоокеанська стратегія США була підсумована помічником держсекретаря, головою Бюро зі східноазійських і тихоокеанських справ К. Кемпбеллом у шести основних позиціях: по-перше, поглиблення і розширення альянсів з Японією, Республікою Кореєю, Австралією, Таїландом і Філіппінами; по-друге, будівництво нових партнерств із новими регіональними гравцями – Китаєм, Індією, Сінгапуром, Індонезією, В'єтнамом, Малайзією і Новою Зеландією; по-третє, збільшення зобов'язань і взаємодії з регіональними інституціями АСЕАН, АРФ, Східноазійським самітом і Форумом тихоокеанських островів; по-чет-

верте, здійснення політики забезпечення більш територіально розосередженого, операційно гнучкого, політично стійкого становища військових сил у регіоні; по-п'яте, просування вільної торгівлі і створення кращих умов для американського бізнесу; по-шосте, просування прав людини і демократичних цінностей від В'єтнаму до Бірми [Campbell 2011].

Ініціативи адміністрації Обами, оприлюднені під час його Тихоокеанського турне (про створення першої тривалої присутності США в Австралії, посилення значення Східноазійського саміту після вступу до нього США на противагу форуму "АСЕАН+3" тощо) були розцінені в Пекіні в термінах "стримування", незважаючи на постійні заяви адміністрації Обами, що поглиблення відносин із країнами АТР не відбувається за рахунок Китаю, що розширення зв'язків із Китаєм є її пріоритетним завданням. Хоча, виступаючи на регіональних самітах у листопаді 2011 р., президент Обама зайняв більш наступальну позицію по відношенню до Китаю, закликавши Пекін "грати за правилами": "Ми хочемо й далі розвивати конструктивні відносини з китайським урядом, але будемо твердими, наполягаючи на тому, щоб він діяв за тими ж правилами, що й усі" [Obama 2011, *Nov 13*]. Цю тезу президент Обама повторив і під час зустрічі у Вашингтоні з віцепрезидентом КНР Сі Дзінпіном у лютому 2012 р. Йдеться передусім про здійснення Китаєм практики "чесної торгівлі", що призведе до більш збалансованих торговельних потоків Китаю не лише із США, але також з усім світом.

Під час переговорів порушувалося також питання про дотримання прав людини в Китаї, що знову стало пріоритетним у порядку денному адміністрації Обами в умовах передвиборчої президентської кампанії. У квітні–травні 2012 р. значного резонансу набула "справа Чен Гуанченга", сліпого китайського активіста, який, перебуваючи після ув'язнення під домашнім арештом, втік до Пекіну, де звернувся до посольства США із проханням захисту для себе і своєї родини. Ця справа виникла напередодні четвертого раунду Американсько-китайського стратегічного діалогу (травень 2012 р.) і могла спричинити ускладнення у двосторонніх відносинах. Але китайська влада пішла на поступки і дозволила Чен Гуанченгу разом із сім'єю залишити країну для навчання у США.

Більш серйозним приводом для погіршення двосторонніх відносин міг стати черговий філіппінсько-китайський конфлікт у Південно-Китайському морі, що розпочався у квітні 2012 р. за мілину Скарборо. Хоч Вашингтон знову повторив, що не підтримує в цьому конфлікті жодну сторону, вже після гострого дипломатичного конфлікту між Філіппінами і КНР за острови Спратлі у травні–червні 2011 р. почалося помітне зближення між Філіппінами і США. У листопаді 2011 р. підтверджено союзні зобов'язання між двома країнами за договором 1951 р., визначено спільне бачення стратегічного, політичного, економічного співробітництва у XXI ст. У січні 2012 р. відбувся другий раунд щорічного Двостороннього стратегічного діалогу між США і Філіппінами, у квітні 2012 р. – перший двосторонній саміт у форматі "2+2" за участю міністрів закордонних справ і міністрів оборони. З іншого боку, щоб мати можливість впливати на ситуацію в Південно-Китайському морі без конфронтації з Китаєм, держсекретар Клінтон закликала конгресменів ратифікувати Конвенцію ООН про морське право (1982 р., вступила в силу в 1994 р.) до кінця 2012 р. [Clinton 2012, *May 23*].

Значне зростання впродовж останніх років оборонного бюджету КНР та "брак прозорості" у величезних військових витратах Пекіна викликає серйозну стурбованість у регіоні. За інформацією "Таймс оф Індія", у 2011 р. військовий бюджет Китаю зріс на 12,7 % (до 91,5 млрд. дол.), у 2012 р. – ще на 11,2 %. Основним двигуном такого зростання вбачається прагнення Пекіна втримати США від втручання на сусідні до Китаю території, передусім Тайвань [China hikes… 2012].

Сприятливим тлом для посилення наступальної позиції Китаю в Тихому океані є значне зменшення загального розміру американського флоту. Якщо на початку 1990-х у ньому нараховувалося близько 600 суден, у 2012 р. – лише 285, приписаних до двох океанів майже порівну. У цьому контексті привертає увагу заява міністра оборони США Л. Панетти на щорічній конференції із проблем безпеки в Сінгапурі в червні 2012 р., згідно з якою в межах нової стратегії збільшення військової присутності США в АТР впродовж кількох наступних років Пентагон здійснить передислокацію флоту, в результаті чого до 2020 р. в АТР буде розміщено близько 60 % його складу [Panetta… 2012].

За деякими оцінками, суперництво військово-морських стратегій має найбільш негативний вплив на американсько-китайські відносини. Китайській стратегії “заборони доступу” шляхом використання підводних човнів й антикорабельних балістичних ракет, зайняття стратегічних рубежів у Південно-Китайському морі протистоїть американська стратегія “розсіювання”, забезпечення більш територіально розосередженого, операційно гнучкого, політично стійкого становища військових сил у регіоні. Обидві сторони запевняють, що розгортання їхніх сил в Тихому океані не загрожує іншій стороні, проте об’єктивно посилення безпеки однієї держави веде до зменшення безпеки іншої; розкручується спіраль їхньої взаємної невпевненості у власній безпеці, що створює підґрунтя для серйозних ускладнень у двосторонніх відносинах у майбутньому.

Деякі американські стратеги доводять, що китайська політика реалізує дві довготривалі цілі: заміщення США як провідної влади в західному Тихоокеанському регіоні й консолідацію Східної Азії у блок, що виключає США, підпорядкований економічним і політичним інтересам Китаю. На противагу цьому китайські стратеги розглядають США як наддержаву на стадії занепаду, яка намагається зашкодити піднесенню будь-якого суперника, передусім Китаю. Не має значення, як активно Вашингтон сприятиме співробітництву, його цілі залишатимуться незмінними, він стримуватиме Китай розгортанням військових сил й угодами з регіональними державами. У зв’язку з цим будь-яке тривале співробітництво між США і КНР сприяє реалізації цілей Вашингтона і не відповідає інтересам Китаю. За аналізом Г. Кіссінджера, обидві держави змушені рахуватися з цими реаліями. Вони не можуть довіряти одна одній свою безпеку й продовжуватимуть реалізовувати власні інтереси, часто за рахунок інтересів іншої сторони. Але обидві держави відповідальні за те, щоб враховувати підозри іншої, розуміти вплив їхньої реальної політики й риторики на підживлення цих страхів [Kissinger 2012].

В “політичному” 2012 р. спостерігалося прагнення обох держав уникати загострення двосторонніх відносин. Тож під час четвертого щорічного раунду стратегічного діалогу між США і Китаєм, що відбувся в Пекіні усього через кілька днів після американсько-філіппінського саміту в форматі “2+2” (травень

2012 р.), у виступах держсекретаря Х. Клінтон і державного радника КНР Дай Бінго звучала теза про прагнення двох сторін уникнути історичних аналогій між старою світовою державою, що намагається зберегти статус-кво, і державою, що піднімається. За словами Х. Клінтон: "Наші країни і наші народи отримують набагато більше від співробітництва, ніж від конкуренції, тому ми віддані здійсненню позитивних, кооперативних, усебічних відносин на двосторонньому, регіональному і глобальному рівні" [Clinton 2012, *May 4*].

У виступах держсекретаря Х. Клінтон та інших представників Держдепартаменту постійно підкреслювалося, що США не мають наміру відігравати роль посередника в жодному з регіональних територіальних диспутів, включаючи японсько-китайський через о-ви Сінкаку/Діаою і китайсько-асеанівський за о-ви Спратлі, які повинні вирішуватися шляхом прямого діалогу зацікавлених сторін. Представники Держдепартаменту відмовляються відповідати на запитання ЗМІ, чи підтримає Вашингтон свого союзника Японію в разі, якщо владнати конфлікт за острови Сенкаку/Діаою, який знову загострився восени 2012 р., шляхом мирних переговорів не удасться. Проте відповідь багатьом видається очевидною. Складною в американсько-китайських відносинах залишається проблема Тайваню, тобто возз'єднання Китаю, що є для китайців реліктом часів "приниження", на шляху вирішення якої стоять США.

Деякі авторитетні китайські експерти (наприклад, Вен Джісі, декан Школи міжнародних досліджень Пекінського університету) відзначають існування в китайському уряді й експертному середовищі настроїв, близьких до консенсусу відносно того, що структура глобальної політики робить відносини співробітництва, які обстоює адміністрація Обами, неможливими; що основною метою США у світових справах залишається збереження гегемонії й домінування, в результаті чого Вашингтон намагатиметься утримувати Китай від досягнення його цілей, які можуть швидко штовхнути двосторонні відносини у стан кризи [Gresser 2012].

Традиційно політика діючого президента щодо Китаю зазнає критики від його конкурента на президентських виборах. Під час президентських дебатів 2012 р. проблема прав людини в Китаї

не порушувалася, зростання військової могутності Китаю відзначалося лише побіжно, замість цього основна увага була зосереджена на американській економіці. У цьому контексті обидва кандидати критикували Китай за існуючі торговельні практики, часті порушення прав інтелектуальної власності, називаючи Китай основним глобальним конкурентом, з яким США повинні навчитися конкурувати й перемогти в цій конкуренції [Economy Overshadows… 2012].

Кандидат від Республіканської партії Мітт Ромні в ході президентської кампанії зосередився на торгово-економічних питаннях у політиці США щодо Китаю, критикуючи адміністрацію Обами за угоди, вигідні для Китаю і шкідливі для інтересів США. Проте, за аналізом "The Nation", пункти його програми, що стосуються більш жорстких підходів до торгівлі з Китаєм, мають суто технічний характер і суттєво не відрізняються від того, що вже зробила адміністрація Обами (так, вона порушила проти Китаю 8 справ у ВТО, домоглася накладення 39 штрафів зі справ антидемпінгу й компенсаційного мита тощо). Більшість пропозицій Ромні не розходяться із торговельною політикою адміністрації Обами, за винятком планів оголосити Китай "валютним маніпулятором" і накласти усебічний тариф на китайські товари. Проте, як показує практика, після перемоги на виборах кандидати у президенти (наприклад, У. Клінтон, Дж. У. Буш) у питаннях, що стосуються Китаю, відходили від положень передвиборчої програми і продовжували в основному політику своїх попередників.

Таким чином, за першої адміністрації Б.Обами американсько-китайські відносини характеризувалися періодами потепління й загострення, що відповідало характеру їх відносин "співробітництва-суперництва". Крім невирішених проблем в фінансово-торгівельній сфері, негативний вплив на двосторонні відносини мали заходи Вашингтону, спрямовані на повернення лідерства США в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, які супроводжувалися зміцненням військово-політичних альянсів США й нарощуванням присутності американських ВМС в регіоні. Вони вступали в протиріччя з більш наступальною регіональною політикою Китаю в Південно-Китайському й Східно-Китайському морях, що супроводжувалася значним зростанням військових витрат КНР. Перевагою США продовжує залишатися система військово-

політичних союзів у регіоні, зміцнена й адаптована адміністрацією Обами до нових умов; зацікавленість регіональних держав у збереженні американської присутності як гаранта стабільності і балансу сил в АТР. Перевагою Китаю – фінансова й економічна влада, що перетворила його на рушійну силу економічного зростання регіону, а також велика китайська діаспора і спільні культурні цінності з азійськими націями регіону. Зростаюча взаємозалежність двох держав у фінансово-економічних питаннях, у вирішенні регіональних і глобальних проблем, у реформуванні глобальних інституцій і формуванні нового світового порядку примушує їх розвивати інтенсивний діалог на різних рівнях, уникати конфронтації й шукати взаємовигідних компромісних рішень, що можливо лише за умови подальшого здійснення політики самостримування і "розумної влади".

ЛІТЕРАТУРА

Головченко В. І. Американсько-китайські взаємини й формування поліцентричної системи міжнародних відносин // **США і світ: XXI століття. Колективна монографія пам'яті Є. Камінського**. Київ, *2012*.

Городня Н. Д. Азійсько-Тихоокеанська політика адміністрації Б. Обами // **Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка**. *2012*, № 6 (241).

Городня Н. Д. Еволюція американсько-китайських відносин в перше пост-біполярне десятиліття // **Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія**. *2011*, № 108.

Городня Н. Д. Політика адміністрації Б. Обами в Південно-Східній Азії та її вплив на американсько-китайські відносини // **Світ XXI ст. Взаємодія "Північ-Південь" у вимірах перспектив глобального співіснування**. Матеріали Міжвідомчої науково-теоретичної конференції (Київ, 21 червня 2011 р.). Київ, *2011*.

Таран М. А. Відносини між США та КНР в епоху Ден Сяопіна: ідейно-теоретична і правова основа (1979–1990 рр.) // **Східний світ**. *2006*, № 2.

Таран М. А. Новий зміст "старих проблем". Американсько-китайські відносини // **Політика і час**. *2003*, № 8.

Шевчук О. В. **Китай між США і Росією: геостратегічні відносини**. Миколаїв, *2008*.

Шевчук О. В. Китайсько-амекриканські відносини: новий вимір зближуючої конкуренції // **Гілея: науковий вісник**. Київ, *2011*. Спецвипуск.

Biden: US-China relations crucial to economic stability. 18 Aug., *2011* / **BBC News**. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-14570137

Brzezinski, Z. The Group of Two that could change the world // Financial Times. – Jan. 13, *2009* / **Financial Times**. – Режим доступу: http://www.ft.com/intl/cms/s/0/d99369b8-e178-11dd-afa0-0000779fd2ac.html

Campbell, Kurt M. The U.S.-Philippines Alliance: Deepening the Security and Trade Partnership. Testimony Before the House Committee on Foreign Affairs Subcommittee on Terrorism, Nonproliferation and Trade, Feb. 7, *2012* / **U.S. Department of State**. – Режим доступу: http://www.state.gov/p/eap/rls/rm/2012/02/183494.htm

China hikes defence spend 13 % to $91,5 billion. March 4, *2011* / **The Times of India**. – Режим доступу: http://articles.timesofindia.indiatimes.com/2011-03-04/china/28657791_1_defence-budget-defence-expenditure-defence-spending

Clinton, Hillary. Foreign Policy Address at the Council on Foreign Relations, July 15, *2009* / **U.S. Department of State**. – Режим доступу: http://www.state.gov/secretary/rm/2009a/july/126071.htm

Clinton, Hillary. Remarks at Plenary Session of the U.S.-China Strategic and Economic Dialogue. Washington, DC, July 27, 2009 / **U.S. Department of State**. – Режим доступу: http://www.state.gov/secretary/rm/2009a/july/126521.htm

Clinton, Hillary. Remarks Hillary Rodham Clinton, Secretary of State, China, May 4, *2012* / **U.S. Department of State**. – Режим доступу: http://www.state.gov/secretary/rm/2012/05/189315.htm

Clinton, Hillary. The Law of the Sea Convention (Treaty Doc. 103–39): The U.S. National Security and Strategic Imperatives for Ratification. Testimony before the Senate Committee on Foreign Relations Washington, DC, May 23, *2012* / **U.S. Department of State**. – Режим доступу: http://www.state.gov/secretary/rm/2012/05/190685.htm

Devuyst, Yoiri. U.S. China Relations: A View from Europe // **Contemporary International Relations**, *2009*, Sept/Oct, Vol. 19, No 5.

Economy Overshadows Debate on Sino-US Relations. Oct. 23, *2012* / **Voice of America**. – Режим доступу: http://www.voanews.com/content/economy-overshadows-debate-on-us-china-relations/1531686.html

Gorodnia, Nataliya. China's 21st Century Financial Foreign Policy // **Китаєзнавчі дослідження**. Збірка наукових праць. Том 1. Київ, *2011*.

Gresser, Edward. Presidential paper tigers should beware China's roar. October 19, *2012* / **The Nation**. – Режим доступу: http://www.nationmultimedia.com/opinion/Presidential-paper-tigers-should-beware-Chinas-roa-30192614.html

Kissinger, Henry. The Future of U.S.-Chinese Relations. Conflict Is a Choice, Not a Necessity // **Foreign Affairs**, *2012*, March/April. – Режим доступу: http://www.viet-studies.info/kinhte/FA_Kissingher_China_US.htm

Lee, Peter. The New Face of U.S.-China Relations: 'Strategic Reassurance' or Old-Fashioned Rollback? / **The Asia-Pacific Journal**, July 19, *2010*. – Режим доступу: http://www.japanfocus.org/-Peter-Lee/3385

Obama, Barack. News Conference by President Obama, Nov. 13, *2011* / **The White House. –** Режим доступу: http://www.whitehouse.gov/photos-and-video/video/2011/11/13/president-obama-holds-press-conference-apec-summit#transcript

Obama, Barack. Remarks By President Obama to the Australian Parliament, Nov. 17, *2011* / **The White House. –** Режим доступу: http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/11/17/remarks-president-obama-australian-parliament

Obama, Barack. Inaugural Address, U. S. Capitol, Washington D. C., January 21, *2009* / **The White House.** – Режим доступу: http://www.whitehouse.gov/blog/inaugural-address

Obama, Barack. Renewing American Leadership // **Foreign Affairs**, *2007*, July–August, Vol. 86, No. 4. – Режим доступу: http://find.galegroup.com.proxy.lib.umich.edu/itx/start.do?prodId=ITOF

Panetta: Pentagon to shift warships to Pacific. June 1, *2012* / **Associated Press**. – Режим доступу: http://news.yahoo.com/panetta-pentagon-shift-warships-pacific-010731386.html

Swaine, Michail D. **America's Challenge. Engaging a Rising China in the Twenty-first Century**. Washington, D.C., *2011*.

С. Ю. Давидчук

УКРАЇНО-ІЗРАЇЛЬСЬКІ КУЛЬТУРНІ ВІДНОСИНИ (2001–2011)

Сфера культури доволі важлива для стосунків між країнами взагалі. Вона має значення не лише для міждержавних відносин, але й для стосунків на суспільному рівні, для підтримання відносин між окремими народами. Україно-ізраїльські культурні відносини доволі значимі. Вони зумовлені історично – значна кількість євреїв проживали на українських землях протягом століть, і це зумовило – незважаючи на певною мірою двосторонню ізольованість або й міжнаціональні розбіжності – певний культурний взаємовплив. До того ж на сучасному етапі в Ізраїлі внаслідок переселення до історичної Батьківщини склалась вагома соціальна група вихідців із країн колишнього СРСР, і серед них вихідці з України – найчисельніша громада. Це робить дослідження означеного аспекту важливим для вивчення і розуміння україно-ізраїльських стосунків загалом. А багатогранність культурних стосунків дозволяє дослідити їх у немалому галузевому діапазоні.

З наукових публікацій маємо в наявності статтю к. і. н. О. Балери з Харківського Національного педагогічного університету ім. Г. Сковороди. В ній вона говорить про стосунки в кількох загальнопов'язаних галузях культури у 90-х рр. XX – I пол. 2000-х рр. XXI ст. [Балера 2006, *15–20*]. Наше завдання – подати огляд цих відносин у широкому діапазоні різних галузей культури.

Мета пропонованої статті – достатньо повно і змістовно розкрити україно-ізраїльські культурні відносини в максимально широкому діапазоні галузей.

Кіномистецтво. В Україні регулярно проходять Дні кіно Ізраїлю (на основі статті 10 Угоди між Урядом України та Урядом Держави Ізраїль про співробітництво в галузі освіти та культури від 12 січня 1993 р.) [Угода між Урядом... 2007–2009]. На них демонструють основні досягнення ізраїльської кінематографії, яка торкається тем Голокосту, освоєння репатріантів у новому середовищі в Ізраїлі та ін. На одному з таких Днів у 2003 р. Україну відвідали відомі ізраїльські режисери Б. Мафцір та Л. Горовіц (раніше працювали на київських кіностудіях); сторони широко

обговорювали спільні культурні зв'язки [Роданський 2003]. Останні Дні кіно відбулися в лютому 2010 р. в київському кінотеатрі "Жовтень". Представлено фільми: "Нудл", "З ким би побігати", "Медузи", "Вальс з Баширом" (останні два – переможці міжнародних кінофестивалів, останній – також ізраїльських) [Дні ізраїльського кіно... 2010]. В Україні неодноразово демонстрували ізраїльські фільми. Зокрема, в грудні 2002 р. Ізраїльський культурний центр Харкова організував показ низки фільмів ізраїльського режисера А. Ритая. У квітні–червні 2005 р. під час проведення Днів ізраїльської культури, зокрема, у Києві, Львові і Чернівцях показано "Зламані крила" – кращий фільм за 2002 р. у дев'яти номінаціях ізраїльської кіноакадемії [Балера 2006, *18*]. Дні кіно незмінно супроводжували проведення Днів ізраїльської культури.

Ізраїльський телеоператор Б. Соболев планував зйомки фільму про носіїв окремого лінгвістичного утворення – "одеської мови" [Бриман 2010].

Ізраїльтяни проводили донесення свого кінематографа до України. Останній також пов'язаний з Україною як давнім, так і сучасним доволі значним осередком розселення і проживання євреїв.

Театр. У січні 2001 р. Єрусалимський театр "Нан" прийняв постановку п'єси івритомовного автора, репатріантки з Чернігова останньої хвилі алії Д. Горен "Вона у відсутності любові і смерті" [Балера 2006, *15*].

У вересні 2001 р. київський "Театр на Подолі" під керівництвом В. Малахова поставив п'єсу ізраїльського драматурга Аліси Ольмерт "Фантазія для фортепіано в чотири руки". Допомогу в постановці надало Посольство Ізраїлю [Пьеса израильского... 2001, Балера 2006, *15*].

Наприкінці жовтня 2001 р. відомий актор Б. Ступка виступав у кількох ізраїльських театрах із фрагментами вистави "Тев'є-Тевель" драматичного театру імені І. Франка. Постановки даної п'єси цим театром вважаються традиційно найкращими.

У липні 2002 р. Київський Державний театр драми і комедії на Лівому березі відвідав ізраїльський драматург Йосеф Бар-Йосеф і взяв участь у постановці п'єси власного авторства "Це велике море" [Балера 2006, *15*].

У жовтні 2002 р. в Україні проведено спектакль “Гойбеле і Демон” Ісаака Башевіца-Зінгера, лауреата Нобелівської премії, та М. Фрідмана у постановці М. Резніковича [Кочубей 2003, *94*].

Іще один приклад стосунків у означеній сфері – на початку лютого 2005 р. у Чернівецькому музично-драматичному театрі пройшла прем’єра “Кабаре Брут” вихідця з Чернівців, єрусалимлянина В. Воробйова. Він сам працював над її постановкою [Балера 2006, *15*]. Пройшли й ізраїльські вистави в Україні в межах проведення Днів культури Ізраїлю 2005 р. [Балера 2006, *16*].

У Єрусалимській російській бібліотеці в червні 2004 р. провели презентацію книги Мойсея Лоєва “Вкрадена муза” з історії єврейського театру на Україні, а саме книгу про Київський державний єврейський театр ім. Шолом-Алейхема (ГОСЕТ), що діяв у І пол. XX ст. Книга видана Інститутом юдаїки за підтримки Асоціації єврейських общин та організацій України [Презентация “Украденной музы”... 2004]. Згаданий єврейський театр, що діяв на території України, є відомим прикладом єврейського театрального мистецтва.

У лютому 2009 р. Національний академічний драматичний театр імені І. Франка висловлює ініціативу проведення гастролей в Ізраїлі. Готовність сприяти організації заходу виразило МЗС України, про що ним повідомлено Міністерство культури і туризму [Лист Заступника Міністра...]. Гастролі українських театрів у Ізраїлі є доволі помітним аспектом відносин двох країн у сфері культури.

У галузі театру найбільш помітним аспектом відносин є пряма співпраця між театральними закладами двох країн. І навіть для здійснення гастролей на території України акторів з Ізраїлю і навпаки залучались представники іншої сторони.

Музичне мистецтво. На двосторонньому рівні, зокрема, проходили обміни гастролями творчих колективів.

Ізраїльське музичне мистецтво доволі розвинуте. Концентрація музикантів, музичних закладів, консерваторій і т. ін. дуже висока [Тахтерина 2009, *7*]. Це також є передумовою для підтримання відносин з Україною, де є значна єврейська діаспора. Також ізраїльська музична культура може представляти значний інтерес для України загалом.

Для вихідців з України в Ізраїлі у плані проведення культурологічних та культурно-мистецьких заходів від України найбільший інтерес становлять гастролі українських творчих колективів, зокрема театрів, хорів, індивідуальних виконавців, як сучасної, так і народної музики. З іншого боку, ізраїльські творчі колективи, що застосовують українські народні мотиви, мали бажання відвідувати Україну, однак їх стримувала нестача коштів [Лист... щодо пропозицій... 2005]. Факт використання українських народних мотивів у Ізраїлі доволі значимий.

Ашдодський симфонічний оркестр на чолі з Омрі Кадарі та органістом Різом Шахтер узяв участь у 2001 р. (23–30 січня, м. Лод і Ашдод) в ізраїльській прем'єрі симфонії В. Бібіка – репатріанта з України. Дана 7-а симфонія призначена для органу та струнних інструментів [Израильская премьера... 2001].

Чимало гастрольних поїздок до України зробила шоу-група "Мікс" із програмою "Українці Ізраїлю". (Існує також окрема однойменна музична група). Вони проводили концерти з метою зміцнення україно-ізраїльської дружби [Праздник у еврейской… 2006].

Під егідою відділення Всеізраїльського об'єднання вихідців з України в м. Ашкелон діє ансамбль народної пісні "Гармонія". Основний напрям його діяльності – український народний жанр [Лист... щодо звернення... 2005].

Об'єднання українців Ізраїлю створило музичну групу "Українці Ізраїлю". Мета її діяльності – зближення двох культур. Група отримувала схвальні відгуки у ЗМІ Ізраїлю, в українській службі радіо "Свобода" [Щодо стану української громади... 2005]. Мови виступів – іврит та українська. Колектив ансамблю (як і склад об'єднання загалом) – українці, що є членами змішаних ізраїльських сімей [Виступають... 2002, *1*].

У кінці червня 2002 р. в Ізраїлі за підтримки Об'єднаної Єврейської Общини України та міжнародного Єврейського Агентства "Сохнут" відбулися концерти близько тридцяти українських артистів із Харкова, Донецька, Луцька і Києва [Украинцам аплодирует... 2002, *1*].

До 12-ї річниці Незалежності України в Музеї мистецтв Тель-Авіва провели концерт. У ньому разом із музичними колективами Киріят-Яму та Ашкелону брали участь українські народні артисти В. Степовал і А. Василенко [Лейбашиц 2003, *10*].

День Незалежності Ізраїлю є важливим святом для євреїв діаспори. У Дніпропетровську, наприклад, євреї щорічно знайомляться з культурою Ерец Ізраель (Землі Ізраїлю) та її кращими представниками. У 2006 р. (58-а річниця) відбувся концерт “золотого голосу” Ізраїлю Євгенія Шаповалова. Він виконував пісні, зокрема, на івриті та українською мовою [Чернышева 2006, *7*].

Міністр культури України В. Вовкун згадував у одному з інтерв’ю ізраїльському журналісту Ш. Бриману про підготовку концерту “Україна вітає Ізраїль із 60-річчям” [Украине с Израилем помогут... 2008].

2–3 березня 2005 р. в Ізраїлі перебувала українська співачка, переможець Євробачення Р. Лижичко. Вона провела зустріч із віце-мером Єрусалима І. Амеді. Громадськість Ізраїлю проявляла інтерес до сучасної української культури [Лист... щодо візиту... 2005].

30 квітня 2007 р. в Єрусалимському театрі із трансляцією у прямому радіоефірі провели концерт “Відпочинок” української класичної і сучасної камерної музики. Партії виконував Ізраїльський камерний ансамбль Єрусалимської академії музики та балету “Капризма” під керівництвом Ізраеля Шалома за участі заслужених артистів України баяніста Павла Фенюка та бандуриста Р. Гриньківа [Глаз 2007, *12*].

2 березня 2009 р. у Дніпропетровську за підтримки Фонду Віктора Пінчука і Банку “Кредит Дніпро” відбувся концерт “Пори року”. Активний учасник – Ваг Папян, піаніст, директор і викладач Тель-Авівської музичної академії, керівник знаменитого Ашдодського симфонічного оркестру. Він поєднував у виступі диригування і гру на роялі, традиційну для XVIII століття [Тахтерина 2009, *7*].

Таким чином, через галузь музичного мистецтва налагоджено важливий культурний міст дружби між народами двох країн. Активну участь у підтриманні стосунків брала єврейська громада України, а також і українці Ізраїлю та вихідці з України загалом. Для перших двох це іще й засіб підтримання зв’язків з історичною Батьківщиною.

Література. Літературні україно-єврейські зв’язки мають давню історію. І. Франко давав коментар до вибору віршів Вольфа Еренкранца-Збарського, видав перекладацький твір “Жидівські

мелодії"; В. Стефаник вів переписку з єврейськими письменниками, які також перекладали його твори і т. ін. [Феллер 1994, *149, 182, 107–108*].

Україно-ізраїльські літературні зв'язки у 2000-х рр. поч. XXI ст. розвивались із потужним імпульсом від попереднього періоду.

У 2001 р. українські освітяни видали "Матеріали до вивчення літератур зарубіжного Сходу" – хрестоматію, в якій дуже багато місця відведено біблійним текстам. Подано також і "Агаду" – середньовічну єврейську літературну пам'ятку [Кочубей 2003, *95*]. Агада є однією з частин Гемари у складі Талмуду.

У Єрусалимській російській бібліотеці в січні 2001 р. відбулася читацька конференція на основі книги "До Землі Обітованої", яка розповідає про український слід в освоєнні Палестини єврейськими поселенцями [Украинский след... 2001]. Важливо зазначити, що єврейську еміграцію з дореволюційної Росії та потім СРСР можна вважати цілком окремим важливим напрямом еміграції євреїв до Палестини загалом. Приклад – в 1891 р. в Лондоні бароном М. де Гіршем було створене Єврейське Колонізаційне Товариство. Мета створення – сприяння колонізації Аргентини євреями з Росії та країн Східної Європи. Товариство допомагало емігрантам з Росії і в Палестині, створюючи там єврейські сільськогосподарські поселення [Щевелев 1999, *73*]. На поч. XX ст. дві третини євреїв світу складали мешканці царської Росії, половина з них – українських земель. Відродження івриту розпочалося від Бен-Єгуди (справжнє ім'я Еліезер Перельман) – українського єврея, що у II пол. XIX ст. переселився до Палестини [Феллер 1994, *52–53*]. Також створення колективних землеробських об'єднань – кібуців – пройшло за участю саме вихідців з України.

28 липня 2005 р. в Тель-Авіві відбулася презентація першого номеру, що вийшов в Ізраїлі, україномовного літературно-публіцистичного журналу "Соборність". На заході були присутні Тимчасовий повірений у справах України в цій державі О. В. Хом'як, представники ізраїльських та українських ЗМІ, ізраїльські письменники й ін. [Лист... щодо журналу... 2005]. Мова йде про єдине за кордоном україномовне літературно-публіцистичне видання, яке посідає гідне місце серед аналогічних видань завдяки високому художньому рівню підбору матеріалів. "Соборність" поширюють і в Україні.

Видає журнал Спілка українських письменників Ізраїлю, що входить до складу Федерації письменницьких спілок країни. Заснована 5 липня 2005 р. Основна мета діяльності Спілки – наведення україно-ізраїльських мостів дружби. Об'єднання проводить вечори української культури [Спілка українських письменників... 2007]. Голова об'єднання Олександр Абрамович Деко (нар. 1926 р. в Чернігові) – український письменник, автор близько 30 книжок українською мовою (повість "Журливий заспів", роман "Солов'ї співають на світанні" та ін.), перекладав білоруські та німецькі твори. У післявоєнний період зазнав переслідувань через єврейське походження. Член міжнародного ПЕН-клубу та Спілки письменників України. Заснував журнал "Соборність", що в 1998–2004 рр. виходив у Німеччині, а далі – в Ізраїлі [ЕСУ. Т. 7. 2007, *310*].

У липні 2007 р. міністр культури України Ю. Богуцький (від імені міністерства) надіслав вітання головному редактору ізраїльського україномовного видання "Соборність" – з нагоди 10-річчя його заснування [Лист Міністра культури... 2010].

У межах літературного проекту "Народи світу пишуть Біблію", який передбачає написання Св. Письма всіма мовами, відповідні рукописні тексти у травні 2009 р. привезено до України – 55-ї за рахунком країни. Мета проекту – зміцнення взаєморозуміння людей різних національностей. Створення української частини тексту відбулося у Дніпропетровську – потужному осередку євреїства в СНД [Жукова 2009]. Також створення цієї частини тексту провели і в Одесі – теж доволі потужному осередку євреїв України і світу у вересні 2009 р. [В Одесі розпочався... 2009]. Окрім цього, здійснення означеного проекту проведено і у Чернівцях – делегація ізраїльського міста Нацрат-Іліт відвідала українське місто в межах його проведення, а також у зв'язку із 600-річчям першої письмової згадки про Чернівці (міста є побратимами) [Україно-ізраїльське співробітництво...].

Для культурних взаємин багато значить творчість Мойсея Фішбейна – емігранта з України до Ізраїлю. У 2004 р. він повернувся до України з ностальгічних міркувань.

Україно-ізраїльські відносини в галузі літератури та письменства 2000-х рр. поч. XXI ст. позначені інтенсивним розвитком зв'язків в аспекті існування єврейсько-християнської цивілізації,

розвитком україно-єврейських літературних стосунків між двома країнами. У 2000-х рр. ми бачимо доволі значну присутність української літератури в Ізраїлі.

Бібліотечну справу також можна вважати сферою україно-ізраїльських відносин, об'єктом співпраці. У квітні 2007 р. намітилась перспектива навчання, підвищення кваліфікації укр. бібліотекарів у Ізраїлі в межах діяльності укр. Центру безперервної інформаційно-бібліотечної освіти, проект "Професіоналізм та партнерство 2007" [Лист... Т. Г. Кохану 2010]. У 2007 р. означену можливість було реалізовано.

Живопис. У січні 2007 р. в Єрусалимі проведено вернісаж художніх робіт відомого митця М. Андієвської – емігрантки з України до Німеччини. Представляє український авангард. На означеному заході, серед інших, був присутній голова Спілки українських письменників Ізраїлю О. Деко [Вернисаж работ... 2007].

До 60-ї річниці Держави Ізраїль 20 травня 2008 р. у Дніпропетровську, за участю єврейських організацій та спонсорів, у Художньому музеї провели виставку картин Йосифа Островського. Картини представляв його син – Меїр Островський. Це витвори т. зв. південноросійської художньої школи, зроблені в пастельних мотивах малюнки національного єврейського характеру [Зайцева 2008, *7*].

У січні 2011 р. у приміщенні Ізраїльського культурного центру м. Києва відбулася виставка ізраїльських плакатів з історії країни за період 1949 р. – 2000-і рр., приурочена до майбутнього Дня Незалежності Ізраїлю [Киев. Израиль... 2011].

Велике значення для україно-ізраїльських відносин мало врегулювання конфлікту з вивезення до Ізраїлю фресок Б. Шульца. Бруно Шульц (1892–1942) – дрогобицький польсько-єврейський письменник, що загинув під час Голокосту. Займався графікою, карикатурою. У лютому 2001 р. у Дрогобичі німецькі кінодокументалісти знайшли його настінні малюнки, пов'язані з історією Голокосту [Інформація... щодо незаконного... 2010]. Вирішено створити музей всесвітньо відомого художника і літератора. Однак 25 травня відділ культури Дрогобицької райдержадміністрації довідався, що п'ять фресок вивезено до Меморіального комплексу "Яд Вашем" в Ізраїлі. Митницею офіційного перетину

кордону не зафіксовано [Інформація... щодо незаконного... 2010]. Виникло проблемне питання у відносинах України та Ізраїлю.

Різні інстанції в Україні неодноразово зверталися до ізраїльських Посла, Міністра освіти, культури і спорту та означеного Меморіального комплексу з офіційними листами із приводу пояснення ситуації [Інформація... щодо незаконного... 2010]. Проходили різні двосторонні перемовини із врегулювання цього питання.

Зрештою, під тиском із боку України Ізраїль визнав факт незаконного вивезення малюнків із Борислава. Сторони підписали Протокол між Міністерством культури та туризму України і Міністерством закордонних справ Держави Ізраїль про надання у тимчасове зберігання настінних розписів Бруно Шульца від 28.02.2008 р. (чинний із моменту підписання) [Україно-ізраїльська... 2010]. Про нього судимо з попереднього проекту – Угоди між Міністерством культури і туризму України та Міністерством освіти, культури і спорту Держави Ізраїль щодо врегулювання питань, пов'язаних із незаконним вивезенням із України до Держави Ізраїль фресок польського художника єврейського походження Бруно Шульца, складеного 2006 р. Документом визначено довгострокове користування фресками ізраїльською стороною (термін у 5 років із можливістю наступного автоматичного продовження) (статті 2–6), виготовлення факсимільних копій для української сторони протягом півроку (ст. 4); "Яд-Вашем" мав виділити 300 тис. дол. США для створення музею Бруно Шульца та облаштування експозиції з історії євреїв Борислава (ст. 5). Фрески визнали частиною Музейного фонду України [Угода між Міністерством... 2010].

Отже, ми бачимо приклади того, що Ізраїль, єврейські організації проводили діяльність, спрямовану на донесення здобутків єврейського та ізраїльського живопису до держави й народу України. Певною мірою і громадськість Ізраїлю мала змогу ознайомитись з українським живописом. Важливим для двосторонніх відносин було врегулювання проблемної ситуації з незаконним вивезенням з України до Ізраїлю фресок Бруно Шульца.

Фольклор. Фольклорні і етнографічні дослідження посідають помітне місце в сучасних відносинах України та Ізраїлю.

Вивченню фольклору в Ізраїлі приділяють багато уваги. Адже формування єдиної нації на Ерец-Ізраель відбуваля і відбувається

на тлі повільного подолання відмінностей між різними субетнічними групами – євреями Європи та Америки ашкеназі, євреями зі східних країн й Іспанії сефардами, в т. ч. серед них й індійськими євреями – мізрахі, складається білінгвізм у побутовому мовленні. Вивченням українського культурного середовища в Ізраїлі зайнялись фахівці з Інституту мови, фольклору та етнології ім. М. Рильського НАН України. Українські та ізраїльські науковці налагодили співпрацю, починаючи іще з 90-х рр. XX ст. [Скрипник 2008, *8, 10*]. 4-й номер українського журналу "Народна творчість та етнографія" за 2008 р. повністю присвячений вивченню фольклору загалом ізраїльськими дослідниками [Скрипник 2008, *6–10*]. Загалом, із публікацій можна зробити висновок про значущий рівень вивчення багатого пласту етнографічного середовища в університетах Ізраїлю.

Відомий ізраїльський вчений у цій сфері і репатріантка з України Л. Фіалкова в 2000-х рр. видала відому книжку "Коли гори сходяться: нариси україно-ізраїльських культурних взаємин". Вона розповідає про образ Єрусалима в українському фольклорі, фольклор з України в Ізраїлі та формування нової української діаспори у країні [Пахолюк 2008, *7*].

У квітні 2009 р. хасид Нахум Карлинський знайшов у підвалах одного з київських вузів частину колекції С. Анського, відомого дослідника єврейського фольклору поч. XX ст. Вона включала в себе старовинні документи, малюнки, записані на фонограф єврейські мелодії, сувої Тори, зібрані на українських землях. Барон Гінцбург, що фінансував етнографічну експедицію С. Анського (1913–1915 рр.), заповів зібрані цінності передати до Палестини, "якщо там буде створено правоохоронний прихисток для євреїв" [Сокровища... 2009]. Проте відповідних претензій до України Ізраїльська держава не висувала. Можливо, офіційний Тель-Авів не проявляв значної зацікавленості до цих предметів; також Київ може допустити до них ізраїльських спеціалістів.

У 2000-х рр. в Ізраїлі проводили інтенсивне вивчення українського фольклору, внаслідок цього з'явились значущі дослідницькі праці. В Україні також займались вивченням ізраїльського фольклору, україно-єврейських взаємин у цій галузі. В Україні наявний значний пласт матеріалу з єврейського фольклору, що

представляє інтерес для Ізраїлю. Налагоджені контакти між науковцями двох країн.

Освіта. Безпосереднім вираженням міжурядової угоди про співробітництво в галузі освіти між країнами 2000 р. стала діяльність загальноосвітніх закладів, де навчаються вихідці з України, зокрема – єрусалимської школи "Бат Ціон" ("Донька Сіону"). У ній та низці інших закладів для українських ізраїльтян увели курс вивчення української мови та українознавчі дисципліни. Також "Бат Ціон" підготувала викладачів івриту та ізраїлезнавства, що працювали в українських освітніх закладах [Посол України... 2000, *1*].

У м. Одеса функціонує загальноосвітня школа № 94 з поглибленим вивченням івриту, а також приватна школа "Ор Самеах" [Україно-ізраїльське співробітництво...]. За деякою інформацією, діяльність останньої фінансує Ізраїль.

24 червня 2002 р. головному рабину Дніпропетровська Шмуелю Каменецькому вручили премію Макса Фішера під час засідання Генеральної Асамблеї "Сохнуту" в Ізраїлі. Таку нагороду надають за важливий внесок у розвиток єврейської освіти в діаспорі [Заслуженная награда 2002].

У вересні 2002 р. у Східноукраїнському філіалі Міжнародного Соломонового університету (Харків) почали викладати ідиш (мова європейських євреїв) для студентів історичного факультету. Відповідне методичне забезпечення надав Бар-Іланський університет Ізраїлю [В Харьковском филиале... 2002, *3*].

26 травня 2005 р. Надзвичайний і Повноважний посол Держави Ізраїль в Україні Наомі Бен-Амі відвідала відому дніпропетровську єврейську школу "Ор Авнер". Серед іншого, в ході відвідин Пані посол розповіла про україно-ізраїльські зв'язки в галузі освіти і науки [Гельберг 2005].

У серпні 2005 р. до Посольства України надіслали запрошення Міністерства освіти, культури і спорту Ізраїлю до участі в семінарі "Висловлення прав студентів через мистецтво", що мав пройти 28 вересня – 2 жовтня 2005 р. Семінар проводили спільно з Радою Європи. Він включав, серед іншого, поїздки до ізраїльських вищих навчальних закладів [Лист... щодо семінару... 2005].

У жовтні 2008 р. розпочато новий міжвузівський проект – створено Центр викладачів і науковців "Маор", для чого підпи-

сали відповідну угоду. Узяли участь в ньому Міжнародний Соломонів університет, Харківський Національний університет ім. В. Каразіна з українського боку та Центр Чейза з розвитку юдаїки російською мовою з Єврейського університету – з ізраїльського. Метою утворення передбачали, зокрема, розвиток науково-освітнього співробітництва між двома країнами, вивчення етнонаціональних відносин і т. ін. [Центр науковців і викладачів...].

28 січня 2010 р. Київський Національний університет ім. Т. Шевченка та Університет Бен-Гуріона Негева підписали Угоду про академічну кооперацію [Україно-ізраїльська... 2010].

У квітні 2010 р. на факультеті іноземних мов Маріупольського державного гуманітарного університету урочисто відкрили ізраїльський культурний центр (за участю Посольства Ізраїлю). Цей вуз обрали не випадково – понад 20 його студентів вивчали іврит і проходили вивчення країнознавства на Ерец-Ізраель [Для студентов открылся... 2010, *3*].

З 1994 р. в Україні діє програма Центру міжнародного співробітництва “МАШАВ” (при ізраїльському посольстві). Вона розрахована на передачу передових технологій, освітніх, наукових, медичних та інших знань країнам, що розвиваються. У галузі сільського господарства діє окрема програма “CINADCO”.

Налагоджено співпрацю Центру з Києво-Могилянською Академією, Національним університетом харчових технологій, Українською академією аграрного господарства, Київським Національним університетом ім. Т. Шевченка та Львівським Національним університетом ім. І. Франка [Програма МАШАВ...].

Таким чином, для галузі освіти характерними є зв’язки євреїв України з їхньою історичною Батьківщиною. Хоча і в Ізраїлі присутні вивчення української мови та українознавства. Також ми можемо констатувати помітну співпрацю окремих провідних, національних та регіональних українських вузів з ізраїльською стороною у різних формах. Можна говорити і про співпрацю на рівні освітніх галузей загалом.

Прикладна наука. Окремо слід згадати про співпрацю в цій дуже важливій галузі.

Посольство України в Державі Ізраїль та ізраїльський Центр науки і технологій (м. Ашдод) у травні 2001 р. підписали Меморандум у сфері науки, освіти та технологій. Документ передбачав

інтеграцію української науки і техніки та ізраїльських високих та наукомістких технологій для активного та ефективного використання. Основні напрями співпраці – створення індустрії нового покоління у галузі енергетики, авіації та космосу, водопостачання, виробництва нафто- та газохімічного обладнання, а також транспортування нафти та газу [Інформаційно-аналітична довідка... 2005].

На виконання рішень Другого спільного засідання Міжурядової комісії з торгово-економічного співробітництва (листопад 2003 р.) та доручення Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2005 р. № 4970/1/1-05 з 30 по 31 березня 2005 р. в Києві проведено два бізнес-форуми з високих технологій за участю українських та ізраїльських компаній. Перший форум відбувся у готелі "Русь". З ізраїльської сторони в заході узяли участь 17 компаній, що спеціалізуються в галузях телекомунікацій, інформаційних технологій, безпеки, інфраструктури. Другий форум – "Call Center & CRM" – мав відбутися у приміщенні Торгово-промислової палати України. У заході узяли участь понад 200 компаній з України, Ізраїлю, Росії та інших країн. Заходи провели в межах викладеної українською урядовою програмою "Назустріч людям" тези про пріоритетність інформаційної політики держави [Лист... щодо проведення в Україні форумів... 2005].

Велике значення мала діяльність Міжурядової комісії з питань науково-технічного співробітництва. З 31 липня по 4 серпня 2005 р. відповідно до Угоди про науково-технічне співробітництво та Виконавчої програми співпраці між Міністерством освіти та науки України і Міністерством науки і технологій Держави Ізраїль на 2005–2006 рр. в Тель-Авіві сторони провели її Перше засідання. За результатами засідання сторони підписали Протокол [Лист... щодо державної програми... 2005].

У 2005 р. створено Спільний україно-ізраїльський комітет із науково-технічного співробітництва. За підсумками його першого засідання 1 серпня Міністерство освіти і науки України та Міністерство науки і технологій Держави Ізраїль з 15 серпня по 10 жовтня провели конкурс спільних україно-ізраїльських проектів (рішення про нього та запровадження спільного фінансування малих дослідницьких проектів прийнято також на означеному засіданні комісії з науково-технічного співробітництва) за напря-

мами нових і нанотехнологій. Перелік 44 проектів і пропозицій від вузів та наукових установ, а також перелік спільних проектів, фінансування яких мало розпочатись від 2006 р., мали бути передані ізраїльській стороні. (Згідно з рішенням комісії, остаточний перелік спільних проектів, яким має надаватись фінансова підтримка у 2006–2007 рр., мали визначити дипломатичними каналами) [Лист... щодо результатів конкурсу... 2005].

Наукова співпраця протягом тривалого часу проходила у відповідності до Виконавчої програми у сфері науки і технологій. У її межах сторони профінансували 10 спільних проектів у сферах нанотехнологій та новітніх матеріалів. Реалізовували також спільні морські дослідження та дослідження у сфері біотехнологій.

У вересні 2007 р. в м. Беєр-Шева проведено конференцію науковців України та Ізраїлю щодо надтвердих матеріалів. Участь у ній брали представники Національної Академії Наук України. За її підсумками вирішено провести у Києві конференцію для молодих науковців двох країн. 5–6 вересня делегація НАНУ відвідала Університет м. Хайфи, де проведено зустрічі із представниками ізраїльських компаній та технопарку, що виготовляють надтверді матеріали [Звіт про результати...].

Вагоме значення має співпраця Інституту геронтології Академії медичних наук України та ізраїльського Негевського університету ім. Д. Бен-Гуріона. Серед іншого, вони проводили україно-ізраїльські симпозіуми з біології старіння. Другий симпозіум відбувся 18 червня 2008 р. в Києві [Україно-ізраїльський симпозіум... 2008].

Ізраїльські дипломати в Україні налагодили зв'язок із Національним технічним університетом України "Київська політехніка", де відкрито Україно-ізраїльський культурний центр та Україно-ізраїльський інформаційно-освітній центр. А 16 березня делегація у складі Надзвичайного і Повноважного посла Ізраїлю Зіни Калай-Клайтман, інших дипломатів Посольства, а також Є. Карасика – директора міжнародної комп'ютерної компанії – та Е. Глущенка – представника міжнародної комп'ютерної компанії Lohika Inc. – взяли участь у круглому столі "Високі технології XXI ст." в університеті, де обговорювали питання сучасного IT-ринку [Вдовенко 2010].

Таким чином, характерною рисою україно-ізраїльської наукової співпраці є її системність та впорядкованість відповідно до міждержавних домовленостей та діяльності організацій, а також здійснення спільних наукових проектів. Основні сфери – телекомунікації й інформаційні технології, нові і нанотехнології, надтверді та новітні матеріали, біологія людини. Вона має значення для наукоємного виробництва та охорони здоров'я.

Таким чином, у різних галузях культури ми бачимо достатньо змістовні, широкі й інтенсивні культурні обміни між країнами. Особливо багатими і значущими вони були у галузях літератури, освіти та науки – прикладної та гуманітарної (вивчення фольклору) (говоримо це без применшення ролі й інших сфер). Їхніми активними просувачами, окрім двох держав, були і представники громадськості у сфері культури. Однак у розвитку цих стосунків виникло й помітне проблемне питання – незаконне вивезення у 2001 р. із Дрогобича до Ізраїлю фресок польського письменника єврейського походження Бруно Шульца. Однак важливо те, що Україна та Ізраїль зуміли на міждержавному рівні врегулювати це питання укладенням у 2007 р. відповідної угоди.

ЛІТЕРАТУРА

Балера О. В. Україно-ізраїльське співробітництво в галузях театрального та кіномистецтва у 1991–2005 рр. // Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. **Збірник наукових праць. Серія "Історія та географія".** Вип. 23. Харків, *2006.*

Бриман Ш. **Одесса на Ближнем Востоке: клуб Жванецкого открыт в Израиле** [Електронний ресурс] / Шимон Бриман. Эксклюзив. 04.04.2010. – Режим доступу: http://izrus.coil/nepolitika/article/2010-04-04/92622.html

В Одесі розпочався проект "Народи Світу пишуть Біблію" [Електронний ресурс] / Новини. 01.10.2009 р. – Режим доступу: http://www.christusimperat.org/uk/node/18855

В Харьковском филиале Международного Соломонового университета преподают идиш // **ВЕК**. *2002*. № 36, 24 сентября. *3*.

Вдовенко Н. **Візит ізраїльської делегації** (круглий стіл "Високі технології XXI ст.") [Електронний ресурс]. Березень 2010 р. – Режим доступу: http://kpi.ua/1013-3

Вернисаж работ Андиевской / Вести из Израиля // **Єврейські вісті**. *2007*. № 1(158).

Виступають “Українці Ізраїлю” // **ВЕК**. *2002*. № 36, 24 сентября. *1*.

Гельберг А. Встреча на высшем уровне // **Шабат Шалом**. *2005*. № 148.

Глаз С. Українська бандура полонила Ізраїль // **Українська музична газета.** *2007*. № 4, жовтень–грудень. *12*.

Деко Олександр Аврамович // **Енциклопедія сучасної України**. Т. 7. Київ, *2007*.

Для студентов открылся израильский культурный центр // **ВЕК**. *2010*. 22 апреля. *3*.

Дні ізраїльського кіно в Україні. 11–14 лютого 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mycity.mk.ua/read.php?nid=1165

Жукова А. Народы мира пишут Библию // **Шабат Шалом**. *2009*. Травень, № 5 (156).

Зайцева О. Выставка графики из живописи Иосифа Островского // **Шабат Шалом.** *2008*. Июнь, № 6. *7*.

Заслуженная награда // **Шабат Шалом**. *2002*. № 113.

Звіт про результати відрядження заступника керівника ТЕМ у складі Посольства України у Державі Ізраїль Є. О. Брилліантова. Травень 2010 р., м. Тель-Авів // **Поточний архів Міністерства економіки України**. Київ, *2010.*

Израильская премьера симфонии Бибика [Електронний ресурс] // **Украинское землячество в Израиле**. *2001*. 29 января. – Режим доступу: http://jew.dp.ua/old/uzi/290101.htm

Інформаційно-аналітична довідка щодо стану науково-технічних досліджень в Державі Ізраїль та розвитку двосторонніх стосунків між Україною та Ізраїлем у галузі науково-технічного співробітництва // **Управління архівної служби МЗС України**, ф. 8, оп. Ізраїль, справа 290, *2005* р.

Інформація Мінкультури та Державної служби контролю щодо незаконного вивезення з України до Держави Ізраїль фресок польськомовного художника єврейського походження Бруно Шульца // **Поточний архів Міністерства культури і туризму України**, папка “Ізраїль. 2006 – квітень 2007”, *2010* р.

Киев. Израиль – история в плакатах [Електронний ресурс] / **Культура. Украина.** 13.01.*2011* г. – Режим доступу: http://jewish.kiev.ua/news/4090/

Кочубей Ю. М. Ізраїльська література в Україні: переклади, дослідження // **Східний світ**. *2003*. № 3.

Лейбашиц Л. Праздник Украины на Святой земле / Л. Лейбашиц, М. Шпицбург. Вести из Израиля // **Еврейские вести**. *2003*. Сентябрь, № 17–18 (277–278). *10.*

Лист Заступника Міністра закордонних справ України О. О. Горіна до Міністерства культури і туризму України від 12 березня 2009 р. Щодо гастролей в Ізраїлі Національного академічного театру ім. І. Франка // **Поточний архів Міністерства культури і туризму України**, папка "Ізраїль. Квітень 2007–2008", *2010* р.

Лист Міністра культури і туризму України Ю. П. Богуцького головному редактору літературно-публіцистичного журналу "Соборність" О. Деко від 12.07.2007 р. // **Поточний архів Міністерства культури і туризму України**, папка "Ізраїль. Квітень 2007–2008", *2010* р.

Лист першого заступника Міністра освіти та науки України А. М. Гуржія до МЗС України і Посольства України в Державі Ізраїль. Щодо результатів конкурсу спільних україно-ізраїльських наукових проектів від 20 грудня 2005 р. // **Управління архівної служби МЗС України**, ф. 8, оп. Ізраїль, справа 130 "Наукове співробітництво", *2005* р.

Лист Посла України в Державі Ізраїль І. В. Тимофєєва начальнику Управління з питань закордонного українства МЗС України О. Б. Новосьолову від 19 грудня 2005 р. Щодо пропозицій громади вихідців з України в Ізраїлі // **Управління архівної служби МЗС України**, ф. 8, оп. Ізраїль, справа 800 "Питання культурно-гуманітарної співпраці", *2005* р.

Лист Посольства України в Державі Ізраїль Заступнику міністра культури і туризму України Т. Г. Кохану від 19 квітня 2007 р. II част. Анотація. Назва проекту "Професіоналізм та партнерство 2007" // **Поточний архів Міністерства культури і туризму України**, папка "Ізраїль. 2006 – Квітень 2007", *2010* р.

Лист Тимчасового Повіреного у справах України в Державі Ізраїль О. В. Хом'яка Директору Третього територіального департаменту МЗС України В. О. Рилачу від 25 жовтня 2005 р. Щодо

державної програми розвитку вищої освіти на 2005–2007 рр. // **Управління архівної служби МЗС України**, ф. 8, оп. Ізраїль, справа 130 “Наукове співробітництво”, *2005* р.

Лист Тимчасового повіреного у справах України в Державі Ізраїль О. В. Хом’яка заступнику міністра закордонних справ України В. О. Макусі від 28 березня 2005 р. Щодо проведення в Україні форумів високих технологій за участю українських та ізраїльських компаній // **Управління архівної служби МЗС України**, ф. 8, оп. Ізраїль, справа 290, *2005* р.

Лист Тимчасового повіреного у справах України в Державі Ізраїль О. В. Хом’яка заступнику міністра закордонних справ України В. О. Наливайченку від 10 серпня 2005 р. Щодо журналу “Соборність” // **Управління архівної служби МЗС України**, ф. 8, оп. Ізраїль, справа 800 “Питання культурно-гуманітарного співробітництва”, *2005* р.

Лист Тимчасового повіреного у справах України в Державі Ізраїль О. В. Хом’яка начальнику Управління культурно-гуманітарного співробітництва МЗС України Т. І. Іжевській від 04.03.2005 р. Щодо візиту Руслани до Ізраїлю // **Управління архівної служби МЗС України**, ф. 8, оп. Ізраїль, справа 800 “Питання культурних зв’язків”, *2005* р.

Лист Тимчасового повіреного у справах України в Державі Ізраїль О. В. Хом’яка Представнику Міністерства закордонних справ України в м. Одеса Ю. С. Вербицькому від 29.07.2005 р. Щодо звернення до Посольства України в Державі Ізраїль Всеізраїльського об’єднання вихідців з України // **Управління архівної служби МЗС України**, ф. 8, оп. Ізраїль, справа 800 “Питання культурно-гуманітарної співпраці”, *2005* р.

Лист Тимчасового повіреного у справах України в Державі Ізраїль О. В. Хом’яка Третьому територіальному департаменту МЗС України від 12 серпня 2005 р. Щодо семінару з прав студентів // **Управління архівної служби МЗС України**, ф. 8, оп. Ізраїль, справа 830 “Наукове співробітництво”, *2005* р.

Пахолюк З. Коли гори сходяться // **День**. *2008*. № 231, 18 грудня. *7*.

Посол України в Ізраїлі Д. Марков та мер Єрусалима Е. Ольмерт урочисто відкрили археологічний музей при школі “Бат Ціон”… // **Демократична Україна**. *2000*. 3 листопада, № 142. *1*.

Праздник у еврейской общины Никополя // **Шабат Шалом**. *2006*. № 156.

Презентация “Украденной музы” в Иерусалиме [Електронний ресурс] // **Иерусалимские новости от Михаила Фельдмана**. 18.06.*2004* г. – Режим доступу: http://www.jerusalem-korczak-home.com/in/in11.html

Програма МАШАВ в Україні і Молдові. Програма МАШАВ: клуб “Шалом” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukraine.mfa.gov.il/mfm/wed/main/Document.asp?SubjectID=6050&MissionID=901

Пьеса израильского драматурга в киевском театре [Електронний ресурс] // **Украинское землячество в Израиле**. *2001*. 26 августа. – Режим доступу: http://jew.dp.ua/old/uzi/260801.htm

Роданський О. Повернення ізраїльського кіно // **Дзеркало тижня.** *2003*. № 48, 13 грудня.

Скрипник Г. Актуальні проблеми українсько-ізраїльських наукових студій // **Народна творчість та етнографія**. *2008*. № 4.

Сокровища, принадлежащие Израилю, обнаружены в украинских подвалах. 16.04.*2009* г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://izrus.co.il/history/article/2009-04-16/4294.html

Спілка українських письменників Ізраїлю. 6 грудня *2007* р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: afric-dymon.livejournal.com/150445/html

Тахтерина Э. Подарок музыкального Израиля // **Шабат Шалом**. *2009*. Апрель, № 4. *7*.

Угода між Міністерством культури і туризму України та Міністерством освіти, культури і спорту Держави Ізраїль щодо врегулювання питань, пов’язаних із незаконним вивезенням з України до Держави Ізраїль фресок польського художника єврейського походження Бруно Шульца (проект). 2006 р.: за станом на червень 2010 р. // **Поточний архів Міністерства культури і туризму України**, папка “Ізраїль. 2006 – квітень 2007”, *2010* р.

Угода між Урядом України та Урядом Держави Ізраїль про співробітництво в галузі освіти і культури від 12.01.1993 р. (набула чинності 20.04.1993 р.): за станом на 09.12.2009 р. [Електронний ресурс]. – Інформаційно-аналітичний центр “ЛІГА”, 1999–2001; ТОВ “ЛІГА ЗАКОН”, *2007–2009*.

Украине с Израилем помогут правда и олигархи [Електронний ресурс] / [интервью с Министром культуры Украины Василием Вовкуном] / Ексклюзив. 18.04.*2008* г. – Режим доступу: http://iz-rus.co.il/dvuhstoronka/article/2008-04-18/363.html

Украинский след в истории Израиля [Електронний ресурс] // **Вести из Иерусалима**. Еженедельное обозрение. *2001*. 29 января. – Режим доступу: http://jew.dp.ua/old/uzi/290101.htm

Украинцам аплодирует Иерусалим // **ВЕК**. *2002*. 2 июля, № 24. *1*.

Україно-ізраїльська договірно-правова база (інформаційна довідка) // **Поточний архів Міністерства економіки України**. Київ, *2010*.

Україно-ізраїльське співробітництво на муніципальному рівні [Електронний ресурс] / Міжрегіональне співробітництво. Посольство України в Державі Ізраїль. – Режим доступу: http://www.mfa.gov.ua/israel/ua/2065.htm

Україно-ізраїльський симпозіум з біології старіння. Київ, 18 червня 2008 р. Київ, *2008*. (Проблемы старения и долголетия: т. 17).

Феллер М. **Пошуки, роздуми і спогади єврея, який пам'ятає своїх дідів, про єврейсько-українські взаємини, особливо ж про мови і ставлення до них** / Мартен Феллер. Дрогобич, *1994*.

Центр науковців і викладачів у вищих учбових закладах України "Маор" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.msu.kharkov.edu.ua/uk/naukova_dijalnyjnist/center_maor/

Чернышева Н. К 58-ой годовщине Независимости Израиля // **Шабат Шалом**. *2006*. № 160. *7*.

Щевелев С. С. **Палестина под мандатом Великобритании (1920–1948 гг.)** / Сергей Стефанович Щевелев. Симферополь, *1999*.

Щодо стану української громади в Ізраїлі (інформаційна довідка). Посольство України в Державі Ізраїль, березень 2005 р. // **Управління архівної служби МЗС України**, ф. 8, оп. Ізраїль, справа 114, *2005* р.

В. О. Кіктенко

СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ КИТАЮ (ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ)

Актуальність пропонованого дослідження зумовлена зростаючою значимістю Китаю, що потребує нового теоретичного осмислення теорії сучасних міжнародних відносин та адекватного опису нового типу відносин між країнами. Розуміння означеної проблеми ускладнюється подальшим розпадом біполярної системи міжнародних відносин і, відповідно, суперечливими тенденціями та кризовими явищами в розвитку політичної ситуації у світі. Визначення орієнтирів становлення стабільного світопорядку увійшло до пріоритетних завдань політичної взаємодії великих і впливових акторів, що володіють великим ресурсним потенціалом і досвідом міждержавної взаємодії, до яких входять і певні країни Сходу. У цілому в зовнішній політиці України в останні роки відбувся "розворот" у східному напрямку з виходом на стратегічний рівень партнерства з окремими азійськими країнами, проте розбудова дійсно ефективної взаємодії пов'язана з необхідністю побудови логічної і стрункої конструкції цих відносин.

Досягнення сучасного рівня відносин між Україною та Китаєм – це, безумовно, заслуга обох сторін, проте для кращого розуміння напрямку та специфіки зовнішньополітичних зусиль Києва й Пекіна в напрямку формування стратегічного партнерства, що відбувається в умовах становлення та еволюції контурів нового світового порядку (*багатополярність*), необхідно чітко розуміти концептуальні підстави, якими керуються сучасні українська й китайська сторони. У цілому характер відносин нового типу має передбачати високий рівень взаємної довіри, спрямованість на стратегічну взаємодію у XXI ст. та досягнення додаткової стійкості шляхом вирішення проблем в одній сфері співробітництва за рахунок застосування важелів з іншої сфери (наприклад, вирішення політичними методами економічних питань). Крім того, політична взаємодія стратегічного партнерства України й Китаю повинна бути визначена з урахуванням відносин

України з Росією, ЄС та США. Таким чином, сучасні українсько-китайські відносини спрямовані на серйозні зміни, що вимагає глибокого і всебічного осмислення цього процесу, який відкриває потенціал для подальшого розвитку співробітництва, але одночасно ставлять нас перед новими викликами.

Метою цього дослідження є виявлення основних компонентів, тенденцій і перспектив українсько-китайського стратегічного партнерства як відносин "нового типу" у мультиполярних міжнародних відносинах у XXI ст. У відповідності із загальною метою дослідження поставлені такі *дослідницькі задачі*: 1) дослідження еволюції сучасних підходів до визначення, типологізації й категоріальної оцінки "постбіполярної архітектоніки" міжнародних відносин у працях китайських політологів; 2) аналіз специфічного понятійного апарату китайськими вченими для опису новітніх тенденцій міжнародних відносин у зіставленні з основними школами сучасної політології; 3) виявлення основних етапів еволюції українсько-китайських відносин та їхнього відображення в теорії і практиці сучасного українсько-китайсько діалогу; 4) визначення основних проблем українсько-китайської взаємодії, а також місця й ролі Китаю у вирішенні Україною головних сучасних викликів на регіональному і глобальному рівнях.

З кінця 1990-х років спостерігається активізація політичних процесів, спрямованих на встановлення стратегічного партнерства між різними країнами на регіональному, міжрегіональному та міжконтинентальному рівнях: БРІК, Африканський союз, Меркосур, АСЕАН, Південно-Азіатська асоціація регіональної співпраці СААРК, Форум "Азія – Європа" (АСЕМ), ЄврАзЕС та ін. Це вказує на зростаючу мережу стратегічних зв'язків і зобов'язань, що стають важливим елементом міжнародної ідентичності тих чи інших країн. При цьому цікаво те, що немає істотних дискусій із приводу причин походження, ступеня актуалізації та популярності цієї нової форми міжнародних зв'язків. *Стратегічне партнерство* стало новим джокером міжнародних відносин як між країнами зі складними відносинами, так і тими, що не мають ніяких домагань один до одного. Крім того, багато країн намагаються отримати привілейований статус стратегічного партнера із сильними світовими гравцями, що є опосередкованим засобом демонстрації свого значення на міжнародній арені і свідченням

того, що використання цього поняття виходить за межі простого зміцнення співробітництва між країнами, а радше вказує на більш глобальну й системну реконфігурацію динаміки міжнародних відносин [Peña 2010]. Тим не менш, все більш широке використання цього поняття прямо пропорційно відсутності його точного визначення.

Необхідно відзначити, що концепція *стратегічного партнерства* не має чіткого визначення, що ускладнює розуміння й оцінку реальних відносин між державами, які визначають такий статус взаємодії. Спочатку термін *стратегія* мав сильний військовий аспект і використовувався в основному для визначення військових союзів, що почасти зберігається й сьогодні (наприклад, стратегія США в Іраку, стратегії НАТО в Афганістані), але в цілому застосовується більш широко (політична чи економічна стратегія). Що ж стосується *партнерства*, то це короткостроковий або довгостроковий альянс, але при використанні поняття *стратегічне партнерство* мається на увазі виключно довгострокове співробітництво, яке, тим не менш, передбачає відмінності інтересів між суб'єктами такого союзу. Сьогодні стратегічними можуть бути відносини як між окремими країнами, так і між групами країн і міжнародних організацій, що припускає *спільну стратегію*, *загальну позицію* і *спільні дії* в зовнішній політиці й політиці безпеки. Розуміння та реалізація *стратегічного партнерства* окремими країнами має свою специфіку й відмінності, що стосується й КНР, у зовнішній політиці якої цей концепт ("战略伙伴关系", "zhànlüè huǒbàn guānxì") на сучасному етапі відіграє ключову роль.

Після завершення "холодної війни" у 1991 році та розпаду біполярної системи характер міжнародних відносин істотно змінився, що змусило Китай докласти значних зусиль для адаптації до цих змін і, найголовніше, для прориву блокади західних країн, що виникла після "подій на площі Тяньаньмень" у 1989 році. Китай скорегував свої відносини з великими державами й поліпшив відносини із сусідніми країнами шляхом встановлення з ними "стратегічного партнерства". У сучасному постбіполярному світі міжнародні відносини зазнають суттєвих прискорених змін якісного, комплексного й фундаментального характеру. Динамізм і глибина трансформації міжнародних відносин сьогодні призво-

дять до того, що багато традиційних понять, категорій, формулювань закономірностей міжнародних відносин не тільки втрачають свою пояснювальну здатність, але і призводять до неадекватного реагування на структурні зрушення в системі міжнародної взаємодії й помилок у рекомендаціях і практичної політичної діяльності. Все це стимулювало пошуки нової теорії політичного аналізу, що торкнулося й китайської теорії й соціології міжнародних відносин.

У результаті переходу до політики "реформ і відкритості" у сфері економічної модернізації й формуванні нової зовнішньополітичної парадигми, що виходить із положення, що "практика – єдиний критерій істини", фахівці-міжнародники КНР змінили колишнє уявлення про сучасну епоху як "епоху імперіалізму і пролетарських революцій", висунувши тезу про те, що існують дві головні насущні проблеми сучасності – мир і розвиток, а не революції й війни. Китайські експерти відмовилися від положення, що війни неможливо уникнути, якщо існує імперіалізм і "соціал-імперіалізм", і прийшли до висновку, що ростуть фактори для встановлення мирного співіснування, й тому є сподівання на уникнення в майбутньому війн, – реальна боротьба за сприятливу міжнародну мирну обстановку і сприятливе мирне оточення. Тенденція поглиблення багатополярності, яка виступає в якості синоніма демократизації міжнародних відносин, що виявляється й на глобальному, і на регіональному рівнях, у політиці, в економіці, у занепаді і зростанні великих держав, у формуванні нових центрів сил, а також у збільшенні комплексної могутності та ролі країн, що розвиваються, більше сприяє миру і стабільності, ніж біполярна структура або "монополярний світ". При зростанні незалежної й самостійної самосвідомості народів усіх країн світ стає все більш взаємозалежним. І хоча військові чинники, як і раніше, відіграють важливу роль, центр міжнародної конкуренції вже перемістився зі сфери гонки озброєнь у сферу мирного змагання за рахунок економічних і науково-технічних факторів. Головні джерела загрози поки що в неспокійному світі: мислення часів "холодної війни", гегемонізм і силова політика; посилення військових блоків та союзів, локальні конфлікти, що спалахують час від часу на ґрунті національних, релігійних та територіальних суперечностей.

На сьогоднішній день дипломатичні відносини Китаю з іншими країнами можуть бути розділені на кілька рівнів: прості дипломатичні відносини, відносини добросусідства і дружби, відносини партнерства і співпраці. Відносини *партнерства* поділяються на спільне партнерство, конструктивне партнерство, всебічне співробітництво й партнерство, стратегічне партнерство, стратегічна взаємодія та партнерство і всебічне стратегічне співробітництво й партнерство [Dai Zhiting 2010]. Досі Китай встановив партнерські відносини з найбільш великими державами, БРІКС, G20 і сусідніми країнами на різних рівнях, але на загальному принципі партнерства – *не протистояти один одному, а шукати спільне, відкласти розбіжності й не завдавати шкоди третім країнам* [Dai Zhiting 2010]. Як заявив голова КНР Цзян Цземінь у листопаді 1997 року після свого візиту у США: "Китайсько-американське конструктивне стратегічне партнерство має три значення: дві країни повинні бути партнерами, а не суперниками, це довгострокові відносини, побудовані на загальній стратегічній основі, а не на частковому співпаданні інтересів, і воно конструктивне, а не ексклюзивне, не шукає гегемонії" [Weng Ming 2010]. Це визначення Цзян Цземіня стосується стратегічних відносин Китаю з іншими країнами.

Аналіз "тенденції до мультиполяризації" ("多極化", "duōjíhuà") є найбільш розробленою в китайській політологічній думці концепцією "архітектоніки міжнародних відносин", що відбиває прагнення різних держав світу до проведення незалежного політичного курсу на світовій арені, спрямовує до демократизації міжнародних відносин і означає кінець безроздільного домінування "однієї-двох наддержав". Оптимальна політика Китаю в межах цієї мультиполяризації повинна була зводитися не до лавірування, заснованого на класичному балансі сил, а до пошуку забезпечення балансу інтересів усіх зацікавлених сторін. Навіть не домігшись консенсусу у питанні про контури багатополюсного світу й кількості полюсів у ньому (у різних авторів воно варіюється від трьох до восьми та зазвичай фігурує п'ять центрів сили – США, Європа, Японія, Росія й Китай, до яких інколи додаються Індія й Бразилія), дискусія з цього питання дозволила уточнити багато категоріїв і понять, виробити різні методики аналізу та аргументації, залучити різні провідні теоретичні розробки. Китай-

ські аналітики постійно підкреслюють, що розпад старої світової архітектоніки не рівнозначний повному зникненню старого світового порядку, що світ перебуває у тривалому й важкому перехідному стані, що "новий світовий порядок", ядром якого є "п'ять принципів мирного співіснування", не може не бути пов'язаним певною мірою зі старим порядком, у тому числі з діяльністю ООН. Деякі китайські аналітики навіть проводять аналогії "нового світового порядку" із традиційним світопорядком "даннічеського миру і злагоди", який "забезпечував мир і стабільність на безпрецедентно величезному просторі землі протягом безпрецедентно тривалого часу". Підсумковою ж метою "загального світу і спільного розвитку" в побудовах китайських вчених виступає не глобалізація, що зачіпає тільки сферу економіки, а деполяризація світу – створення "безполюсного світу" без будь-якої "силової політики" і "гуманітарної інтервенції". Цілком звичним у китайських роботах (і не тільки в китайських) стало судження про те, що "XXI століття стане століттям Східної Азії", а політологічна думка КНР сконцентрувала свої пошуки оптимізації місця Китаю в багатополярному світі, забезпеченні безпеки країни, створенні зовнішніх сприятливих умов для внутрішнього розвитку.

Розробки по формуванню нових диверсифікованих зовнішньополітичних концепцій КНР на регіональному і глобальному рівнях в основному базуються на концепції Ден Сяопіна "закрити минуле, відкрити майбутнє", а також у дусі його наказу із 24 ієрогліфів: "Холоднокровно спостерігати, стримано реагувати, твердо проводити курс, приховувати можливості й вигравати час, ніколи не намагатися лідирувати, завжди бути здатним домагатися деяких результатів". У останні роки відбулися важливі зміни в підходах китайських політологів до таких категорій аналізу міжнародних відносин, як *національні інтереси*, *розвиток*, *інтеграція*, *модель поведінки держави*, *дипломатія, міжнародна безпека.* Згідно з новою китайською концепцією безпеки, західна демократична модель не є обов'язковою гарантією регіональної безпеки, загрозу якій у процесі мультиполяризації створює не співвідношення сил, а політика військової сили, що проводиться відносно цього процесу.

Слід вказати на те, що в зовнішньополітичних деклараціях Китаю ніколи не буває нічого випадкового і спонтанного, і практично

кожен “новий” ієрогліф несе в собі істотний концептуальний потенціал, за яким стоять розробки інколи цілих науково-дослідних інститутів. “Конструктивне партнерство” і відносини “нового типу” китайські політологи розуміють як такі, в яких “немає місця союзництву, конфронтації й націленості на будь-яку третю країну” (“不結盟、不對抗、不針對第三國”, “Bù zé měng bu duìkàng bù zhēnduì dì sānguó”). Ця концепція стала інтерпретуватися як альтернатива зовнішній політиці США, що розділяє суб’єкти міжнародної політики на “своїх” (друзів) і “чужих” (ізгоїв), а світовий простір – на військово-політичні блоки. Проте КНР все ж таки вибудовує ієрархію партнерства залежно від зрілості взаємин із тією чи іншою державою, а китайська політологічна думка намагається запропонувати таку структуру міжнародних відносин, що максимально відповідає інтересам Китаю.

Відбулися важливі зміни в підходах китайських політологів до таких категорій аналізу міжнародних відносин, як “національні інтереси”, “розвиток”, “інтеграція”, “модель поведінки держави”, “дипломатія”, “міжнародна безпека”. Наявність західного демократичного ладу, за новою китайською концепцією безпеки, не є обов’язковою гарантією регіональної безпеки, загрозу якій у процесі мультиполяризації створює не співвідношення сил, а політика військової сили, що проводиться відносно цього процесу. На думку китайських політологів, безпека повинна ґрунтуватися не на зростанні озброєнь і на військовому союзі, а на взаємній довірі та спільних інтересах. В умовах “мирного піднесення” Китаю й поступового виходу на передову лінію на міжнародній арені китайські політологи шукають нові підходи до зовнішньої політики перед обличчям традиційних і нетрадиційних загроз, ризиків і викликів Китаю та світової спільноти: “нова концепція кооперативної безпеки”, “нове мислення в дипломатії”, “консенсусна дипломатія”, “нове глобальне самоврядування”, “екологічна дипломатія”, “енергетична дипломатія”, “концепція гармонійного світу”. Сучасний світ описується як “перехідний” від “монополярності” до “багатополярності” (“одна наддержава – багато держав”), що може бути інтерпретовано як прообраз “плюралістичної однополярності”. Переходячи до “дипломатії активної дії”, аналітики КНР виступають не за революцію, а за реформування і вдосконалення існуючого порядку, не за те, щоб змінити

існуючий світопорядок і почати все спочатку, а за впорядкування, доповнення, перебудову деяких нераціональних сторін зі збереженням діючих конфігурацій. У цьому плані політологічна школа КНР своїми контурами вписується в різновид конструктивістської школи, яка відрізняється від реалістичної й ліберальної насамперед тим, що оцінює політику щодо зміцнення стабільності й безпеки з точки зору її ефективності, розуміючи під цим результативність політичних технологій у цій сфері, їхню економічну рентабельність, найбільш повне задоволення національних потреб.

У китайських дослідників міжнародних проблем склалося чітке усвідомлення того, що поступово завершується процес перетворення КНР із суто регіональної держави, що робить акцент на врегулювання відносин на двосторонній основі в першу чергу зі своїми сусідами по регіону, у глобальну державу, члена СОТ, що активно бере участь у формуванні майбутньої світової архітектоніки і, ймовірно, зможе кинути виклик планетарним претензіям США й "новим формам гегемонізму в політиці". Теоретичне забезпечення цієї нової ролі Китаю у світі, окрім вже "класичних" положень про "мир і розвиток", "незалежність і самостійність", "мультиполяризацію", "комплексну могутність", "мирне оточення", "новий міжнародний порядок" і т. д., збагачується новими концептуальними складовими, такими як, "мирне піднесення", "концепція кооперативної безпеки", "нове мислення в дипломатії", "консенсусна дипломатія", "нове глобальне самоврядування", "гармонійний світ", "екологічна дипломатія", "енергетична дипломатія" та ін. Незмінною залишається впевненість китайських політологів у тому, що заміна старої архітектоніки на нову і старого порядку на новий повинні проходити без нав'язування своїх цінностей і диктату, без військових потрясінь, а шляхом узгодження та ненасильницьких методів конкурентної боротьби в межах загальновизнаних міжнародно-правових та політико-дипломатичних основ. У цьому плані концептуально-теоретичні побудови китайських міжнародників типологічно тяжіють до конструктивістської школи західної політології й більш за все схожі з м'якою ціннісною "консенсусною конструкцією" багатоколірного світу й поліваріантністю розвитку.

Головні аспекти “стратегічного партнерства” Китаю:

1) *Неконфронтація.* Загалом, існують три основні форми міжнародних відносин, зокрема, конкуренція, співробітництво й конфлікт. Таким чином, міжнародні відносини можна розділити на два типи, конфронтація й відмови від конфронтації. Не тільки Китай, але й інші великі держави, такі як США, Росія, Франція й Індія, намагаються вийти за межі моделі вороги-або-альянс часів “холодної війни” й налагодити нові партнерські відносини один з одним. Мета стратегічного партнерства Китаю аналогічна такій зовнішній політиці: не вступати в конфлікт один з одним, проводити міжнародну координацію, а також пропагувати взаєморівність відносин на основі п’яти принципів мирного співіснування.

2) *Неприєднання та недія проти якоїсь третьої країни*. Стратегічне партнерство Китаю з іншими країнами в період після завершення “холодної війни” – це такий новий тип міжнародних відносин, коли нема прагнення завдати шкоди інтересам третьої країни. Зокрема, всі заяви про стратегічні партнерські відносини Китаю з іншими країни мають характер неприєднання й не виступають проти будь-якої третьої країни. У договорі про дружбу і співробітництво між Китаєм та Росією, який набув сили 16 липня 2001 року, говориться, що “дружні відносини між Китаєм і Росією є новим видом міжнародних відносин, заснованих не на альянсі, а не відмови від конфронтації й не виступають проти будь-якої третьої країни” [China – Russia… 2001]. Такі ж самі положення знаходимо у Спільній декларації між Китаєм та Індонезією про стратегічне партнерство: “...стратегічне партнерство має бути неприєднанням і передбачати дії, що спрямовані на сприяння миру, стабільності і процвітання двох країн і їхніх народів” [Joint Declaration... 2005]. Традиційно дружні відносини носять комплексний характер, що охоплює економічні, освіти, ЗМІ, туризму, боротьби з тероризмом та забезпечення безпеки.

3) *Низький рівень політичного співробітництва.* Термін “стратегія” використовується на більш “високому політичному рівні” діалогу в міжнародних відносинах, наприклад, у політиці, військових питаннях і питання безпеки. Тим не менш, стратегічне партнерство між Китаєм та іншими країнами характеризується низьким рівнем політичної співпраці й має символічне, а не фактичне значення. Будь то великі чи малі країни, Китай з усіма

своїми стратегічними партнерами основний акцент робить на подальшому зміцненні двостороннього співробітництва в економічній, науковій та культурній галузях. Наприклад, коли Китай і Японія обговорюють створення "стратегічних взаємовигідних відносин", Китай розглядає це – як довгострокові, всебічні та стабільні відносини співпраці. Тобто, це відрізняється від японського розуміння стратегічного співробітництва й не може розглядатися як військове співробітництво [For China – Japan Strategic... 2007]. У листопаді 2006 року Китай і Африка встановили нове стратегічне партнерство, яке тільки підкреслює політичну рівність, взаємну довіру, економічне співробітництво та культурний обмін, але виключає будь-яку військову складову [China and Africa... 2006]. Тим не менш, це не означає, що Китай не бажає розвивати політичні відносини та спільно вирішувати питання безпеки з іншими країнами. Оскільки співробітництво в цих сферах є дуже чутливим, Китай намагається сприяти розвитку всебічних відносин, заснованих на економічному співробітництві.

Через *мирне піднесення* Китаю й поступовий вихід на передову лінію на міжнародній арені китайські аналітики розмірковують про нові підходи до зовнішньої політики перед обличчям традиційних і нетрадиційних загроз, ризиків і викликів Китаю та світової спільноти: про *нову концепцію кооперативної безпеки*, *нове мислення в дипломатії*, *консенсусну дипломатію*, *нове глобальне самоврядування*, *екологічну дипломатію*, *енергетичну дипломатію*, *концепцію гармонійного світу*. Сучасний світ описується як перехідний від монополярності до багато полярності і позначається як "одна наддержава – багато держав", що може бути інтерпретоване як прообраз *плюралістичної однополярності*. Переходячи до *дипломатії активної дії*, аналітики КНР виступають не за революцію, а за реформування й удосконалення існуючого порядку, не за те, щоб повністю змінити існуючий лад, а за впорядкування, доповнення, перебудову деяких нераціональних сторін зі збереженням діючих конфігурацій. У цьому плані політологічна школа КНР своїми контурами вписується в різновид конструктивістської школи, яка відрізняється від реалістичної й ліберальної насамперед тим, що оцінює політику щодо зміцнення стабільності й безпеки з точки зору її ефективності,

розуміючи під цим результативність політичних технологій у цій сфері, їхню економічну рентабельність, найбільш повне задоволення національних потреб.

Таким чином, Китай стверджує, що його економічне і політичне зростання є *мирним піднесенням*, що веде до формування нової міжнародної стратегії *глобального балансування сил*. Це є явним протиставленням політиці стримування США, які в період після закінчення "холодної війни" часто визначають Китай як загрозу, а Китай, у свою чергу, вважає такий підхід США до міжнародних справ одностороннім. Замість цього Китай пропонує багатосторонню інтеграційну модель світу як більш відповідний спосіб ведення світових справ, проте в реальності це має особливу специфіку, оскільки новий розподіл влади в міжнародній системі вказує на нові форми консолідації та вироблення міжнародної політики. Так, наприклад, БРІК базується на більш низькому ступені формалізації й інституціоналізації, що можна розглядати як відображення поточного сценарію, коли країни, що розвиваються, поміж них і Китай, намагаються отримати більше преференцій у світовій системі, декларуючи при цьому принцип багатосторонності [Бергер 2005].

Перехід Китаю від статусу відносно замкнутої континентальної держави до статусу другої економіки світу, тим не менш, не дає можливостей для світового лідерства Китаю *радянського типу*. Тому китайське керівництво й не намагається претендувати на лідерство такого типу, а прагне використовувати економічні перетворення, цілеспрямовану зовнішньополітичну стратегію коректування правил світової системи, формування величезної зони тісної взаємодії КНР із країнами по всьому периметру китайських кордонів на зміну (або навіть повну трансформацію) системи міжнародних регіональних відносин. У межах трансформації регіональної системи Китай домагається таких стратегічних цілей:

- визнання світовою спільнотою територіальної цілісності Китаю, включаючи його права на Тайвань, Тибет, Сіньцзян;
- міжнародного визнання *особливих прав* КНР в акваторії Південно-Китайського моря;
- поширення переважного впливу на Південно-Східну Азію;

▪ прийнятне для Китаю вирішення територіальних питань із сусідніми державами;

▪ забезпечення підтримки сусідніми державами позицій КНР у суперечках зі США та іншими країнами Заходу;

▪ фактичне затвердження *особливих відносин* між КНР і Монголією;

▪ придбання де-факто *особливого становища* в Центральній Азії;

▪ виключення шансів вступу інших країн в антикитайські коаліції й військового протистояння з Китаєм;

▪ нав'язування іншим країнам сприятливої для Китаю торговоінвестиційної політики;

▪ визнання країнами регіону провідної регіональної ролі КНР, що виражається у вигляді неформальних, але обов'язкових консультацій із Пекіном перед прийняттям важливих зовнішньополітичних рішень;

▪ забезпечення згоди інших країн приймати китайських іммігрантів;

▪ закріплення *особливих прав* китайських меншин за кордоном і визнання права Пекіна на їхній захист;

▪ поширення китайської мови в Азії, забезпечення двомовності в зарубіжних районах компактного проживання етнічних китайців [Yan Xuetong 2008, *171–189*; Китай… 2001].

Отже, перехід КНР до політики "економічної реформи й відкритості" стимулював інтенсивні концептуальні пошуки нової зовнішньополітичної парадигми, що базується на адекватній оцінці характеру сучасної епохи й рушійних сил світового розвитку. Теоретичні побудови китайських міжнародників-аналітиків підпорядковані завданню вироблення оптимальної формули зовнішньополітичної поведінки Китаю, спрямовані на максимальне сприяння модернізації та "мирному піднесенню" КНР в якості найважливішого суб'єкта міжнародних відносин, що активно впливає на зовнішньополітичну ситуацію в напрямку її стабілізації та гармонізації. Найважливішою складовою сучасних міжнародних відносин виступають у побудовах китайських авторів "відносини нового типу" Китаю, що характеризуються активною взаємодією в межах "стратегічного партнерства" з окремими країнами, що виступає в якості оптимальної моделі взаємовідносин.

Відчуття себе системно-визначальною великою державою в багатополярному світі дозволяє Китаю більш активно брати участь у форматуванні нової архітектоніки міжнародних відносин, концептуально близької до "консенсусної моделі" конструктивістської школи політології.

Стратегічне партнерство Китаю можна розглядати як зусилля цієї країни зробити свій внесок у створення гармонійного світу через встановлення стратегічних відносин з іншими країнами. Це свого роду людиноцентричні міжнародні відносини, що засновані на рівності і взаємності, прагненні до гармонії, але не однаковості. Китай розширив свій дипломатичний простір і поліпшує міжнародне середовище для миру та розвитку й реалізації можливостей врегулювання відносин між великими державами, створення багатополярності і посилення взаємозалежності на основі стратегічного партнерства з іншими країнами. Наскільки пріоритети Китаю вплинуть на регіональний та глобальний рівні міжнародних відносин, залишається відкритим питанням, що виражається в дискусіях про його *нову роль* і *можливе лідерство*. Але цілком очевидно, що КНР прагне бути не лише регіональним лідером. Важливо відзначити, що ціннісні основи стратегічного партнерства Китаю (як і Росії, і Індії), по суті, є викликом демократії, прав людини й вільної конкуренції ціннісній основі інтеграційних процесів західного світу (насамперед, США і ЄС). Якщо до цього додати традиційний китайський принцип ведення війни за *що*, замість західного проти *кого*, а також те, що кінцевою метою китайських стратегів завжди була зміна розуму ворога, а не захоплення ворога, то стане очевидним, наскільки серйозною є сьогоднішня конкуренція моделей стратегічного партнерства.

Створення та поглиблення стратегічного партнерства між Китаєм та іншими великими державами. Відносини між великими державами є найбільш важливими для підтримки глобальної стабільності, й тому Китай після завершення "холодної війни" задля запобігання довгострокової напруги протистояння і для конструктивної співпраці встановив стратегічні відносини з Росією, США, Францією, Великобританією, Індією й Німеччиною.

1) Стратегічна взаємодія та партнерство Китаю й Росії. Драматичне завершення "холодної війни" в Європі й розпад

СРСР поставили перед китайською політологією завдання вироблення формули взаємин “нового типу”, тобто відносин “без союзу, без конфронтації й без націленості проти третіх країн”. Не бажаючи форсувати процес створення “справедливого й раціонального нового міжнародного політичного й економічного порядку”, основою якого незмінно служать “п’ять принципів мирного співіснування” і “ненав’язування іншим суспільного ладу й шляхів розвитку” під приводом захисту “прав людини” та “демократії”, політико-академічний комплекс КНР взявся до кропіткої роботи для конструювання багаторівневої “архітектоніки партнерства”, яка виступає антиподом політики нерівності, диктату й “унілатералізму”. Апробація моделі партнерських відносин почалася з налагодження “відносин рівноправного й довірчого партнерства, спрямованого на стратегічну взаємодію в XXI столітті” з Російською Федерацією, що стали зразком і прообразом відносин “нового типу”, максимально забезпечують рівноправну участь всіх держав у загальносвітових процесах, що гарантує їм системні можливості для найбільш ефективної реалізації своїх національних інтересів розвитку. Горизонтальна й вертикальна мобільність у межах такої багатополярної моделі виступає синонімом демократизації міжнародних відносин та надає свободу розвитку форм спілкування, вибору напрямків взаємодії та інтегративної самоорганізації учасників міжнародних відносин, забезпечує рівну безпеку для кожної з держав, оптимальні умови для їхнього “гармонійного розвитку” та “мирного відродження”, рівноправну участь усіх членів світового співтовариства в політичному, економічному й культурному будівництві світової системи. Відносини *стратегічної взаємодії та партнерства* Китаю та Росії стали першими в історії встановлення стратегічного партнерства Китаю з великими державами. 1992 року Китай і Росія домовилися дивитися один на одного як “дружні країни”, 1994 року було встановлено “конструктивне партнерство”, а 1996 року відносини було офіційно підвищено до рівня “стратегічної взаємодії й партнерства”, яке неухильно посилювалося й обґрунтовувалося багаторівневими спільними ініціативами в різних сферах. У липні 2001 року Китай і Росія підписали Договір про добросусідство, дружбу й співробітництво, який заклав міцну основу для розвитку двосторонніх відносин у довгостроковій

перспективі. У травні 2003 року Китай і Росія виступили зі спільною декларацією, де було наголошено на тому, що, хоча міжнародна ситуація може змінитися, стратегічним пріоритетом зовнішньої політики обох країн буде поглиблення добросусідських відносин, дружби та взаємовигідного співробітництва. Крім того, під час візиту президента Медведєва до Китаю у вересні 2010 року Китай і Росія підписали спільну заяву про поглиблення всебічного стратегічного співробітництва й партнерства [Freire 2009].

2) Конструктивне стратегічне партнерство Китаю та США. Під час візиту колишнього Президента Китаю Цзян Цземіня у США 29 жовтня 1997 року обидві сторони прийняли спільну декларацію та заявили, що Китай і США хотіли б працювати разом із метою побудови *конструктивного стратегічного партнерства*. Але адміністрації Буша й Обами не підтвердили це твердження, й з тих пір фактично співробітництва між Китаєм і США загострилися [Work to Set up... 1998].

3) Всебічне стратегічне партнерство Китаю та Франції. Китай встановив відносини *всебічного стратегічного партнерства* із Францією під час візиту голови КНР Ху Цзіньтао до Франції в січні 2004 року. Спільна декларація по зміцненню всебічного стратегічного партнерства між Китаєм та Францією була прийнята в листопаді 2010 року [France and China… 2010; President Hu Jintao… 2010].

4) Всебічне стратегічне партнерство Китаю та Великобританії. Під час візиту прем'єра Держради КНР Вень Цзябао до Великобританії у травні 2004 року Китай і Великобританія оголосили про створення китайсько-британських відносин *всебічного стратегічного партнерства* та *механізму регулярних зустрічей* [China, UK vow to develop... 2004]. Коли прем'єр-міністр Великобританії Кемерон відвідав Китай у листопаді 2010 року прем'єр Держради КНР Вень висловив думку, що китайсько-британські відносини всебічного стратегічного партнерства є обширними і змістовними [David Cameron vows... 2010].

5) Стратегічне партнерство Китаю та Індії. Під час візиту прем'єра Держради КНР Вень Цзябао до Індії у квітні 2005 року сторони домовилися зміцнювати двосторонні відносини й побудувати *стратегічне партнерство задля миру й процвітання* [China, India to Build... 2005].

6) Всебічне стратегічне партнерство Китаю та Німеччини. Під час візиту канцлера Німеччини Ангели Меркель до Китаю в липні 2010 року дві країни опублікували спільне комюніке й офіційно підвищили свої двосторонні відносини до рівня *стратегічного партнерства та взаємного діалогу на рівні міністрів* [Germany and China... 2012].

Хоча відносини стратегічного партнерства між Китаєм і великими державами можуть мати різні назви, проте вони не мають істотних відмінностей.

Встановлення та поглиблення стратегічного партнерства між Китаєм і сусідніми країнами. У ієрархії китайської дипломатії відносини з великими державами залишаються ключовим чинником, а основною передумовою для мирного розвитку Китаю є *принцип стабільної і процвітаючої периферії*. Китай надає великого значення розвитку відносин із сусідніми країнами шляхом вирішення територіальних суперечок і впровадження різних механізмів співпраці для зміцнення дружніх і стабільних відносин. Для більш ефективного досягнення цієї мети Китай взяв на себе ініціативу встановлення стратегічного партнерства з найбільшими сусідніми державами для створення гармонійної периферії.

1) Тісна двостороння стратегічна взаємодія та партнерство Китаю та Пакистану. Під час візиту прем'єр-міністра Вень Цзябао в Пакистан у квітні 2005 року дві держави домовилися сприяти більш тісній двосторонній стратегічній взаємодії та партнерству на основі існуючого фундаменту традиційно дружніх відносин, що в цілому має комплексний характер і стосується економіки, освіти, засобів масової інформації, туризму, боротьби з тероризмом та забезпечення безпеки співробітництва [The Pakistan – China... 2011].

2) Стратегічне партнерство Китаю та Індонезії. У квітні 2005 року Китай та Індонезія опублікували спільну заяву між Китайською Народною Республікою та Республікою Індонезією про стратегічне партнерство. У січні 2010 року дві країни підписали план дій для розвитку й поглиблення стратегічного партнерства. Це партнерство фокусується на таких питаннях: діалог на рівні міністрів, реформи ООН, азіатсько-африканська співпраця, безпека та економічне співробітництво [Qin Jize 2005].

3) Стратегічна взаємодія та партнерство Китаю та Південної Кореї. Під час візиту Президента Південної Кореї Но Му Хена в Китай у липні 2003 року обидві сторони оголосили про створення всеосяжного співробітництва та партнерства. У травні 2008 року Китай і Південна Корея виступили зі спільною заявою в ході візиту Президента Лі Мен Бака в Китай, під час якого була досягнута домовленість про посилення двосторонніх відносин стратегічної взаємодії та партнерства і створення механізму регулярного діалогу між лідерами, переговори про вільну торгівлю та питання миру і стабільності в Північно-Східній Азії [Lee Tai-hwan 2008, *4*].

4) Всебічне стратегічне співробітництво й партнерство Китаю й Лаосу. Під час візиту голови КНР Цзян Цземіня в Лаос у листопаді 2000 року дві країни домовилися розвивати стабільне всебічне співробітництво, засноване на добросусідстві і взаємній довірі [China, Laos establish… 2009]. У вересні 2009 року під час візиту Президента Лаосу Тюммалі в Китай обидві сторони вирішили оновити свої відносини всебічного стратегічного співробітництва й партнерства. Вони дійшли висновку, що лідери і правлячі партії обох країн будуть підтримувати один одного й координувати свої дії у важливих питаннях, а також будуть сприяти регіональному миру і стабільності в таких структурах, як “Субрегіон Великий Меконг”, АСЕАН та ін. [Laos, China hail... 2012, *1, 3*].

5) Всебічне стратегічне співробітництво й партнерство Китаю й Камбоджі. Під час візиту голови КНР Цзян Цземіня в Камбоджу в листопаді 2000 року сторони домовилися зміцнювати й розвивати традиційно дружні відносини в новому тисячолітті. У квітні 2006 року Китай і Камбоджа оголосили про створення всебічного співробітництва й партнерства в ході візиту прем’єра Держради КНР Вень Цзябао. У грудні 2010 року обидві сторони домовилися про створення всебічного стратегічного співробітництва й партнерства, які наголошують на таких сферах, як інвестиції, сільське господарство, енергетична співпраця, освіта та молодіжний обмін [China key strategic... 2012].

6) Всебічне стратегічне співробітництво й партнерство Китаю й М’янми. Китай та М’янма встановили всебічне стратегічне

співробітництво й партнерство у травні 2011 року під час візиту Президента В Тейн Сейн у Китай [Li Chenyang 2012, *53–72*].

7) Стратегічна взаємодія й відносини Китаю та Філіппін. У січні 2007 року в ході офіційного візиту прем'єра Вень Цзябао на Філіппіни обидві сторони прийняли спільну заяву щодо зміцнення двосторонніх відносин та їхнього піднесення до рівня стратегічної співпраці на благо миру та розвитку, що було підтверджено під час візиту Президента Акіно до Китаю в серпні 2011 року. Для досягнення цієї мети був вироблений спільний план дій, який встановлює п'ятирічний план двосторонньої торгівлі, обмінів між громадськими організаціями, законодавчими органами і співробітництво в галузі спорту й туризму [Wen Jiabao Meets... 2011].

8) Всебічне стратегічне співробітництво й партнерство Китаю й В'єтнаму. Нонг Дик Мань, генеральний секретар Центрального комітету Комуністичної партії В'єтнаму, перебував у Китаї з офіційним візитом із 30 травня по 2 червня 2008 року. Обидві сторони високо оцінили прогрес, досягнутий у відносинах між двома партіями і країнами, та погодилися докласти спільних зусиль для розвитку китайсько-в'єтнамського всебічного стратегічного співробітництва й партнерства на основі принципів довгострокової стабільності, дружби і всебічного співробітництва в дусі добрих сусідів, друзів, товаришів та партнерів. Партнерство має економічні та політичні аспекти: міжпартійна співпраця, освіта, культура, наука та технології. Був створений Керівний комітет для розвитку співпраці в межах регіональних структур (АТЕС, Китай – АСЕАН і "Субрегіон Великий Меконг") [China underscores all-round... 2008].

9) Стратегічна взаємодія й відносини Китаю та Малайзії. У травні 2004 року прем'єр-міністр Малайзії Бадаві відвідав Китай з офіційним візитом і взяв участь у святкуванні 30-річчя китайсько-малайзійських дипломатичних відносин. У спільній декларації обидві сторони висловили готовність до розвитку двостороннього стратегічного співробітництва. 3 червня 2009 р. прем'єр-міністр Держради КНР Вень Цзябао та прем'єр-міністр Наджіб Разак підписали План дій зі стратегічної співпраці й партнерства з наголосом на фінанси, безпеку, енергетику, будівництво та інфраструктуру [Chinese premier hails... 2011].

10) Стратегічна взаємодія й відносини Китаю та Таїланду. Китай і Таїланд підписали план спільних дій зі стратегічної співпраці під час візиту прем'єр-міністра Таїланду Сурайуд у Китай у травні 2007 року. У результаті зустрічі 17 квітня 2012 року прем'єр-міністра Йінглака та прем'єр-міністра Держради Вень Цзябао був вироблений план спільних дій зі стратегічної співпраці Китаю та Таїланду на 2012–2016 роки, де визначені цілі та графік політичного, дипломатичного й культурного співробітництва [China, Thailand to establish... 2012].

Крім того, Китай встановив партнерські відносини з багатьма іншими країнами та регіональними організаціями: Бразилія (1993), Непал (1996), Канада (1997), Мексика (1997, стратегічне партнерство із 2003), Японія (1998), ЄС (1998, стратегічне партнерство із 2005), Єгипет (1999), Венесуела (2001), Монголія (2003), Польща (2004), Угорщина (2004), Румунія (2004), Чилі (2004), Аргентина (2004), Південна Африка (2004 – стратегічне партнерство, 2010 – всебічне стратегічне партнерство), Узбекистан (2004), Іспанія (2004), Португалія (2005, всебічне стратегічне партнерство), Перу (2005), Бангладеш (2005), Хорватія (2005), Казахстан (2005, стратегічне партнерство), Шрі-Ланка (2005), Африка (2006, нове стратегічне партнерство), Сербія (2009), Україна (2011) та ін.

Сучасні відносини України та Китаю значною мірою обумовлені зростаючими інтересами КНР до країн ЄС та Нової Східної Європи (Білорусь, Україна та Молдова), які мають економічні та політичні цілі. КНР має намір отримати маловитратні технології, диверсифікувати експорт, просувати свої продукти і бренди, вийти на нові ринки й набути стратегічні активи. Політично Китай хотів би бути важливим гравцем у пострадянських країнах Європи, що є сферою інтересів і Росії, і ЄС, а для останнього посилення Китаю в цьому регіоні може стати викликом для "Східного партнерства". У китайській мові поняття "Нова Східна Європа" ("新东欧") включає Білорусь, Україну, Молдову і країни Балтії (Латвія, Литва та Естонія). Китай послідовно зміцнює відносини з Новою Східною Європою шляхом активізації політичного діалогу та поглиблення економічних відносин, головним чином, шляхом надання фінансової допомоги. Ця взаємодія стала найбільш актуальною під час недавньої світової кризи, коли країнами Нової

Східної Європи була вкрай необхідна економічна підтримка, й Китай вміло скористався цією ситуацією [Szczudlik-Tatar 2011].

Протягом строку повноважень президента В. Ющенка українсько-китайські відносини були заморожені. Після "помаранчевої революції" Ющенко зосередився на відносинах з ЄС, а Китай дистанціювався від країн, де відбулись так звані "кольорові революції". Після перемоги В. Януковича на президентських виборах в Україні у 2010 році українсько-китайські відносини значно покращилися, і зацікавленість Китаю до України поступово зростає, а китайські експерти оцінюють політику Януковича як перехід від хаосу до стабільності. Першим сигналом поліпшення відносин став візит голови КНР Ху Цзіньтао в Україну в червні 2011 р. через 10 років після візиту його попередника Цзян Цземіня у 2001 році. Результатом переговорів стало підписання спільної декларації про встановлення й розвиток стратегічного партнерства та підписання угоди на суму 3,5 млрд. доларів. Крім того, Китай має намір побудувати високошвидкісне залізничне сполучення між Києвом і аеропортом столиці, Борисполем (угода була підписана у вересні 2010 року). Китай також зацікавлений у будівництві паро-газової електростанції в Щолкіно й участі у процесі модернізації українських шахт.

Загальні цілі зовнішньої політики Китаю відносно країн "Нової Східної Європи":

1) З економічної точки зору, Китай зацікавлений в інвестиціях в енергетичний сектор (наприклад, будівництво електростанцій) та придбання недорогих технологій і ноу-хау, розроблених у Радянському Союзі. Зокрема, КНР зацікавлений в українських авіаційно-космічних технологіях і зразках протиповітряної оборони, таких як двигуни для військових кораблів і авіаносців, літаки серійного заводу "АНТОНОВ", ракети повітря-повітря і протитанкові ракети. Оскільки Росія скептично ставиться до можливості надання Китаю військових технологій через високу ймовірність копіювання, то їхнє отримання з України або Білорусії дає КНР дві переваги: по-перше, Китай буде отримувати технології, а по-друге, буде зміцнювати свої позиції у країнах, які Росія вважає своєю сферою впливу. Крім того, Китай планує реалізацію своєї глобальної стратегії збільшення експорту та інвестицій у потенційні ринки, розташовані між Росією та ЄС.

Негативні наслідки глобальної економічної кризи й постійна необхідність надання фінансової допомоги країнам Нової Східної Європи роблять Китай привабливим партнером у регіоні. Через ці причини, країни колишнього СРСР стають перспективними місцями для демонстрації і просування китайських продуктів і брендів, отримання доступу до нових ринків і придбання стратегічних активів.

2) Допомога Китаю також є політично мотивованою. Зростаючий інтерес КНР до країн Нової Східної Європи є важливим чинником у відносинах із Росією та ЄС. Китай пропонує допомогу тим країнам, які ізольовані від міжнародної спільноти (Білорусь), або в яких є проблеми з демократичними процедурами (Україна), і до того ж, всі ці країни мають складності у відносинах із Росією. Таким чином, китайські кредити та інвестиції дають політичну підтримку країнам Нової Східної Європи та дають можливість Китаю створити кращі позиції в переговорах із Росією та ЄС [Szczudlik-Tatar 2011a, *604–605*].

Багатофакторний аналіз нинішнього стану двосторонніх відносин показує, що знижується значимість кон'юнктурних чинників українсько-китайської взаємодії, яка все більше набуває самостійної цінності.

У основі зовнішньополітичної діяльності лежать геостратегічні державні інтереси, які не можуть бути повністю ідентичні в різних держав, природно, що в українсько-китайських відносинах партнерства і стратегічної взаємодії, крім збігу або близькості їхніх позицій у питаннях, фактично, по всьому спектру найголовніших проблем світового розвитку, наявні проблеми та конкретні виклики. Вважаємо, що якраз показником вступу наших відносин у фазу повного оздоровлення є те, що на відміну від періоду "холодної війни", в них присутні й відкрито констатуються елементи взаємної конкуренції і взаємного співробітництва, взаємної обережності і взаємообмеження.

Сьогодні Китай докладає багато зусиль для зростання своєї національної могутності, розвитку економіки й поліпшення життя народу. Всебічне поглиблення ділового співробітництва між Україною й Китаєм у торговельно-економічній, енергетичній, інвестиційній та інших сферах допомагають двом країнам взаємно

збагачуватися, долати наявні труднощі, знаходити адекватні відповіді на виклики сучасності, переймати один в одного все краще для того, щоб швидше й успішніше розвиватися. Зміцнення відносин "нового типу", стратегічного партнерства та співпраці допомагає обом сторонам більш ефективно відстоювати власні національні інтереси і сприяє зміцненню миру й розвитку.

Основні цілі стратегічного партнерства України та Китаю:

• сприяння взаєморозумінню;

• зміцнення систем глобального управління;

• сприяння регіональній та глобальній безпеці;

• сприяння повазі верховенства права, включаючи права людини;

• підвищення економічної й соціальної стійкості.

Стратегічне партнерство повинне бути засноване на принципах рівності, взаємної довіри, поваги та розуміння. Воно також повинно бути всеосяжним, цілісним, довгостроковим, інтенсивним і стабільним. В ідеалі основоположні цінності двох сторін повинні бути аналогічними або принаймні сумісними.

Незважаючи на зростання туризму, багато китайців мало знають про Україну, а українці так само нечасто відвідують Китай та мало уваги приділяють історії, політиці та культурі цієї країни. Українсько-китайське стратегічне партнерство, зафіксоване на державному рівні, повинно бути підтримане всіма елементами громадянського суспільства, що, насамперед, стосується науково-освітніх кіл, засобів масової інформації, бізнесу та недержавних об'єднань, які мають сприяти взаєморозумінню. Особливо необхідно наголосити на необхідності сприяння розвитку українознавства в Китаї й китаєзнавства в Україні. Важливим інструментом є подальший розвиток та встановлення нових відносин між окремими містами та регіонами України та Китаю. У разі створення головного двомовного сайту "Україна–Китай" цей інтернет-ресурс буде надавати інформацію і створювати механізм для обміну думками, а також сприяти створенню мереж контактів. Міждержавна комісія зі співпраці між Україною та Китайською Народною Республікою повинна складатися не тільки із представників уряду, а й із законодавців, представників аналітичних центрів та наукових кіл, бізнесу й неурядових організацій, які повинні спрямовувати свою діяльність на реалізацію довго-

строкових (10–20 років) планів, починаючи зі шкіл та університетів, а також сприяти здійсненню програм на всіх рівнях у таких галузях, як культура, технології, соціальні науки, природничі науки й т. ін. Досягнення взаєморозуміння неможливе без участі суспільства, проте необхідно пам'ятати, що рішення про стосунки з будь-якою державою в Китаї як авторитарній країні приймаються без участі суспільства, й тому соціальні групи іноді не так ясно розуміють політику уряду щодо України (наприклад, серед бізнес-груп китайський уряд не широко пропагує свою торгову політику). Більш широка участь громадянських суспільств обох країн може збільшити взаєморозуміння й, таким чином, побудувати міцну основу для українсько-китайських відносин.

Політичні цінності. Окремі експерти стверджують, що неможливо розвивати стратегічне партнерство, коли сторони мають різні концепції фундаментальних цінностей, таких як демократія, верховенство закону і права людини. Зрозуміло, що Україна й Китай мають різні погляди на демократію, проте в Україні, як й у багатьох країнах Європи, лише зовсім недавно було встановлено демократію. Крім того, варто відзначити, що китайська еліта не виступає проти західної концепції демократії, а наполягає на тому, що ця модель не відповідає поточній ситуації в Китаї. І хоча в Китаї немає сильної демократичної традиції, але китайські громадяни користуються більшою свободою, ніж будь-коли раніше. Комуністична партія Китаю (КПК) повільно переходить до більшої демократії, але по-своєму й у своєму власному темпі. Загалом, Китай іде шляхом східно-азіатської моделі демократизації: спочатку – економічна й соціальна свобода, а потім – політична свобода, тобто економічна лібералізація може призвести до політичної реформи й підвищення демократизації. Тим не менш, партія явно прагне контролювати її темп і форму, стверджуючи, що економічні права мають пріоритет над правами людини, а також економічні й соціальні свободи мають пріоритет над політичною та громадянською свободою і правами. КПК відповідає не тільки за національну й політичну мобілізацію, а й за соціально-економічні перетворення. Незважаючи на авторитарний характер, Китай цілковито розуміє важливість забезпечення застосування верховенства закону для дотримання своїх зобов'язань перед СОТ та забезпечення постійного притоку інвестицій.

Китай також сильно підпорядкований своїй зовнішньополітичній стратегії, яка заснована на правилах міжнародної системи, оскільки потребує відповідних правил захисту своїх інтересів за кордоном і вирішення міжнародних конфліктів.

Соціальні та економічні проблеми. Приголомшуюче економічне зростання стало причиною виникнення економічних та соціальних проблем у Китаї. Україна також має складні економічні та соціальні проблеми, але іншого походження та в іншому масштабі. Враховуючи міжнародне значення деяких із цих проблем (зміна клімату, небезпека для здоров'я, імміграції й т. ін.), існує реальна необхідність участі України та Китаю в широкій дискусії на теми енергетичної безпеки та навколишнього середовища, соціальної й регіональної політики.

Висновки:

- Стратегічне партнерство не буде нічого означати, якщо воно залишиться лише на папері, а тому досягнення нового рівня відносин потребує зусиль обох сторін і зосередження на зміцненні взаєморозуміння.
- "Стратегічне партнерство" України та КНР повинне передбачати високий рівень координації зовнішньополітичних і дипломатичних зусиль, а також погодження концептуальних зовнішньополітичних підходів.
- Стратегічне партнерство має бути партнерством між усіма складовими суспільства для забезпечення дійсно стратегічного діалогу. Це особливо стосується громадянського суспільства, бо багато питань, що стоять перед обома сторонами, можна вирішити саме суб'єктами громадянського суспільства, а не дипломатичним шляхом.
- Українсько-китайське стратегічне партнерство має глобальний контекст, бо дає можливість для обох сторін зрозуміти й керувати силами, які формують глобалізований світ, з метою досягнення миру, процвітання і прогресу.
- До Міждержавної комісії зі співпраці між Україною та Китайською Народною Республікою повинні входити представники уряду, парламенту, аналітичних центрів, ділових кіл та недержавних об'єднань. Мета комісії, крім іншого, має полягати в нагляді за розвитком стратегічного партнерства; необхідно звернути увагу на потенційні проблеми і, у разі необхідності, підготувати рекомендації.

• Безумовно, регулярні зустрічі на вищому рівні є важливим елементом розвитку відносин, але часто вони мають символічне значення, й, до того ж, під час підписання угод недостатньо часу для поглибленого обговорення. Тому проведення самітів на рівні міністрів і галузевих діалогів, ділових і аналітичних круглих столів повинні вирішувати ці завдання.

• Стратегічний діалог повинен бути всебічним, щоб сприяти вирішенню важливих питань українсько-китайського співробітництва в соціальній і економічній сферах. Необхідно встановити постійний діалог не тільки на політичному рівні, а й за участю громадянського суспільства.

• Враховуючи досвід існуючих установ, необхідно створити ефективно діючі українську та китайську неурядові організації, які б спрямували свою роботу на досягнення нового рівня взаємовідносин між Україною та Китаєм.

• Слід сприяти діалогу між Верховною радою України і Всекитайськими зборами народних представників, що підвищить взаємне розуміння функціонування парламентської системи обох сторін.

• Необхідно встановити високий рівень діалогу між бізнесколами України та Китаю з наданням можливості час від часу зустрічатися з політичними лідерами та брати участь у самітах.

• Хоча відносини з КНР можуть мати позитивний вплив на економічний розвиток України, проте це може певною мірою стати викликом для Східного партнерства. Допомога й підтримка Китаю, заснована на принципах “невтручання”, можуть виявитися більш привабливими, ніж зусилля ЄС у впровадженні демократії та прав людини.

ЛІТЕРАТУРА

Бергер Я. М. Возвышение Китая: международные аспекты [Електронний ресурс] // **Международная жизнь**, *2005*, № 9. – Режим доступу до журналу: http://globalization.su/lib/articles/berger/1167478460.html

Китай в мировой политике. Москва, *2001*.

Лю Денсі. Чжунго де фачжань юй вайцзяо чженце де цзоусян [Розвиток Китаю та напрямки його зонішньої політики] // **Гоцзі**

чженчжі яньцзю [Вивчення міжнародної політики], *2004*, № 91.

China and Africa Issued Beijing Summit Declaration to Establish New Strategic Partnership [Електронний ресурс] // **Sohu**, *November 6, 2006*. – Режим доступу до журналу: http://business. sohu. com/20061106/n246212549.shtml.

China key strategic partner of Cambodia, ASEAN: Cambodian PM [Електронний ресурс] // **Xinhua**, *04-04-2012*. – Режим доступу до ресурсу: http://news.xinhuanet.com/english/china/2012-04/04/c_131507103.htm.

China, India to Build Strategic Partnership [Електронний ресурс] // **Xinhua News Agency**, *April 12, 2005*. – Режим доступу до ресурсу: http://www.china.org.cn/english/2005/Apr/125627.htm

China, Laos establish strategic partnership [Електронний ресурс] // **Window of China**, *09-09-2009*. – Режим доступу до ресурсу:http://news.xinhuanet.com/english/2009-09/09/content_12023768.htm

China, Thailand to establish 'comprehensive strategic partnership' – Thailand betrays Chinese dissidents [Електронний ресурс] // **East-Asia-Intel.com**, *April 25, 2012*. – Режим доступу до ресурсу: http://americanreport09.wordpress.com/2012/04/28/china-thailand-to-establish-comprehensive-strategic-partnership-thailand-betrays-chinese-dissidents/

China underscores all-round strategic partnership with Vietnam [Електронний ресурс] // **Xinhua**, *12-01-2008*. – Режим доступу до ресурсу: http://news.xinhuanet.com/english/2008-12/01/content_10441041.htm.

Chinese premier hails friendship with Malaysia, vows more cooperation // **People's Daily Online**, *April 29, 2011*. – Режим доступу до ресурсу: http://english.people.com.cn/90001/90776/90883/7365272.html

China – Russia Good-Neighborly Treaty of Friendship and Cooperation // **Xinhua**, *July 16, 2001*. – Режим доступу до ресурсу: <http://news.xinhuanet.com/ziliao/20 02-08/21/content_532202.htm>.

Dai Zhiting. Concepts Defining Bilateral Relations // **Global Times**, *2010, February*.

David Cameron vows to double UK trade to China [Електронний ресурс] // **The Guardian**, *9 November, 2010*. – Режим доступу до

ресурсу: http://www.guardian.co.uk/politics/2010/nov/09/david-cameron-double-trade-china.

For China – Japan Strategic Mutual Benefit, the Knot of "Strategy" Should be Solved [Електронний ресурс] // **Xinlang**, *July 1, 2007*. – Режим доступу до ресурсу: http://news.sina. com.cn/w/2007-01-18/090511029195s.shtm.

France and China. Bilateral relations between France and China [Електронний ресурс] // **France Diplomatie**, *09.08.2010*. – Режим доступу до ресурсу: http://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/china-506/france-and-china/

Freire M. R., Mendes C. A. Realpolitik Dynamics and Image Construction in the Russia – China Relationship: Forging a Strategic Partnership? // **Journal of Current Chinese Affairs**, *2009*, Vol. 38, № 2.

Germany and China: The New Special Relationship [Електронний ресурс] // **The Globalist**, *August 30, 2012*. – Режим доступу до ресурсу: http://www.theglobalist.com/storyid.aspx?storyid=9734

Joint Declaration between the People's Republic of China and the Republic of Indonesia on Strategic Partnership [Електронний ресурс] // **Xinhua**, *April 24, 2005*. – Режим доступу до ресурсу: http://news.xinhuanet.com/world/2005-04/26/content_28 80692.htm.

Laos, China hail value of strategic partnership // **Vientiane Times**, *September 25, 2012*, *Issue 224*.

Lee Tai-hwan. Korea, China enter strategic partnership // **The Korea Herald**, *May 31, 2008*.

Li Chenyang. China – Myanmar Comprehensive Strategic Cooperative Partnership: A Regional Threat // **Journal of Current Southeast Asian Affairs**, *2012*, Vol. 31, № 1.

Peña F. **Capacidades en el caso del G20 y del grupo BRICS**. Mercosurabc, *March 17, 2010*.

President Hu Jintao Concludes His European Tour and Returns Home [Електронний ресурс] // **Ministry of Foreign Affairs, the People's Republic of China**, *2010/11/08*. – Режим доступу до ресурсу: http://www.fmprc.gov.cn/eng/topics/hujintaofangwenfaguoheputaoya/t767609.htm

Qin Jize. Indonesia now a strategic partner [Електронний ресурс] // **China Daily**, *26-04-2005*. – Режим доступу до газети: http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-04/25/content_437349.htm

Sarsembaev I. Russia: No Strategic Partnership with China in View // **China perspectives**, *May – June 2006*, № 65.

Szczudlik-Tatar J. China's Policy Towards Central and Eastern Europe // **Bulletin PISM**. *May 9, 2011*, № 44 (261).

Szczudlik-Tatar J. China's Policy Towards Non-EU "New Eastern Europe" // **Bulletin PISM**, *November 7, 2011a*, № 103 (320).

The Pakistan – China strategic partnership [Електронний ресурс] // **China.org.cn**, *May 20, 2011*. – Режим доступу до газети: http://www.china.org.cn/opinion/2011-05/20/content_22605398.htm

Voskressenski A. D. **Russia and China: A Theory of Inter-State Relations**. London, *2003*.

Wen Jiabao Meets with Philippine President Aquino in Ziguangge, Zhongnanhai [Електронний ресурс] // **Ministry of Foreign Affairs, the People's Republic of China**. – *01-09-2011*. – Режим доступу до газети: http://www.fmprc.gov.cn/eng/wjb/zzjg/yzs/gjlb/2762/2764/t855408.htm.

Weng Ming. What is Constructive Strategic Partnership // **World Knowledge**, *1997*, Vol. 23, № 5.

Work to Set up Sino – US Constructive Strategic Partnership // **Renmin Ribao [People's Daily]**, *June 18, 1998*.

Yan Xuetong. **Analysis of China's National Interests**. Monterey, *2008*.

О. С. Мавріна

КРИМСЬКИЙ РІД МУРЗ МЕРКІТСЬКИХ У XIX СТОЛІТТІ

Мурзи *Меркітські* на початку XIX століття, в числі інших татарських мурз, включилися в процес отримання дворянських привілеїв. Матеріали Меркітських у фонді Таврійського Дворянського Депутатського Зібрання (далі ТДДЗ) представлені в чотирьох справах, три з яких стосуються отримання цим родом дворянства й містять інформацію про три сімейства, які розпочали цей процес у 1820 році.

Перше сімейство – сімейство *Султана-Алі мурзи Меркітського*, яке, як свідчать матеріали справи [ГААРК, ф. 49, д. 6461, 18 л.], у вересні 1820 року представило в "Комісію з розбору магометанських і грецьких родів" при ТДДЗ документи для підтвердження дворянського звання. Серед документів – звернення поміщика Євпаторійського повіту Султана-Алі мурзи Меркітського від 29 вересня 1820 року, свідоцтво (оригінал) від благородних дворян і мурз, датоване також 29 вересня 1820 р., та сімейний список (вересень 1820 р.) [ГААРК, ф. 49, д. 6461, лл. 1–4].

Свідоцтво підтверджувало, що Султан-Алі мурза Меркітський походить із благородної в Криму фамілії, батько його Султанша служив при хані "Саат-Гіреї[1] капеджи агасі"[2], він сам і його сини Осман, Іслям і Шейх мурзи ведуть благородне життя. Осман мурза по виборах дворянства служив у Євпаторійському земському суді засідателем. Свідоцтво скріплене підписами і печатками татарських мурз і дворян, серед яких значаться Ширінські, Мансурський, Едилерський, Ногайський та інші мурзи [ГААРК, ф. 49, д. 6461, л. 2–2 об.].

У 1820 році глава сімейства Султан-Алі мурза Меркітський 65 років був вдівцем і мав трьох синів: Османа 40 років, Ісляма

[1] Можливо, мова йде про хана Саадет-Гірея IV, що правив із 1717 по 1724 рр.

[2] "Капиджи агаси" – начальники корпусу "капиджи" – охоронців дверей ханського палацу, які серед іншого виконували роль посланців і довірених осіб.

36 років, Шейха 30 років, з яких перші двоє були одружені. Осман мурза був одружений із Мелек-Султан і мав чотирьох синів: Менглі-Гірея 10 років, Суїн-Гази 8 років, Сефер-Кази 6 років, Девлет-Кази 4 років. Другий син Султана-Алі мурзи Меркітського – Іслям мурза, одружений на Айше-Султан, мав двох синів: Курт-Бебія 5 років і Бахтишу 3 років. Сімейство володіло нерухомим майном у селищі Кара Меркіт Євпаторійського повіту [ГААРК, ф. 49, д. 6461, л. 3–4].

30 жовтня 1820 року ТДДЗ ухвалило рішення визнати Султана-Алі із сімейством дворянами і внести в 4-ту частину родовідної книги. Рішення ТДДЗ та документи були передані на розгляд Херсонського військового губернатора. При розгляді справи Зібрання керувалось указом Урядового Сенату від 12 липня 1816 року, що магометани, які проживають у Таврійській губернії, не можуть надати на розгляд інших документів, ніж ті, що видаються їм їхніми дворянськими зібраннями, тому для допомоги в розгляді таких справ необхідно створити при ТДДЗ комісію, в яку б входили муфтій, 7 представників із бейських родів та 4 з родів капихалки [ГААРК, ф. 49, д. 6461, л. 7–9].

Деяку інформацію про нащадків Султана-Алі мурзи кінця 30-х років вдалося відшукати у справі “О передаче из Евпаторийского сиротского суда в ведение дворянской опеки имения наследников умершего Османа мурзы Меркитского” [ГААРК, ф. 49, д. 1356, 11 л.]. Із матеріалів справи стає зрозуміло, що у 1838 році старшого сина Султана-Алі мурзи – Османа мурзи – не було в живих, а маєток разом із неповнолітніми дітьми було передано у відання Євпаторійського міського суду. Старший син померлого Османа мурзи Меркітського Менглі-Гірей мурза, який був опікуном над маєтком, звернувся до Євпаторійського очільника дворянства, а той у свою чергу, 4 червня 1838 року, до ТДДЗ з проханням передати маєток померлого Османа мурзи Меркітського у відання Євпаторійської дворянської опіки.

Звернення було обумовлено тим, що документи щодо дворянства роду Османа мурзи були передані на розгляд “Комісії...” при ТДДЗ, а самого Османа мурзу за життя було обрано депутатом в Євпаторійський нижній земський суд засідателем. Окрім цього, Менглі-Гірей мурза Меркітський числився в списках дворян Євпаторійського повіту, згідно з положенням Комітету Міністрів від

17 грудня 1835 року, що всі мурзи Таврійської губернії до їхнього затвердження Герольдією допускаються на правах дворян до дворянських виборів [ГААРК, ф. 49, д. 6461, л. 1].

Після розгляду цієї справи в ТДДЗ і звернення Зібрання в Таврійський губернський уряд (далі ТГУ) 8 жовтня 1838 року ТГУ прийняв рішення про передачу як справи малолітніх дітей і маєтку Османа мурзи Меркітського з відання Євпаторійського міського сирітського суду в Євпаторійську дворянську опіку, так і всіх інших справ, що стосувалися малолітніх нащадків та маєтків мурз, у відання дворянських опік [ГААРК, ф. 49, д. 6461, лл. 2–8]. Рішення було прийнято, виходячи із примітки до ст. 732 Зводу Законів т. 3 "Устава о службе по выборам дворянства", у якій сказано: "Татарским мурзам, представившим на дворянство доказательства в Депутатские Собрания, дозволяется участвовать в дворянских выборах и быть избираемыми в должности впредь до окончательного разбора дел о их происхождении, но с тем впрочем, чтобы они соединяли в себе все другие условия для участия в дворянских выборах, законом требуемых" [ГААРК, ф. 49, д. 6461, лл. 2–4].

Процес отримання дворянства сімейством Султана-Алі мурзи Меркітського не був завершений. Більше ніяких документів із цього приводу не виявлено. Але очевидно, що сімейство намагалось отримати дворянство, готувало і подавало документи до ТДДЗ. Про це свідчить оригінал списку роду мурз Меркітських від 5 травня 1857 року, що зберігся в іншій справі, про отримання дворянського звання сімейством Ак мурзи Меркітського [ГААРК, ф. 49, д. 6462, 47 л.]. У списку значилось 5 мурз: 1) Сефер Гази мурза, син Османа мурзи Меркітського, 43 років, одружений на Фатьмі-Султан, що мав двох синів Мемедеміна мурзу 6 років, Адулвелі 5 років; 2) Мемет мурза, син Ісляма мурзи, 28 років; 3) Амет мурза, син Ісляма мурзи, 8 років; 4) Мустафа мурза, син Шейх мурзи, 14 років; 5) Алі мурза, син Шейх мурзи, 11 років.

Вказані мурзи Меркітські в загальному володінні мали спадкові орні та сінокісні землі при с. Алтинджи Меркіт і Кара Меркіт, якими володіли їхні предки до підкорення Криму, пізніше землі при с. Кара Меркіт були продані. У 1857 році мурзи проживали в с. Кара Меркіт і займались господарством [ГААРК, ф. 49, д. 6462, лл. 29–30].

У 1866 році, можливо, пізніше, до справи мурз Ак-Сакал Меркітських (справа третього сімейства Меркітських, що розглядається в цій статті) були долучені копія і оригінал метричного свідоцтва, виданого Таврійським Магометанським Духовним Правлінням (далі ТМДП) 15 грудня 1866 р. Мустафі мурзі Меркітському, яке підтверджувало законність його народження у грудні 1824 року від батька Шейх мурзи Меркітського та матері Уркіє ханим [ГААРК, ф. 49, д. 6485, л. 22–23]. Очевидно, це свідоцтво все ж таки треба віднести до сімейства Султана-Алі мурзи Меркітського, а Мустафу мурзу ідентифікувати як четвертого мурзу в списку роду мурз Меркітських 1857 року. Правда, вік Мустафи мурзи в списку і в свідоцтві не співпадає, але такі розбіжності по віку – досить часте явище в документах такого роду, оскільки як і татарські мурзи не точно вказували свій вік і вік своїх нащадків, так і ТМДП видавало свідоцтва, які суперечили попереднім документам, що видавались ним же. Про це свідчать матеріали, залучені до цієї статті, пов'язані із сімейством Ак мурзи Меркітського (друге сімейство Меркітських, що досліджується в цій роботі).

До справи Султана-Алі мурзи [ГААРК, ф. 49, д. 6461, 18 л.] було додано ще декілька документів у 60–70-і роки XIX століття, які являють собою запити від різних осіб стосовно родоводу сімейства Меркітських для вирішення різноманітних земельних суперечок.

4 червня 1865 року до ТДДЗ надійшов запит від сина Османа мурзи Меркітського, колишнього турецького підданного, поміщика Євпаторійського повіту дворянина Суїна-Гази мурзи Меркітського з проханням надати виписку про те, що він числиться за родовідним розписом у роді батька Османа мурзи Меркітського. Документ Суїну-Гази необхідний був для вступу у володіння спадковими землями при селищі Алтинджи Меркіт, після його повернення із-за кордону [ГААРК, ф. 49, д. 6461, лл. 15–16].

У вересні 1866 року до ТДДЗ звернувся ще один син Османа мурзи Меркітського, Сефер-Гази мурза, з проханням надати йому копію з протоколу засідання ТДДЗ від 30 жовтня 1820 року [ГААРК, ф. 49, д. 6461, л. 17]. Останній документ у справі про дворянство сімейства Султана-Алі мурзи Меркітського датується 1 червня 1872 року і представляє собою звернення до ТДДЗ

дружини колезького асесора Марії Васильєвої (доньки Деркачова), яка просить надати копію із сімейного списку Султана-Алі мурзи Меркітського для підтвердження, що Сефер-Гази мурза є сином Османа мурзи і братом Девлета мурзи. Ці документи потрібні у зв'язку з продажем їй Сефер-Гази мурзою спадкової землі, що залишилась після брата Девлета мурзи при селищі Алтинчи Меркіт [Алтинджи-Меркіт. – *О. М.*] Євпаторійського повіту [ГААРК, ф. 49, д. 6461, л. 18].

Друге сімейство мурз Меркітських, що подало звернення 1820 року до "Комісії з розгляду магометанських і грецьких родів" при ТДДЗ – сімейство поміщика Євпаторійського повіту *Ак мурзи*.

Ак мурза 4 травня 1820 року звернувся до "Комісії…" з проханням визнати його із сімейством дворянами і представив для розгляду оригінал свідоцтва про благородний стан за підписом 13 дворян Таврійської області та сімейний список за підписом очільника дворянства Євпаторійського повіту Аділь бея Балатукова [ГААРК, ф. 49, д. 6462, л. 1].

У свідоцтві від 3 травня 1820 р. підтверджується, що Ак мурза Меркітський і його рідні брати – Аділь мурза, Кемаль мурза, Кутлуша мурза – походять від древніх ногайських мурз, родоначальником яких є Нурадін оглу (очевидно, мається на увазі син еміра Едигея). Їхній батько Арслан ага служив при ханові Крим-Гіреї[3] "шемнидар агою"?, а дід Алі ага при хані Селім-Гіреї[4] "тефтердаром"[5] [ГААРК, ф. 49, д. 6462, л. 2].

За даними сімейного списку, 1820 року поміщик Ак мурза Нурадін оглу 41 року був одружений на Іпек-Султан 37 років, мав трьох дітей – сина Мурата 7 років та двох доньок – Девлет султан 14 років, Хаїр-Бернат 3 років [ГААРК, ф. 49, д. 6462, л. 3–4]. Ак мурза мав також п'ятеро братів, з яких Курт 20 років, Кемаль 18 років, Кутлуша 16 років, Омер 10 років – неодружені, а найстарший брат Аділь мурза 38 років, одружений на Кай-Султан, мав трьох дітей: синів Халіля 8 років, Кази 1 рік та доньку Хатчі-

[3] Мова йде, очевидно, про хана Кирим Гірея, який правив двічі – в 1758–1764, 1768–1769 роках.

[4] Селім-Гірей III правив у 1765–1767, 1770–1771 рр.

[5] Дефтердар – скарбник, головний контролер державних видатків [Фрагменти… 219].

Султан 9 років. Сімейство проживало в селищі Мойнак та мало в нероздільному володінні орні й сінокісні землі при с. Алтинджи Меркіт. Ак мурза та його брати чинів не мали і на службі не були [ГААРК, ф. 49, д. 6462, л. 3–4].

17 липня 1820 року ТДДЗ розглянуло всі документи сімейства Ак мурзи Меркітського і, виходячи з указу урядового Сенату від 12 червня 1816 року про подання документів татарськими мурзами і створення Комісії, яка б включала в себе представників із 7 татарських провідних родів та 4 із капихалки, постановила визнати Ак мурзу Нурадін оглу з братами і сімейством за списком дворянами і внести в 4-ту частину родовідної книги. Постанову підписали від бейських родів три представники роду Ширінських (Алі бей Ширінський, Усеїн-Кази мурза Ширінський, Бахтиш Ширінський), Абдиша бей Мансурський, Касим мурза Аргинський, Ниєтча бей Кипчак, а також муфтій Абдурахман ефенді, осавул Біярсланов, Мемет мурза, Мурат мурза [ГААРК, ф. 49, д. 6462, л. 7–9].

Процедура отримання дворянського звання продовжилась до 1857 року. Халіль мурза Меркітський (син брата Ак мурзи Аділя мурзи), який у цей час проживав у с. Біелі Сімферопольського повіту, 29 листопада 1857 р. представив до ТДДЗ додаткові документи, серед яких посвідчення про спадкове володіння землею, свідоцтво про спосіб життя та освіту, родовід, сімейний список та метричне свідоцтво про народження Халіля мурзи Меркітського та його синів [ГААРК, ф. 49, д. 6462, л. 11–12].

Посвідчення за підписом татарських мурз від 3 травня 1857 року підтверджувало, що дід Халіля мурзи Арслан мурза Меркітський за службу при кримському ханові був жалуваний маєтком при селищі Алтинджи Меркіт Євпаторійського повіту з 850 десятинами землі, яка “до підкорення Криму під Російську державу” перебувала у володінні Арслан мурзи, після нього перейшла до Аділь мурзи, а від нього до Халіль мурзи в тих самих межах, що була жалувана Арслан мурзі [ГААРК, ф. 49, д. 6462, л. 13].

Свідоцтво від 30 квітня 1857 року засвідчувало, що поміщик Євпаторійського повіту Халіль мурза Меркітський походить із древньої благородної фамілії Меркітських і так, як і його предки, веде життя благородне [ГААРК, ф. 49, д. 6462, л. 15]. Халіль мурза надав ТДДЗ родовід мурз Меркітських, завірений 5 травня

1857 року. Родовід містить вже відомі нам факти, про службу предків Халіля мурзи – Алі мурзи при ханові Селім-Гіреї та Арслана мурзи при ханові Каплан-Гіреї [ГААРК, ф. 49, д. 6462, л. 17].

У списку роду мурз Меркітських від 30 квітня 1857 року значився тільки Халіль мурза, очевидно у зв'язку з тим, що його сини ще на той час були неповнолітніми. Згідно списку, Халіль мурза Меркітський, син Аділя мурзи, володів нерухомим майном у вигляді 850 десятин орної й сінокісної землі при с. Алтинджи, що відійшла йому від батька, та проживав у с. Біелі (Бі-Елі) Сімферопольського повіту [ГААРК, ф. 49, д. 6462, л. 17].

На вимогу ТДДЗ Халіль мурза представив 3 метричних свідоцтва, виданих ТМДП 23 травня 1857 року, на ім'я Халіля мурзи, Ільяса мурзи і Мемед-Алі мурзи. Згідно документів, Халіль мурза народився 7 березня 1814 року у законному шлюбі Аділя мурзи Меркітського та Кая-Султан, уродженої Аірчинської, а його сини Ільяс мурза і Мемед-Алі (Мемедалі) – в законному шлюбі від Халіль мурзи Меркітського і Айше-Султан, уродженої Караманової – Ільяс у 1845 р., Мемедалі в 1846 р. [ГААРК, ф. 49, д. 6462, лл. 21–28].

Очевидно, що до 1860 року справа Халіля мурзи не була вирішена, оскільки 6 березня 1860 року ТДДЗ звернулось до Сімферопольського земського суду для того, щоб повідомити Халіль мурзі Меркітському про необхідність в додаток до існуючих документів надати посвідчення губернського начальства про спадковість помістя, про що Халіля мурзу було повідомлено 22 квітня 1860 р. [ГААРК, ф. 49, д. 6462, лл. 31–33].

Невідомо, чи представив Халіль мурза таке посвідчення, чи ні, оскільки у справі воно відсутнє, але 15 березня 1869 року ТДДЗ звернулось до ТМДП із проханням перекласти з татарської 3 документи, представлені мурзами Меркітськими на доказ їхнього дворянського походження [ГААРК, ф. 49, д. 6462, л. 34].

Через рік, 26 травня 1870 року, ТМДП повернуло документи до ТДДЗ і повідомило, що переклад було доручено перекладачу Джанкличу, але з трьох документів йому вдалось перекласти тільки один, а два інші написані "по арабски и даже по персидски" [ГААРК, ф. 49, д. 6462, л. 38]. Документи були передані в Зібрання і сьогодні зберігаються у справі (очевидно оригінали), перекладу не збереглося [ГААРК, ф. 49, д. 6462, лл. 35–37, 41].

Неможливо визначити, яке саме із трьох сімейств Меркітських передало ці документи в ТДДЗ, оскільки чиновники Зібрання часто плутали справи, а супровідні листи – від кого і коли до ТДДЗ надійшли ці документи, відсутні.

У справі наявний ще один документ татарською мовою, про який не йшлося в листуванні між ТДДЗ та ТМДП (копія без печатки), та переклад документа, виконаний досить нерозбірливо і без дати. Загалом за змістом можна сказати, що він стосується земельної суперечки щодо встановлення межі земель при с. Алтинджи [ГААРК, ф. 49, д. 6462, лл. 39–40] і його можна пов'язати як із сімейством Ак мурзи Меркітського так і з сімейством Султана-Алі мурзи Меркітського [ГААРК, ф. 49, д. 6461, 18 л.], оскільки в документі згадується Сефер мурза як одна зі сторін, що була зацікавлена в розмежуванні землі.

Невідомо, чи задовольнили ці документи ТДДЗ, адже резолюції стосовно розгляду наданих документів у справі немає, але 25 вересня 1880 року до ТДДЗ надійшло ще одне звернення Халіля мурзи Меркітського, в якому він просить внести при ньому до дворянської родовідної книги його синів і представляє при цьому метричні свідоцтва ТМДП за № 867, 868, 869, 870 про народження Ільяса, Мемедалія, Асана, Мамута, видані 11 липня 1874 року [ГААРК, ф. 49, д. 6462, л. 42]. Цікаво те, що в повторних свідоцтвах Ільяса № 867, Мемедалія № 868 вказано, що вони народилися в с. Аірча, перший у 1847 р., другий у 1848 році [ГААРК, ф. 49, д. 6462, л. 43–44], що не збігається з попередніми свідоцтвами, виданими тим же ТМДП в 1857 році (розбіжність – рік) [ГААРК, ф. 49, д. 6462, лл. 21–28]. Ще два свідоцтва засвідчують законність народження у Халіля мурзи в с. Аірча в 1862 році Мамута, а в 1869 році Асана [ГААРК, ф. 49, д. 6462, лл. 45–46].

ТДДЗ того ж 25 вересня видала Халілю мурзі та його 4 синам посвідчення, що документи стосовно їхнього дворянства знаходяться на розгляді в Зібранні, і на цьому справа сімейства Ак мурзи Меркітського щодо дворянства завершується [ГААРК, ф. 49, д. 6462, л. 47].

Третє сімейство Меркітських, що проживало в Євпаторійському повіті й подало документи в Зібрання в 1820 році, – сімейство *Шах мурзи Ак-Сакал Меркітського* – представило на розгляд звернення, родовід, свідоцтво від татарських мурз, два сімейних

списки, фірман та його переклад [ГААРК, ф. 49, д. 6485, 23 л.]. Справа була відкрита 28 травня 1820 року і закрита 28 листопада 1861 року.

У зверненні до ТДДЗ Шах мурза просить внести його з братом Джан мурзою та дядьком Ільяс мурзою до дворянської родовідної книги [ГААРК, ф. 49, д. 6485, л. 1].

Свідоцтво від 25 травня 1820 року, видане на ім'я Ільяс мурзи Меркітського та його рідних племінників Шах мурзи і Джан мурзи, засвідчувало, що Меркітські походять від благородних мурз Ак-Сакал Меркітських. Прапрадід Ільяса мурзи Ак-Сакал мурза служив при кримському хані "Саадет-Гіреї[6] сераскером[7], дід його Дервіш мурза служив при ханові Каплан-Гіреї[8] дефтер башієм та був наділений від турецького султана Мемеда[9] пенсією" [ГААРК, ф. 49, д. 6485, л. 3].

Родовід цього сімейства Меркітських, завірений у 1820 році, було виведено від Баум мурзи Ак-Сакал Меркітського через Ак-Умер мурзу – Ак-Сакал мурзу (сераскер при ханові Саадет-Гіреї) – Піракай (?) мурзу – Дервіш мурзу (дефтербаши за хана Каплан-Гірея I) – доведено до Муртази мурзи, батька Ільяса мурзи і Суїна мурзи (сини Шах мурза, Джан мурза) [ГААРК, ф. 49, д. 6485, л. 2].

У перекладі фірману, датованого 1125 р. г. та 1720 р. від Р. Х. [1713 р. – *О. М.*], що разом із копією зберігся в справі, йдеться про те, що на прохання хана Каплан-Гірея "турецький султан Агмет велить Сіваському беглербеку призначити Дервіш мурзу начальником під знамено Сівасу і сплачувати йому жалування із селища Ікаль та інших у розмірі 26 750 акче" [ГААРК, ф. 49, д. 6485, л. 4–5].

Сімейство на розгляд представило 2 сімейні списки 1820 р., з яких слідувало, що всі вони проживали в селищі Ак-Сакал

---

[6] Це може бути або хан Саадет-Гірей III (1691), або хан Саадет-Гірей IV, роки правління 1717–1724.

[7] Сераскер у Кримському ханстві, вищий державний чин – намісник хана в ногайській орді. Ханом призначались три сераскера: в Буджак, Єдисан та Кубань [Фрагменти… 215–217].

[8] Каплан-Гірей I – роки правління 1707–1708, 1713–1715, 1730–1736.

[9] З огляду на переклад фірману, вміщеного нижче, йдеться про османського султана Ахмета III (1703–1730).

Меркіт і володіли сінокісними і орними землями. Ільяс мурза Аксакал Меркітський 52 років одружений на Бебій ханим 55 років, мав двох неодружених синів: Курт мурзу 35 років і Іслям-Алі мурзу 26 років та доньку Ханим-Султан 15 років [ГААРК, ф. 49, д. 6485, л. 6–7]. Шах мурза Аксакал Меркітський 33 років, одружений на Зейнеп-Султан 30 років, мав двох синів: Темір-Гази мурзу 3 років, Аджи-Гази мурзу 1 року та двох доньок: Алім-Султан 4 роки, Девлет-Султан 2 роки. Рідний брат Джан мурза 15 років проживав із ними в селищі Ак-Сакал Меркіт [ГААРК, ф. 49, д. 6485, л. 8–9]. І Ільяс мурза, і Шах мурза на службі не були і чину не мали.

30 жовтня 1820 р. на засіданні ТДДЗ було прийнято рішення внести поміщиків Євпаторійського повіту Шах мурзу, Джан мурзу і Ільяс мурзу із сімейством у 4-ту частину родовідної книги [ГААРК, ф. 49, д. 6485, л. 12–13]. В подальшому ТДДЗ взялося до розгляду справи мурз Аксакал Меркітських у 1859 році, про що свідчить доповідь секретаря від 23 вересня 1859 року, в якій зазначено, що після постанови 30 жовтня 1820 року справа була передана в Герольдію і повернена в Зібрання для доповнення документами, згідно з постановою Державної Ради від 27 березня 1840 року, про що Меркітським було повідомлено через Євпаторійського повітового очільника дворянства, але від них документів не отримано [ГААРК, ф. 49, д. 6485, л. 14–15 об.].

Тому ТДДЗ звернулось 11 січня 1860 р. в Євпаторійський земський суд із проханням повідомити Шах мурзі, Ільяс мурзі, Джан мурзі Меркітським про необхідність надання Зібранню додаткових документів згідно зі ст. 61, 83, 84 IX т. Зводу Законів видання 1857 року разом із списком їхнього роду. Унаслідок пошуку Меркітських з’ясувалось, що селище Ак-Сакал Меркіт розорене, і в ньому ніхто не проживає, місцезнаходження Меркітських невідоме (повідомлення Євпаторійського земського суду від 22 лютого 1861 року) [ГААРК, ф. 49, д. 6485, л. 16–17].

28 листопада 1861 року ТДДЗ розглядало знову справу щодо дворянства мурз Аксакал Меркітських і, виходячи з повідомлення Євпаторійського земського суду про невідоме місцезнаходження мурз Меркітських, вирішило звернутись у Таврійське губернське правління (лист ТДДЗ до ТГП від 3 січня 1862 р. № 5) із проханням віддати розпорядження щодо опублікування

в “Губернських відомостях” інформації про розшук дворян Шах мурзи, Ільяс мурзи, Джан мурзи Меркітських або їхніх нащадків для надання ними в ТДДЗ додаткових документів [ГААРК, ф. 49, д. 6485, л. 18–21].

Даних щодо того, чи була така публікація в “Губернських відомостях”, чи ні, у справі не збереглося, як немає й відповіді з ТГП. Рішення щодо дворянства Меркітських також прийнято не було.

У січні 1865 року до ТДДЗ надійшов запит з Євпаторійського повітового суду з проханням надіслати копії з родоводу Шах мурзи Меркітського і його синів Аджи (далі нерозбірливо) і доньки Асме Султан Меркітських. Списки суду були необхідні для введення колезького регістратора Михайла Муратова у володіння землею. 431 десятина землі при селищі Ак-Сакал Меркіт, що числилась у володінні комітету, створеного для нагляду за маєтками татар, що виїхали за кордон, була ним куплена у дворянки Мелек Ханим Яшлавської. Цей запит у ТДДЗ було підшито до справи Султана-Алі Меркітського, можливо, тому, що у Султана-Алі Меркітського був син Шейх мурза [ГААРК, ф. 49, д. 6461, л. 11]. У відповідь на цей лист ТДДЗ надіслало до Євпаторійського повітового суду копії з трьох сімейних списків із справ про дворянство поміщиків Євпаторійського повіту Султана-Алі і Ак мурзи Меркітських (лист від 22 січня 1865 р. № 26) [ГААРК, ф. 49, д. 6461, л. 12], хоча, як видно з аналізу справ, цей запит стосувався мурз Аксакал Меркітських, оскільки йшлося про землю при селищі Ак-Сакал Меркіт.

Таким чином, аналіз документів мурз Меркітських із фонду ТДДЗ дозволяє нам прийти до таких висновків. У 20-х роках XIX століття рід мурз Меркітських був представлений трьома сімействами – Султана-Алі мурзи, Ак мурзи, Шах мурзи Ак Сакал Меркітських, які компактно проживали в Євпаторійському повіті (селищах Алтинджи Меркіт, Кара Меркіт, Аксакал Меркіт) і розпочали процедуру отримання дворянського звання в 1820 році. Жодне із сімейств не отримало підтвердження дворянського звання. Всі три справи про дворянство Меркітських перестали поповнюватись документами в кінці 60–70-х років XIX століття.

Нащадки Султана-Алі мурзи Меркітського після Кримської війни в 1857 році були представлені 5 мурзами, що проживали в

селищі Кара Меркіт. Один із представників цього сімейства в 1865 році повернувся з Туреччини для вступу у володіння землею. З окремих документів стає зрозуміло, що нащадки Султана-Алі мурзи в кінці 70-х років активно розпродавали спадкові володіння. За статистичними відомостями Таврійського губернського земства, у 1889 році с. Кара Меркіт в Євпаторійському повіті вже не було зазначено [Памятная… 1889].

У 1857 році досить колись численне сімейство Ак мурзи Меркітського на додаток до документів про дворянство представило в ТДДЗ список мурз Меркітських, в якому був зазначений тільки Халіль мурза, син брата Ак мурзи, Аділя мурзи. Двоє синів Халіль мурзи були неповнолітніми. У 1880 році сімейство нараховувало 5 осіб чоловічої статі. За статистичними даними, 1889 року в селищі Алтинджи-Меркіт Євпаторійського повіту, землі при якому були спадковими володіннями сімейства Ак мурзи Меркітського, нараховувався всього 1 двір, і проживало 7 осіб [Памятная… 1889, *2*].

Нащадків сімейства Ак-Сакал Меркітських після Кримської війни віднайти не вдалось. Розшук Євпаторійського земського суду показав, що с. Ак-Сакал Меркіт розорене, а місцезнаходження Ак-Сакал Меркітських невідоме. За статистичними даними, 1889 року в селищі Ак-Сакал Меркіт Євпаторійського повіту числилось 5 дворів, і проживало 39 осіб [Памятная… 1889, *2*].

ЛІТЕРАТУРА

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 1356, 11 л. О передаче из Евпаторийского сиротского суда в ведение дворянской опеки имения наследников умершего Османа мурзы Меркитского.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 6461, 18 л. О внесении в дворянскую родословную книгу рода Султана-Али мурзы Меркитского.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 6462, 47 л. О внесении в дворянскую родословную книгу рода Ак мурзы Меркитского.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 6485, 23 л. О представлении документов

Шах мурзы, брата его Джана мурзы и дяди Ильяса мурзы Меркитских.

Алфавитный список селений и поселков Таврической губернии и градоначальств // **Памятная книга Таврической Губернии, составленная статистическим бюро Таврического Губернского Земства по ред. К. А. Вернера.** Симферополь, *1889*. – С. 1–36.

Фрагменти праці французького дипломата Шарля де Пейссонеля "Записка про Малу Татарію" із свідченнями про вищих урядовців Кримського ханату // **Історія державної служби в Україні в п'яти томах.** Том 4. Документи і матеріали 1775–1913. Київ: Ніка-Центр, *2009*. – 872 с.

В. А. Мусійчук

В'ЄТНАМ – СТРАТЕГІЧНИЙ ПАРТНЕР УКРАЇНИ У ПІВДЕННО-СХІДНІЙ АЗІЇ

1. Концепт стратегічного партнерства в Україні та СРВ

Стратегічне партнерство – поняття широковживане, однак неоднозначне. У кожному окремому випадку при укладанні договору про стратегічне партнерство між країнами окреслюються різні завдання та засади співробітництва. Також існують різні підходи науковців до визначення цього поняття.

Достатньо лаконічним і в той же час вичерпним є визначення професора В. Дергачова: "Стратегічне партнерство – спільність або близькість інтересів і довгострокових цілей відповідних держав і народів. Припускає усвідомлену взаємозалежність, глибоке знання і повагу один до одного, рівноправність і взаємодопомогу. Міжнародні угоди між державами про пріоритетне політичне та економічне співробітництво" [Геополитика 2010].

На думку фахівців Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, стратегічне партнерство двох країн визначається життєво важливими для них економічними, воєнно-політичними та іншими чинниками довготривалого характеру. Відносини стратегічного партнерства передбачають їхній особливий статус, тобто більш поглиблений розвиток міждержавних стосунків не в одній, а відразу в кількох важливих сферах. У основі геополітичного партнерства лежить геополітична взаємозалежність, іноді – географічна та культурно-історична близькість двох держав [Стратегічні партнери України... 2000, *19*].

Достатньо обґрунтованими є такі принципи відносин стратегічного партнерства:

– двобічна зацікавленість партнерів у співробітництві. Існування принципово важливих цілей, досягнення яких можливе лише при серйозній координації зусиль сторін у довгостроковій перспективі;

– єдине розуміння стратегічного партнерства сторонами;

– існування усталених механізмів, завдяки яким реалізується стратегічне партнерство;

– розроблена правова база партнерства, де закріплений зміст співпраці та механізми його реалізації;

– здатність сторін враховувати інтереси один одного, йти на компроміси, підтримувати партнера, навіть якщо в цьому немає очевидної вигоди;

– збіг парадигми цінностей суспільно-політичного процесу обох сторін.

Фактори, що впливають на розвиток стратегічного партнерства:

– структура політичної системи партнерів;

– існування історичних стереотипів сприймання партнера [Новиков 2011, *11*].

Щодо В'єтнаму, то угоди про стратегічне партнерство з ним України поки що немає, хоча зацікавленість обох сторін у розвиткові та поглибленні співпраці є. У ході останніх двосторонніх візитів на вищому та найвищому рівнях лунали заяви про можливість розвитку із Соціалістичною Республікою В'єтнам не лише всебічного співробітництва, а й стратегічного партнерства. Зокрема, одна з останніх заяв пролунала від Міністрів закордонних справ двох країн (березень 2012 р.) у Комюніке, яке містить спільний план дій, спрямованих на подальше поглиблення співпраці та встановлення у перспективі відносин стратегічного характеру між Україною та Соціалістичною Республікою В'єтнам [Thông cáo… 2012].

У 2010–2012 рр. значно активізувалися контакти України з державами Азії. Офіційні джерела засвідчують, що розвиток відносин із країнами Південної, Східної, Південно-Східної Азії та Азіатсько-Тихоокеанського регіону, Близького Сходу та Африки є одним із пріоритетів зовнішньої політики України [Відносини України…]. В тому числі, були офіційні заяви щодо відведення Україною В'єтнаму ключової ролі як партнера у Південно-Східній Азії [Віктор Янукович 2011]. Хоча В'єтнам не може конкурувати з Китаєм за провідну роль в Азії, однак він має важливе геополітичне положення, чимало природних ресурсів та потенційних можливостей для співпраці з Україною. Для України є привабливими ринки Південно-Східної Азії, де В'єтнам як член АСЕАН з активною позицією грає важливу роль. Україна з її геополітичним положенням розглядається В'єтнамом як ключ до

виходу на європейські ринки. Крім економічної складової, розширенню партнерства між двома державами сприяють і традиційно дружні політичні відносини, що беруть початок із часів Радянського Союзу. У обох держав немає претензій одна до одної, немає спірних точок дотику, а вигода від співпраці очевидна для обох партнерів.

Як зазначалося вище, для успішного виведення відносин на рівень стратегічних необхідне однакове розуміння цього поняття сторонами. Термін "стратегічне партнерство" з'явився у 20 ст. Якщо поняття "стратегія" для В'єтнаму як країни, що пережила не один десяток років війни, не є новим, то слово "партнер" навіть увійшло до словника неологізмів, що був укладений на лексичному матеріалі, термін появи якого датується приблизно 1985–2000 рр. У словнику цей неологізм трактується так: "партнер – людина, сторона, що є об'єктом співпраці (у роботі)" [Từ điển từ mới tiếng Việt 2008]. Примітка щодо використання цього поняття саме для робочих відносин є важливою. Адже, на відміну від української мови, де слово "партнер" має ширше значення, у в'єтнамській мові воно використовується виключно для ділових стосунків між людьми, колективами, державами. В'єтнамське слово "партнер" (đối tác) складається із двох кореневих основ: đối – рівний, симетричний; tác – створювати, діяти. Тобто тут закладене поняття "діяти злагоджено".

Поняття "стратегія", "стратегічний" (chiến lược) в етимологічному плані тісно пов'язане з військовою термінологією: chiến – битися, воювати; lược – прибрати (зайве), скоротити.

До української мови слово "стратегія" прийшло з давньогрецької – στρατηγία – "мистецтво полководця", що також має зв'язок із військом, однак для пересічного українця цей зв'язок не такий очевидний, як у в'єтнамській мові. У в'єтнамській же мові лексичний елемент chiến стійко асоціюється з війною і входить до ряду слів, таких як: chiến tranh – війна, chiến thuật – тактика, kháng chiến – повстання, chiến sĩ – боєць, воїн, chiến trường – фронт, hiếu chiến – войовничий. І у в'єтнамських тлумачних словниках найперше значення слова "стратегія" подається як "військова стратегія".

Отже, виходячи з етимології лексичних елементів, поняття "стратегічне партнерство" у в'єтнамській мові означає "діяти

спільно, щоб здобути перемогу найкоротшим шляхом”. Таке тлумачення дещо відрізняється від традиційного розуміння цього поняття в європейській геополітиці. Адже в’єтнамське поняття спрямоване на досягнення швидкого результату, в той час як основою традиційних тлумачень стратегічного партнерства є довгостроковість стосунків. Однак одне не виключає інше. Просто треба розуміти, що головне у стратегічному партнерстві – це результат (швидкий чи запланований на віддалений час), а не проста декларація тривалості стосунків.

У політичних заявах в’єтнамської сторони поняття стратегічного партнерства не є уніфікованим і в кожному випадку визначається відповідно до стану відносин між державами та подальшої мети співробітництва. Наприклад, в угодах про стратегічне партнерство СРВ із країнами Азії завжди підкреслюється як одне з головних завдань – підтримка та забезпечення миру в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. З деякими країнами Європи, навпаки, укладені договори про стратегічне партнерство у конкретній вузькій сфері, а не взагалі (Нідерланди, Данія). З одного боку, зазвичай стратегічне партнерство ставиться на верхівку ієрархії міждержавних взаємин (після звичайного партнерства та всебічного партнерства), що, наприклад, задекларовано в угоді про стратегічні відносини між СРВ та Англією [Tuyên bố chung... 2010]. Однак тоді не зрозуміло, як розцінювати Угоду про всебічне стратегічне партнерство між В’єтнамом та Росією, підписану у 2011 р. (коли з 2001 р. між цими країнами вже діяла угода про стратегічне партнерство).

Зазвичай у відносинах зі стратегічними партнерами В’єтнаму підкреслюється головна роль економічних стосунків, від яких уже далі розвиваються і всі інші – соціокультурні, освітні тощо. Особливо вітається, коли стратегічний партнер може забезпечити вирішення стратегічних проблем В’єтнаму. Також наголошується на взаємній вигоді обох держав-партнерів. Встановлення стратегічних відносин сприяє поліпшенню інвестиційного клімату, дає змогу інвесторам втілювати довгострокові проекти [Đối tác chiến lược 2006].

В’єтнам на сьогодні встановив відносини стратегічного партнерства з такими державами: Китай (2008 р.), Росія (2001 р. та 2011 р.), Індія (2007 р.), Японія (2009 р.), Республіка Корея

(2009 р.), Великобританія (2010 р.), Іспанія, Німеччина (2011 р.), а також стратегічне партнерство в окремих галузях із Нідерландами (2010 р. – Угода про стратегічне партнерство в управлінні водними ресурсами та протистоянні змінам клімату) та Данією (2011 р. – стратегічне партнерство у питаннях протистояння змінам клімату, охорони довкілля, енергетики). Крім того, СРВ заявляє про наміри та веде переговори щодо підняття відносин до рівня стратегічного партнерства із США, Сінгапуром, Францією, Таїландом, Індонезією, Казахстаном. Також у червні 2012 р. СРВ підписала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом (РСА), що дасть змогу В'єтнаму зміцнити співпрацю з усіма країнами цього об'єднання.

Згідно з вищенаведеною ієрархією розвитку двосторонніх відносин, прийнятою в СРВ, українсько-в'єтнамські відносини перебувають на рівні всебічного партнерства, що було задекларовано Спільною заявою президентів обох країн під час державного візиту Президента України до СРВ у 2011 р. Наступним кроком може стати укладення угоди про стратегічне партнерство за умови подальшого активного розвитку співробітництва та бажання обох сторін перейти на вищий рівень міждержавних відносин.

2. Стратегічні пріоритети зовнішньої політики СРВ

На сьогодні В'єтнам встановив дипломатичні відносини зі 180 державами світу, має торговельні відносини із 230 країнами та територіями, активний член більше 79 регіональних та міжнародних організацій. СРВ має 98 дипломатичних представництв на п'яти континентах. В'єтнам успішно виконав місію Непостійного члена Ради безпеки ООН у 2008–2009 рр., а також головував у АСЕАН у 2010 р.

На 11-му з'їзді Комуністичної партії В'єтнаму були окреслені основні напрямки зовнішньої політики: активна світова інтеграція, розбудова спільноти АСЕАН, СРВ – відповідальний учасник міжнародної спільноти, синхронний та всебічний розвиток зовнішньополітичної діяльності [Văn kiện Đại hội... 2011].

В'єтнам проголосив розвиток зовнішніх відносин через активну діяльність у всіх сферах, у багатосторонніх та двосторонніх відносинах, із пріоритетом розвитку міцних зв'язків із країнами-сусідами, регіональними та ключовими партнерами.

Визначено курс на поєднання дипломатії з галузями національної безпеки та охорони, пропаганди та ідеології, а також інших сил для зміцнення позиції щодо островів у Південно-Китайському морі (у 2011 р. була підписана Угода про основні принципи вирішення морських проблем із КНР).

Розбудова спільноти АСЕАН, зміцнення співдружності та співробітництва всередині цього об'єднання, а також укріплення ключової ролі АСЕАН у регіоні уже тривалий час є пріоритетом зовнішньої політики В'єтнаму.

Зовнішньоекономічна політика все більше стає визначальним фактором у дипломатичних відносинах СРВ. В'єтнам намагається долучити зовнішні ресурси для розвитку своєї економіки на фоні одночасного впровадження внутрішніх реформ. Незважаючи на економічні коливання у світі, показники економічного співробітництва В'єтнаму, наприклад, із Китаєм, США, Японією, Республікою Корея, Росією, ЄС за останні роки зросли. За п'ять років після вступу до СОТ експортний товарообіг СРВ зріс на 97,7 %, у середньому приріст становив 19,52 % на рік [Ngoại giao Việt Nam...]. Зараз СРВ веде переговори щодо приєднання до Договору про економічне співробітництво в Тихоокеанському регіоні (ТРР), розпочались переговори про зону вільної торгівлі з деякими країнами ЄС, Республікою Корея, митним союзом (РФ, Білорусь, Казахстан), а також з Україною.

У гуманітарній сфері СРВ веде політику "м'якої сили", через яку укріплює зв'язки з різними країнами та підвищує рівень поінформованості про В'єтнам у світі. ЮНЕСКО визнала низку культурних та природних пам'яток на території В'єтнаму надбаннями світової спадщини (пам'ятки культурної спадщини Стародавнє місто Хойан і Мішон (провінція Куангнам), архітектурний ансамбль стародавньої столиці Хюе (провінція Тхиатхієн-Хюе), імператорське місто Тханглонг-Ханой, цитадель династії Хо (провінція Тханьхоа), об'єкт природної спадщини затока Халонг (провінція Куангнінь), об'єкт природної спадщини Національний парк Фонгня-Кебанг (провінція Куангбінь) та 5 нематеріальних пам'яток).

Останній з'їзд КПВ (11-й з'їзд, 2011 р.) в цілому підтримав зовнішньополітичний курс, визначений попередніми з'їздами, та окреслив деякі нові уточнення, що відповідають викликам сучасної світової інтеграції. У політичній доповіді ЦК КПВ були за-

значені такі напрями зовнішньої політики**:** проведення узгодженої політики незалежності, демократії, миру, співпраці та розвитку; диверсифікація співробітництва, активне провадження курсу світової інтеграції; визначення СРВ як друга, надійного партнера та відповідального члена світової спільноти; підтримка національних інтересів, сприяння процвітанню В'єтнаму. Завданнями зовнішньої політики визнані збереження миру та сприятливих умов для індустріалізації, модернізації, захисту незалежності, суверенітету та єдності території; підвищення авторитету та позиції країни у світі; активна діяльність заради збереження миру, національної незалежності, демократії та суспільного прогресу у світі [Văn kiện Đại hội... 2011].

Серед вищенаведених зовнішньополітичних пріоритетів багато таких, що визначалися і раніше, в попередніх стратегіях розвитку СРВ. Однак деякі пункти є новими. Зокрема, національні та народні інтереси визначаються одночасно і метою, і найвищими принципами у зовнішній політиці. Причому, ці народні та національні інтереси включають у себе інтереси майже 90 млн. населення В'єтнаму та більше 4 млн. в'єтнамців у діаспорі. Особливу увагу до проблем в'єтнамської діаспори можна простежити і у відносинах з Україною. В'єтнамська сторона завжди робить акцент на підтримці своїх громадян, що проживають у нашій країні. В Україні проживає близько 10 000 в'єтнамців, що працюють або навчаються. В'єтнамська діаспора має свою організацію земляцтва, різні галузеві спілки, активно сприяє розвитку українсько-в'єтнамських відносин у всіх сферах. Діяльності діаспори сприяє низка міждержавних угод: Консульська конвенція (1994 р.), Міжурядова угода про взаємне працевлаштування громадян та їхній соціальний захист (1996 р.), Угода між КМУ та Урядом СРВ про реадмісію громадян обох держав (2007 р.).

Особлива роль відводиться економічній інтеграції як основі, що поширюється й на інші сфери – політику, національну оборону та безпеку, соціокультурну сферу на рівні двосторонніх, регіональних та глобальних відносин. Зважаючи на це, при нинішньому товарообігу між Україною та СРВ навряд чи можна говорити про стратегічні пріоритети. Можливо, відкриття зони вільної торгівлі, переговори про яку наразі ведуться, змінить ситуацію у бік збільшення економічної активності обох сторін.

3. Українсько-в'єтнамські відносини: стан, проблеми, перспективи для стратегічного партнерства

Політичні стосунки

Українсько-в'єтнамські взаємини почалися з часів Радянського Союзу. Українці допомагали в'єтнамському народу у боротьбі за незалежність, а також брали активну участь у повоєнній відбудові в'єтнамської держави.

Невдовзі після проголошення незалежності України, у грудні 1991 р., В'єтнам визнав нашу державу. Дипломатичні відносини між двома країнами було встановлено 23 січня 1992 року, пізніше були відкриті дипломатичні представництва (Посольство СРВ в Україні у 1993 р. та Посольство України у В'єтнамі у 1997 р.).

Протягом років незалежності України стосунки між двома країнами розвивалися нерівномірно – були періоди більш активної співпраці, а інший час політики називають перервою у стосунках. Однак, незважаючи на це, характер дружності та доброзичливості у взаєминах зберігається протягом всього часу.

У цьому році (2012 р.) наші держави відзначали 20-у річницю встановлення дипломатичних відносин. За цей період політичні стосунки мають непогані показники. Сторони обмінялися делегаціями на високому та найвищому рівнях. Зокрема, мали місце візити президентів обох держав: державний візит Президента України Л. Кучми до СРВ у 1996 р.; державний візит Президента СРВ Чан Дик Лионга до України у 2000 р.; державний візит Президента України В. Януковича до СРВ у 2011 р. Візити голів урядів обох країн: візит Прем'єр-міністра СРВ Во Ван К'єта у 1994 р.; візит Прем'єр-міністра СРВ Нгуєн Тан Зунга у 2011 р.; візит Прем'єр-міністра України М. Азарова у 2012 р. Розвитку політичних стосунків сприяли неодноразові зустрічі міністрів закордонних справ двох держав, глав парламентів, міжвідомчі обміни візитами, політичні консультації. Візити та переговори на різних рівнях характеризуються укладенням низки міжурядових та міжвідомчих документів.

Станом на кінець листопада 2012 р. українсько-в'єтнамська договірно-правова база нараховує близько п'ятдесяти двосторонніх документів різних рівнів. Зважаючи на відсутність систематизованих контактів та віддаленість країн, така кількість документів

є значною, однак охоплює не всі можливі сфери співробітництва, також певна частина цих документів є лише намірами співпраці. Низка угод міжгалузевого рівня, протоколів про співпрацю між адміністративними одиницями, закладами освіти і науки двох країн тощо також роблять свій внесок у розвиток двосторонніх відносин.

Україна та В'єтнам підтримують одне одного у різних міжнародних організаціях та форумах. Україна підтримала кандидатуру СРВ у непостійні члени Ради безпеки ООН на період 2008–2009 рр. Крім того, сторони зголосилися підтримати одне одного на виборах до складу непостійних членів РБ ООН на період 2016–17 рр. (кандидатура України) та 2020–21 рр. (кандидатура СРВ). В'єтнам активно сприяв Україні на шляху вступу до СОТ. Також В'єтнам підтримував кандидатуру України на роль спостерігача в Організації франкофонії, у перевиборах до Ради із прав людини.

У цілому, українсько-в'єтнамські політичні відносини характеризуються відсутністю принципових політичних розбіжностей, схожістю позицій у деяких проблемних питаннях глобального масштабу (наприклад, реформування ООН, нерозповсюдження зброї масового знищення, тероризм) і налаштованістю на розвиток відносин дружби і взаємовигідного партнерства.

Економічні відносини

Економічна співпраця між Україною та В'єтнамом регулюється міжурядовою угодою про торговельно-економічні відносини (1992 р.), угодою про співробітництво між Торговельно-промисловою палатою України і Торговельно-промисловою палатою СРВ (2000 р.). Основні тенденції розвитку економічного співробітництва окреслюються на засіданнях Міжурядової українсько-в'єтнамської комісії з питань торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва (МУВК), яка діє з 1993 р., наразі проведено 13 спільних засідань (останнє відбулось у жовтні 2012 р.). Діяльність Ділової Ради Торгово-промислових палат двох країн не така активна (із 2002 р.). У складі Посольства України в СРВ діє торговельно-економічна місія.

Торговельно-економічні відносини між Україною та В'єтнамом розвиваються не дуже активно. Впродовж 90-х років загальний обсяг товарообігу не перевищував 50–60 млн. дол. США,

лише з початку 21 ст. показники перейшли позначку 100 млн. дол. США і поступово набирають обертів у бік зростання. Зважаючи на потенціал обох країн, товарообіг міг би бути значно більшим. Український експорт до СРВ здебільшого представлений сталеливарною, машинобудівною продукцією, енергетичним обладнанням, хімічними добривами. Україна імпортує з В'єтнаму рис, текстильні вироби, одяг, взуття, морепродукти, каву, перець, прянощі, товари електронної галузі, каучук тощо.

Традиційно дані товарообігу Державної митної служби України [Державна митна служба України] та Головного митного управління СРВ [Tổng cục Hải quan Việt Nam] дещо різняться.

Таблиця 1. Експортно-імпортний товарообіг між Україною та В'єтнамом за останні п'ять років

Економічний показник	**Рік**	**Дані Держмитслужби України,** ***млн. доларів США***	**Дані Головного митного управління СРВ,** ***млн. доларів США***
Товарообіг	2012*	364,8	224,1
	2011	324,6	299,7
	2010	254,3	255,7
	2009	360,6	463,7
	2008	339,2	540
Експорт з України до СРВ	2012*	103,9	48,1
	2011	112,8	105,2
	2010	136,7	140
	2009	244,3	334,7
	2008	167,9	290
Імпорт із СРВ до України	2012*	260,9	176
	2011	211,7	194,5
	2010	117,6	115,7
	2009	116,3	129,2
	2008	171,3	257

* *Попередні показники за січень–жовтень 2012 р.*

Тенденція розвитку двосторонніх торговельно-економічних відносин, в основному, позитивна, прямує до збільшення обсягів (зі значним спадом лише у 2010 р.). Однак динаміка розвитку нестабільна, скоріше, має стихійний характер, ніж заплановані очікувані результати. Глобальні процеси також мало впливають на характер цих відносин, адже, наприклад, у рік вибуху світової фінансово-економічної кризи (2008 р.) товарообіг між Україною та В'єтнамом стрімко виріс, за в'єтнамськими даними, аж до 540 млн. дол. США (тоді як у 2007 р. становив лише 151 млн. дол. США).

До факторів, що стримують розвиток двосторонньої торгівлі, належать посередництво, перешкоди процедурного характеру, зволікання з реалізацією проектів, брак поінформованості ділових кіл про потенційні можливості один одного.

Інвестиційні відносини

Інвестиційна діяльність між Україною та СРВ регулюється міжурядовою угодою про заохочення та захист інвестицій (1994 р.), меморандумом про взаєморозуміння між Державним агентством з інвестицій та управління національними проектами України та Агентством з іноземних інвестицій СРВ (2011 р.).

Загальний обсяг інвестицій станом на жовтень 2012 р. з України в СРВ – 27,3 млн. дол. США (12 проектів) [Cục Đầu tư Nước ngoài]. Якщо говорити про результати конкретних спільних проектів, то успішно працюють підприємства з морських перевезень "Лотос", будівництва гідроелектростанцій "Укргідропроект", збору КрАЗів, які функціонують на території В'єтнаму.

За офіційними українськими джерелами, інвестиції з СРВ в економіку України станом на серпень 2012 р. становлять 8 млн. дол. США [Державний комітет статистики України]. Однак ці дані неповні через те, що значна кількість інвестицій забезпечується в'єтнамцями, що постійно проживають у нашій країні, а їхні підприємства можуть бути зареєстровані не як в'єтнамські. Наприклад, компанія "Sungroup" із в'єтнамськими інвестиціями з будівництва офісів і торговельних центрів, компанія "Ukraine Mareven Food" із виробництва продуктів швидкого харчування.

Співробітництво у банківсько-фінансовій сфері

Між міністерствами фінансів підписана угода щодо уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи та капітал (із 1996 р.), що створює сприятливі умови для розвитку торгівлі. Крім того, є угода про співпрацю між національними банками обох країн (2010 р.). Однак система взаєморозрахунків недостатньо напрацьована, що створює певні труднощі для ведення бізнесу між країнами.

Науково-технічна співпраця

Угоди між Урядом України та Урядом СРВ про співробітництво в галузі культури, освіти й науки (1994 р.), про науково-технологічне співробітництво (1995 р.) та нещодавно підписані план з імплементації (2012 р.) Угоди про співробітництво у сфері стандартизації, метрології та оцінки відповідності між Держслужбою технічного регулювання України та Міністерством науки і технологій СРВ (2011 р.), Угода про співробітництво у сфері біомедичних досліджень між Держагентством із питань науки, інновацій та інформатизації України та Міннауки і технологій СРВ (2012 р.). Працюють підкомісії МУВК із питань науково-технічного співробітництва. Угоди про співробітництво між НАН України та В'єтнамською академією суспільних наук (1998 р., з уточненнями 2005 р.), а також із В'єтнамською академією технічних наук (оновлена у 2000 р.). При НАН України (Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона) діє Українсько-в'єтнамський центр трансферу технологій, а при В'єтнамській академії технічних наук (Інституту фізики та електроніки) заснований В'єтнамсько-український центр трансферу технологій.

У грудні 2006 р. у Ханої вперше проведено виставку-презентацію "Дні науки і техніки України у В'єтнамі".

Із 2005 р. ведеться робота щодо передачі технології виробництва діоксиду титану. Проводились переговори щодо участі України у будівництві в СРВ заводу з переробки титанових руд.

Велася співпраця за різними проектами між в'єтнамськими академічними установами та закладами Національної академії наук України, зокрема Інститутом електрозварювання, Інститутом географії, Інститутом геофізики, Інститутом економіки та прогнозування, Інститутом сходознавства, Інститутом проблем

машинобудування, Інститутом технічної теплофізики, Фізико-технологічним інститутом металів та сплавів, Інститутом біології та південних морів, а також Національною академією аграрних наук України.

Одним із напрямків науково-технічного співробітництва є військово-технічна співпраця. Наразі діє Міжурядова угода про співробітництво у військово-технічній галузі (1994 р.), працює Міжурядова координаційна комісія з питань військово-технічного співробітництва (з 1995 р.). Україна і В'єтнам затвердили план і програму військово-технічного співробітництва у військово-технічній сфері (ВТС) на 2011–2015 роки.

Ведеться робота за такими напрямами співробітництва: модернізація озброєння та військової техніки СРВ, постачання нових зразків продукції військового призначення українського виробництва (військово-транспортні літаки, ракетні комплекси, радіолокаційна техніка тощо).

Співробітництво у науково-технічній сфері є одним із найперспективніших для розвитку українсько-в'єтнамських відносин. Стратегія економічного розвитку СРВ передбачає перетворення В'єтнаму на індустріально розвинену країну, тому досвід українських фахівців різних галузей надзвичайно затребуваний. У в'єтнамської сторони особливий інтерес викликає співпраця у військово-технічній сфері, що допоможе вирішити одне зі стратегічних завдань СРВ, а саме питання безпеки та оборони країни.

Співпраця у сфері освіти

Правову базу для співробітництва закладають Угоди між Урядом України та Урядом СРВ про співробітництво в галузі культури, освіти й науки (1994 р.), між МОН України та Міністерством освіти і підготовки кадрів СРВ про співробітництво у галузі освіти і науки (2003 р.), про взаємне визнання документів про вищу освіту, наукові ступені та вчені звання (2004 р.), міжурядова угода про співробітництво у сфері освіти (2011 р.).

Україна та В'єтнам потребують спеціалістів зі знанням мов. Наразі в Україні в'єтнамську мову викладають у загальноосвітній школі № 251 імені Хо Ші Міна в Києві, у Київській гімназії східних мов № 1 (із 1999 р.), у Харкові діє школа та дитсадок із викладанням в'єтнамської мови (для в'єтнамської діаспори).

Серед вищих навчальних закладів в'єтнамську мову вивчали в Київському університеті "Східний світ" (2005–2012 рр.), нещодавно були набрані групи філологів зі спеціальності "в'єтнамська мова та література" в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (2012 р.) та у Київському національному лінгвістичному університеті (2011 р.). У В'єтнамі діяли підготовчі курси української мови для тих, хто готується вступати до українських вузів. Однак зараз цю діяльність припинено, і, незважаючи на домовленості на різних рівнях, досі не знайдено фінансування для запрошення викладачів української мови, щоб забезпечити відкриття груп навчання.

Українські виші користуються популярністю серед в'єтнамців ще з часів Радянського Союзу. Тисячі в'єтнамських спеціалістів різних спеціальностей (як технічних, так і гуманітарних) здобули освіту в Україні. Хоча за нині діючою угодою з обміну студентів право на безкоштовне навчання щорічно мають лише по 25 студентів від кожної сторони, в'єтнамських студентів зараз в Україні близько півтори тисячі. Тоді як українців не набирається і 25, хоча деякі спеціальності мають в Україні попит (східна медицина, в'єтнамська філологія, історія). Проблема у системі нострифікації іноземних дипломів в Україні. Незважаючи на прийняту угоду про взаємовизнання документів про вищу освіту, ця процедура в Україні має низку несприятливих нюансів. Наприклад, в'єтнамські медичні дипломи не визнаються через відсутність угоди з Мінохорони здоров'я.

Таким чином, в'єтнамська сторона вважає напрям співробітництва в освіті перспективним, тоді як українська сторона приділяє йому недостатньо уваги та розглядає однобічно.

Туристичні відносини

Співпраця у туристичній галузі базується на Угоді між Кабінетом Міністрів України та Урядом В'єтнаму про співробітництво в галузі туризму (2000 р.), плані співробітництва у сфері туризму між Мінінфраструктури України і Мінкультури, спорту та туризму СРВ на 2013–2015 рр. Обидві країни мають значний потенціал для розвитку співробітництва. На заваді стає недостатня поінформованість про туристичні можливості обох держав. Зокрема, планом передбачено здійснення обміну актуальною

інформацією у сфері туризму між Україною і В'єтнамом та сприяння у просуванні національних туристичних продуктів обох країн на міжнародному ринку [Україна та В'єтнам...]. Розвиток співпраці у сфері туризму має значний потенціал для обох країн та може привернути додаткові інвестиції.

Співпраця в галузі культури

Угода між Урядом України та Урядом СРВ про співробітництво в галузі культури, освіти й науки (1994 р.), План співробітництва у сфері культури і мистецтва між Мінкультури України та Мінкультури, спорту і туризму СРВ на 2011–2015 рр. створюють договірну правову базу для налагодження відносин у галузі культури. Згідно з Планом співробітництва, були проведені дні культури В'єтнаму в Україні (2011 р.) та дні культури України у В'єтнамі (2012 р.). Розвитку гуманітарної співпраці між країнами сприяє діяльність товариств дружби "Україна – В'єтнам" та "В'єтнам – Україна". Зокрема, товариства дружби сприяють налагодженню побратимських відносин між регіонами, уже є договори між Києвом та Ханоєм, Харковом та Кханьхоа, Феодосією та Хайфоном.

Налагодженню гуманітарних відносин сприяє в'єтнамська діаспора в Україні. У Харкові в 2007 р. була побудована пагода, що стала найбільшим буддійським храмом у Європі. Виходять друковані в'єтнамські видання в Україні: щоквартальний ілюстрований журнал російською мовою "В'єтнам сьогодні" (із 2006 р., м. Харків), щотижневий вісник "Батьківщина" в'єтнамською мовою (з 1998 р., м. Харків), інтернет-газета в'єтнамською мовою "В'єтнамці Харкова", інтернет-газета в'єтнамською мовою "Одеський підприємець" (із 2008 р.).

Знання про літературу, мистецтво, музику один одного обмежуються поодинокими виставками та перекладами, зробленими ще за часів Радянського Союзу. Безперечно, відносини у сфері культури потребують більшої уваги обох сторін.

4. Потреба налагодження стратегічного партнерства Україна – СРВ

Згідно із принципами стратегічного партнерства, викладеними вище, можна констатувати, що Україна та В'єтнам мають двобічну

зацікавленість у співробітництві та мають розробки спільних проектів на довгострокову перспективу. Розходження у розумінні стратегічного партнерства не є кардинальними. Правова база партнерства є, однак потребує подальшого удосконалення та розробки механізмів її реалізації. Обидві країни мають важливе геополітичне становище, тому стикаються зі схожими проблемами в зовнішній політиці (тиск великого сусіди, прагнення до діяльності в регіональних міжнародних організаціях); й Україна, й В'єтнам проводять активні реформи в економіці тощо. Таким чином, мінімальне підґрунтя для налагодження стратегічних відносин є.

На підтримку необхідності такого кроку для України можна навести кілька аргументів. У наш час відбувається зміщення центрів глобального впливу в бік країн Азії (зокрема, Китай, Індія, країни АСЕАН), і Україна не може не брати до уваги цю тенденцію у розбудові своїх зовнішньополітичних відносин. Перспективною вбачається участь України у багатосторонніх проектах із країнами АСЕАН, АСЕМ. В'єтнам із традиційно дружнім до України ставленням та вагомою позицією у своєму регіоні може стати мостом до цих організацій. Сукупний ВВП АСЕАН+3 більший, ніж ВВП США або ЄС, доступ на цей величезний ринок для України відкриває широкі можливості.

Одним із проблемних питань цього регіону є енергетика. Країни АСЕАН постійно прагнуть нарощувати потужність електростанцій для забезпечення зростаючої промисловості та інфраструктури. Співробітництво в енергетичній сфері – це важливий фактор в українсько-в'єтнамських відносинах, що був успішно реалізований у таких проектах, як будівництво ГЕС Хоабінь, Ялі, Тхакмо та ін. Сторони постійно ведуть переговори щодо залучення України до будівництва, проектування, модернізації та реконструкції гідро-, тепло- та трансформаторних електростанцій. Зараз досягнуто домовленості про реконструкцію ГЕС Тхакмо за допомогою українського концерну "Укрінтеренерго" (контракт приблизно на 10 млн. дол. США). Зарекомендувавши себе в СРВ, Україна може налагодити енергетичну співпрацю і з іншими країнами АТР.

Щодо можливих проблемних питань можна назвати узгодження азійського стратегічного вектора з іншими стратегічними парт-

нерами. Для України важливим є збереження балансу відносин між Європою, США та Росією. Для В'єтнаму – баланс між Азією, США, Росією.

Країни АСЕАН змагаються за вплив на міжнародній арені. В'єтнам серед країн АСЕАН має важливе геостратегічне положення, тому його прагнуть контролювати не лише блок АСЕАН, а й Китай та Японія. Також своє панування в АТР через В'єтнам прагнуть відновити США та Росія.

Щодо Китаю політика СРВ вкрай обережна. З одного боку, КНР – важливий економічний партнер, з іншого є спірні питання щодо кордонів та островів. "Імперські настрої" Китаю у В'єтнамі розцінюють як загрозу власній безпеці, тому для урівноваження сил користуються підтримкою інших сильних держав та об'єднань (США, Росія, ЄС). Таким чином, балансуючи між сильними державами світу, В'єтнам шукає для себе вигоду та намагається нейтралізувати їхній вплив. Приблизно в такому ж самому становищі перебуває і Україна. Знаходячись між ЄС та Росією, Україна намагається балансувати, вибираючи свій зовнішньополітичний курс. У цій ситуації співпраця із впливовими країнами Азії (КНР, Індія) дає змогу нейтралізувати односторонній тиск. Розвиток співпраці з такими країнами, як В'єтнам, має більш рівноправний характер, проходить спокійніше, дає змогу обом партнерам однаково знаходити для себе вигоду та розвивати свої держави.

5. Необхідні умови розвитку українсько-в'єтнамських відносин до рівня стратегічного партнерства

Згідно з опитуванням, проведеним Центром ім. Разумкова, основні сфери співробітництва України зі стратегічними партнерами, на думку як фахівців, так і громадськості, – це торговоекономічна, політична та сфера безпеки [Стратегічні партнери України... 2000, *6–8*]. Для розвитку українсько-в'єтнамських відносин у цих сферах необхідно виконати певні завдання:

Торгово-економічні відносини

– реалізувати досягнуті на державному рівні домовленості;

– організувати роботу МУВК для забезпечення впровадження реальних проектів;

– удосконалити правову базу для здійснення торгово-економічної діяльності (зокрема, необхідні договори у банківській сфері для забезпечення прямих розрахунків, взаємного визнання банківських гарантій);

– заздалегідь розробити стратегію розвитку торговельно-економічних відносин після підписання угоди про зону вільної торгівлі. Наразі у торгівлі між Україною та СРВ в основному було позитивне сальдо України. Існує ризик значного збільшення експорту в'єтнамських товарів до України після підписання угоди про зону вільної торгівлі (про що зараз активно ведуться переговори, створена українсько-в'єтнамська робоча група для вирішення питання підписання угоди про ЗВТ у 2013 р.). Для уникнення цієї загрози Україні необхідно диверсифікувати номенклатуру експортних товарів до СРВ у бік збільшення високотехнологічної продукції з високим ступенем обробки;

– вести активну інформаційну роботу для налагодження торгово-економічних зв'язків, проведення бізнес-форумів, виставок тощо.

Політичні відносини

– проводити регулярний обмін делегаціями різних рівнів. Використовувати особисті контакти (особливо на вищому рівні) як запоруку довірених партнерських відносин (що є традиційним для в'єтнамського менталітету);

– формувати позитивний імідж України як надійного партнера, що базується не лише на пам'яті про давні заслуги українців перед в'єтнамським народом (у радянський час), а й на сучасних реаліях;

– підтримувати на державному рівні співпрацю між регіонами, громадськими та професійними організаціями;

– виконати попередні плани та підготувати новий план співробітництва між МЗС обох країн, заснований на реальних потребах та можливостях обох країн;

– тісна співпраця в межах ООН та інших міжнародних організацій. Залучення України до роботи спеціалізованих комітетів у межах АСЕАН (наприклад, науки і технологій), АСЕМ (В'єтнам підтримує прагнення України стати наглядачем в АСЕМ).

Сфера безпеки

– обмін делегаціями між міноборони обох держав на регулярній основі;

– співпраця у військово-технічній сфері за напрацьованими напрямками, залучення українського обладнання та технологій для підтримки безпеки в АТР;

– співпраця у боротьбі з тероризмом, організованою злочинністю, торгівлею людьми, наркотиками, зброєю, нелегальною міграцією тощо.

Зважаючи на тотальну економізацію відносин, особливу увагу слід звернути на подолання перешкод для українсько-в'єтнамської торгово-економічної співпраці:

– відстань між країнами створює додаткові витрати на транспортування, таким чином викликає здорожчання деяких видів продукції і зменшення їхньої конкурентоспроможності;

– обидві країни мають потужніших партнерів у відповідному регіоні: країни ЄС та Росія для В'єтнаму, Китай для України, що не дає змогу конкурувати у певних галузях. Наприклад, Росія та Україна є конкурентами на в'єтнамському ринку машинообладнання, в енергетиці, на ринку металовиробів;

– підприємці недостатньо обізнані з ринком та стратегією ведення бізнесу обох країн;

– обидві країни не мають стратегії просування своїх товарів і послуг на ринках один одного;

– проблеми взаєморозуміння (мова, менталітет, традиції).

Перспективні для України напрями співпраці із СРВ

– залучення комплексу передових українських технологій в енергетичній галузі (відновлювальна енергія), медицині (зварювання живої тканини), розробці корисних копалин (будівництво глибоких вугільних шахт, розробка титанових, залізних руд, переробка бокситів, утилізація "червоного шламу");

– реалізація устаткування та запчастин в енергетичній галузі (модернізація та будівництво електростанцій), військово-технічній сфері (модернізація озброєння та військової техніки), космічній галузі, дорожньо-транспортній сфері (модернізація залізничної та портової інфраструктури);

– налагодження виробництва на території В'єтнаму (суднобудування, авіабудування, автомобілебудування);

– співпраця в аграрному комплексі (експорт пшениці, впровадження технологій зберігання та переробки зерна, передача ліній птахоферм, постачання устаткування для аграрної промисловості);

– продовження надання послуг у сфері освіти та підготовки фахівців для СРВ, інжинірингових, інформаційних та інших послуг.

Таким чином, стратегічне партнерство із СРВ може бути вигідним для України. Однак при укладанні такої угоди необхідно визначити конкретні завдання, які будуть досягнуті завдяки стратегічному партнерству, а не робити налагодження відносин стратегічного партнерства самоціллю.

ЛІТЕРАТУРА

Геополитика // **Русская геополитическая энциклопедия** / Дергачев В. А. *2010*. Режим доступу: http://dergachev.ru/meo/17.html

Державна митна служба України. Режим доступу: http://www.customs.gov.ua/

Державний комітет статистики України. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua

Новиков И. А. **Отношения России и Европейского Союза: проблемы и факторы развития стратегического партнерства**: Автореф. к. полит. наук. Санкт-Петербург, *2011*.

Стратегічні партнери України: декларації і реалії // **Національна безпека і оборона**, *2000*, № 12.

Україна та В'єтнам домовились про співробітництво у сфері туризму // **Прес-служба Міністерства інфраструктури**. Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245799409

[В'єтнамська дипломатія на нових висотах] Ngoại giao Việt Nam vươn tới những tầm cao mới // **Báo Điện tử Chính phủ Việt Nam**. Режим доступу: http://baodientu.chinhphu.vn/Home/Ngoai-giao-Viet-Nam-vuon-toi-nhung-tam-cao-moi/20128/147215.vgp

[Головне митне управління В'єтнаму] **Tổng cục Hải quan Việt Nam**. Режим доступу: http://www.customs.gov.vn/

[Матеріали 11-го З'їзду КПВ] **Văn kiện Đại hội đại biểu toàn quốc lần thứ XI**. Hà Nội, *2011*.

[Спільна заява про встановлення відносин стратегічного партнерства В'єтнам – Англія] **Tuyên bố chung về thiết lập quan hệ đối tác chiến lược Việt – Anh**. London, *2010*. Режим доступу: http://ukinvietnam.fco.gov.uk/resources/vi/pdf/pdf1/vietnam-uk-strategic-partner-vie

[Стратегічне партнерство. Інтерв'ю з міністром планування та інвестицій Во Хонг Фук] "Đối tác chiến lược!": Phỏng vấn Bộ trưởng Kế hoạch và Đầu tư Võ Hồng Phúc // **Diễn đàn doanh nghiệp**, *2006*. Режим доступу: http://dddn.com.vn/19318cat134/doi-tac-chien-luoc.htm

[Управління іноземних інвестицій – Міністерство планування та інвестицій СРВ] **Cục Đầu tư Nước ngoài – Bộ Kế hoạch và Đầu tư**. Режим доступу: http://fia.mpi.gov.vn/News.aspx?ctl=newsdetail&p=2.44&aID=1276.

О. В. Набока

ЯПОНСЬКА ЕКСПЕДИЦІЯ НА ТАЙВАНЬ 1874 РОКУ ТА ПОЛІТИКА США

Більш ніж шістдесят років минуло з того часу, коли питання про політичний статус Тайваню (Формози) опинилося в центрі уваги світового співтовариства. Всі спроби вирішити означену проблему за допомогою зброї не тільки не завершилися успіхом, але і сприяли подальшому загостренню конфлікту.

Для того, щоб зрозуміти сутність існуючих на сьогодні проблем, треба пам'ятати, що коріння напруженості в Тайванській протоці сягають у далеке минуле. Контроль над Тайванем, який є географічним центром Східної Азії, надавав можливість розповсюджувати військово-політичний та економічний вплив у регіоні. Саме тому острів неодноразово ставав об'єктом експансії з боку Голландії, Іспанії, Прусії, Великобританії та Франції. Проте найбільш послідовно в цьому питанні діяли США. З'ясування цілей та мотивів, які спонукали керівні кола робити спроби захоплення острова у другій половині XIX століття, допоможе зрозуміти сутність і сучасної проблеми Тайваню.

Головною метою цієї статті є дослідження політики США в японо-китайському конфлікті 1874 року. У вітчизняній історіографії ця проблема майже не досліджувалася. Окремі аспекти обраного питання висвітлюються у працях західних учених.

Невдалі спроби окупувати острів Тайвань у 50–60-х роках XIX століття змушували американських дипломатів – прибічників такої ідеї – шукати нові можливості для реалізації цього плану. На початку 70-х років XIX століття було взято курс на співробітництво з Японією. Вміло граючи на її експансивних амбіціях, представники дипломатичного корпусу США намагалися використати японську армію для того, щоб окупувати Формозу та відлучити її від Цинської імперії. У обмін на свою допомогу, вони розраховували отримати від Токіо привілеї у комерційному освоєнні острова.

Як відомо, значну частину Тайваню населяли племена тубільців, які не підпорядковувалися китайській владі. Не визнаючи міжнародних законів та угод, аборигени досить жорстоко стави-

лися до іноземців, особливо до західних моряків, що зазнавали корабельних аварій біля берегів острова. Всі, хто наважувався висадитися на територію, що контролювалась тубільцями (південний та східний береги), ризикували загинути від їхніх списів. Починаючи із 40-х років XIX століття, західні мандрівники неодноразово ставали жертвами аборигенів. Так, у 1867 році, біля берегів Тайваню розбився американський барк "Ровер". Всі члени екіпажу були вбиті місцевими жителями.

Одночасно західні країни використовували ці трагедії як привід для втручання у внутрішні справи Китаю, а також для того, щоб розповсюдити свій вплив на Формозі. Вже згадувані події, пов'язані із загибеллю екіпажу барку "Ровер" призвели до військового вторгнення США в 1867 році. Проте ця операція закінчилася невдало, і проблема залишалася. Новий епізод стався у листопаді 1871 року, коли рибалки з островів Рюкю – піддані японської імперії – були змушені висадитися на південно-західний берег Тайваню, рятуючись від корабельної аварії. 6 листопада вони дісталися берега, і в той же день більшість з них були вбиті аборигенами.

У відповідь, японський уряд звернувся до китайського двору з вимогою покарати винуватців. Пекін, у свою чергу заявив, що не має відповідати за дії аборигенів, ще нескорених китайською армією. Отримавши таку відповідь, Токіо вирішив діяти самостійно. Було прийнято рішення про направлення до Тайваню військової експедиції.

План вторгнення на Формозу був розроблений на основі рекомендацій, що надавали японському двору американські радники. Зокрема, прибічником військової експедиції на Тайвань був посол США в Японії Чарльз Де Лонг (1832–1876). 25 жовтня 1872 року він зустрівся з міністром фінансів та неофіційним головою японського уряду Окубо Тосіміті (1830–1878) та запропонував окупувати Формозу. Він вказував на те, що цей крок дозволить отримати території з ідеальним кліматом для вирощування рису, цукрової тростини та ямсу; багаті на мінеральні ресурси та з досить зручними гаванями. Також американський дипломат наполягав на тому, що окупувати острів треба швидко, оскільки інші західні держави проявляють інтерес до нього [Масаказу 1964, *188*].

Врешті-решт, Окубо Тосіміті погодився, і тоді Де Лонг рекомендував йому в якості консультанта Чарльза Лежандра (1830–1899). Цей американець, що з 1866 по 1872 роки обіймав посаду консула США в Амої (Сяминь), був однією з головних діючих осіб у розслідуванні вбивства екіпажу барку “Ровер” у 1867 році. Саме йому вдалося укласти угоду з вождем 18-ти тайванських племен Ток-е-током у 1869 році, згідно з якою тубільці брали на себе зобов’язання не вбивати західних моряків, що внаслідок корабельних аварій потрапляли на східні береги Формози [Набока 2012, *252–255*].

Слід також зазначити, що Лежандр виступав прибічником захоплення острова, вважаючи, що Цинська імперія неспроможна здійснювати ефективне управління там і тому не може вважати його власною територією.

Проте консулу в Амої так і не вдалося вмовити керівництво США реалізувати свої ідеї. Більш того, вже в період розгортання скандалу, пов’язаного із загибеллю екіпажу “Ровера”, його було відсторонено від активної участі у розв’язанні конфлікту. Тоді перевагу отримали ідеї командувача американської далекосхідної ескадри в Японії адмірала Генрі Белла (1808–1868). Він наполягав на проведенні каральної експедиції проти тубільців, при цьому не псуючи відносин із Цинською імперією. І хоча в червні 1867 року висадка американського десанту закінчилася провалом, тим не менш, Вашингтон не поспішав із прийняттям плану, який пропонував Лежандр. Йому не вдалося повернути прихильність Білого Дому навіть після успішного завершення переговорів із Ток-е-током.

Не завершились успіхом і його переговори з китайською владою, які він розпочав на початку 70-х років XIX століття. Лежандр стверджував, що відповідно до умов Тяньцзінського договору 1858 року, китайський уряд був зобов’язаний сам карати аборигенів, які жили на землях, що перебували під його юрисдикцією. У разі, якщо Китай не мав можливості для наведення порядку, він втрачав і суверенітет над територіями, заселеними тубільцями. Відповідно, кожна держава мала права на колонізацію цих бунтівних районів [Ескілдсен]. Природно, що такі ідеї не знайшли підтримки у китайських можновладців.

Врешті-решт, Лежандр був змушений залишити дипломатичну службу і у вересні 1872 року покинув Китай. Імовірно, він вже не мав надії повернутися до активної зовнішньополітичної діяльності. Спочатку президент США Улісіс Грант (1822–1885) ще мав наміри відправити його послом до Аргентини. Проте цьому на заваді став впливовий сенатор від штату Пенсільванія Саймон Камерон (1799–1889), який у той час очолював комітет із зовнішньої політики [Леонард 1998, *100*].

І все ж таки Лежандр не залишав надії реалізувати свої ідеї. У жовтні 1872 року він прибув до Японії та знайшов підтримку у Де Лонга, який рекомендував колишнього консула міністру Окубо Тосіміті. Американця було призначено на посаду заступника міністра іноземних справ, і він став першим іноземцем, який отримав державну посаду в Японії. Найголовнішим його завданням стала організація японської дипломатичної місії в Пекін із метою вирішення інциденту, пов'язаного із загибеллю японських підданих від рук тайванських аборигенів у 1871 році [Деннет 1922, *440*].

З самого початку своєї служби Лежандр наполягав на проведенні військової експедиції на Тайвань, запевняючи японське керівництво, що це не призведе до масштабного конфлікту з Маньчжурською імперією, оскільки Китай не має юрисдикції в тій частині острову, де були вбиті рибалки з Рюкю [Деннет 1922, *440*].

Більш того, Лежандр наполягав на тому, щоб очолити військову експедицію, а в разі, якщо японці мають намір залишитися на Формозі, він розраховував стати губернатором.

Імовірно, що саме в цей період Лежандр здійснив нову місію на Тайвань. Цей факт досить слабо відображений у науковій літературі. Про цей візит, що мав розвідувальний характер, згадував американський журналіст Едвард Хауз (1858–1938), який тоді перебував у Японії в якості кореспондента газети "Трибун". У своїх статтях, в яких він висвітлював подробиці японської військової експедиції на Формозу, він відзначив, що ще на шляху з Амою до Японії Лежандр відвідав Тайвань, де зустрівся з вождем Ток-е-током. Той заявив, що підконтрольні йому тубільні племена не мають ніякого відношення до вбивства рибалок із Рюкю. Більш того, він звинуватив у розправі китайців, можливо, розраховуючи спровокувати конфлікт між Японією та Цинською імперією [Хаус 1888, *1*].

У березні 1873 року японська дипломатична місія на чолі із Соєдзімой Танеомі (1828–1905) прибула в Тяньцзінь для переговорів із китайським імперським керівництвом. Переговори тривали до липня 1873 року та закінчилися безрезультатно. Японці намагалися добитися вирішення одразу кількох питань: встановлення своєї влади на островах Рюкю, суверенітету Кореї та дозволу на проведення військової експедиції на Тайвань [Деннет 1922, *440*]. Також у Китай прибув і Лежандр, який продовжував консультувати японців.

Одночасно з початком переговорів японські дипломати встановили тісні контакти з американськими представниками в Китаї. Вони намагалися забезпечити собі підтримку США, у свою чергу, обіцяючи натомість встановлення вигідних умов для комерційної діяльності. Так, у своєму листі державному секретареві Гамільтону Фішу (1808–1893) від 13 липня 1873 року американський посол у Пекіні Фредерік Лоу повідомляв, що регулярно зустрічається з японським посланцем – "настільки часто, наскільки йому дозволяє здоров'я". Найбільш важливим питанням, яке обговорювали дипломати, була організація військової експедиції на Формозу. У разі її проведення, як обіцяли японці, острів не тільки звільниться від небезпеки з боку "диких та напівцивілізованих племен", але й буде відкритий для іноземної торгівлі [Державний секретаріат США 1873–1874, *187*].

До Фіша звертався і Де Лонг, намагаючись добитися від Білого Дому згоди на підтримку Японії у конфлікті з Китаєм. Зокрема, 6 листопада 1873 року він повідомив державного секретаря, що у зв'язку з можливою військовою експедицією на Формозу, він запросив Лежандра залишитися в Японії, оскільки "інформація, яку він має про острів та його мешканців, є вельми важливою з точки зору успіху цього заходу" [Державний секретаріат США 1873–1874, *554*].

Проте Фіш не поспішав із згодою. У своєму листі Де Лонгу від 18 грудня 1873 року він писав: "Ви згадували про ворожі дії до японських громадян на Формозі. Ця інформація була отримана Вами від консула США в Амої, містера Лежандра та доведена до японського уряду. Проте не маючи точних даних про те, що буде зроблено японським урядом, я не можу схвалити Ваші дії без більш детального вивчення цієї проблеми" [Державний секретаріат США 1873–1874, *564*].

Аналіз офіційних документів зовнішньої політики США періоду, що вивчається, дозволяє стверджувати, що Білий Дім не погоджувався на реалізацію експансивних планів щодо Тайваню, намагаючись зберегти добрі стосунки із Цинською імперією. Так, 7 грудня 1873 року президент США Улісіс Грант (1822–1885) у своєму посланні Конгресу заявляв: "Ми намагаємося зберегти дружні відносини з Китаєм. Водночас, в нас викликає занепокоєння загроза військових дій між Китаєм та Японією у зв'язку з можливою висадкою японських військ на острів Формоза… Внаслідок того, що окремі громадяни Сполучених Штатів беруть участь у цьому конфлікті, нашим завданням є підтримання строгого нейтралітету в разі початку військових дій та запобігання порушенню закону з боку наших громадян" [Державний секретаріат США 1874–1875, *4*].

Участь американців у військових діях почала турбувати Білий Дім із травня 1874 року, коли почалося вторгнення японської армії на Тайвань. І для цього були причини. Активну участь у процесі перевезення військ узяв Лежандр. Для траспортування експедиційного корпусу він найняв англійський корабель "Йоркшир" та пароплав "Нью Йорк". Крім того, він вмовив японське командування, щоб похід очолили американські військові спеціалісти. Зокрема, в якості радника з військово-морських питань було запрошено капітана Дугласа Касселя, який служив на кораблі "Ашелот", на якому Лежандр вирушив до Тайваню, ще у 1867 році, під час вирішення конфлікту, пов'язаного із загибеллю барку "Ровер". Також в японській експедиції взяв участь лейтенант Джеймс Р. Уоссон (1855–913), якого було призначено полковником японської армії [Хаус 1888, *10*].

Обставини, за яких ці американці опинилися на японській службі, підтверджують той факт, що незважаючи на офіційні заяви про нейтралітет у військовому конфлікті, американський уряд, все ж таки, намагався грати певну роль у подіях, що відбувалися на Формозі. Так, Д. Кассель, який у той час перебував на дійсній службі у військово-морському флоті США, звернувся до військового міністра із проханням про відпустку. І чиновник дозволив своєму підлеглому взяти участь у японській експедиції, імовірно, знаючи про те, яку позицію із приводу конфлікту займав офіційний Вашингтон [Хаус 1874, *10*].

Крім того, до походу залучили і Е. Хауза, який став першим американським журналістом, що взяв участь в японській військовій операції. Він став справжнім апологетом тих ідей, які висловлювали “яструби”, та намагався донести до своїх читачів думку про важливість зусиль Токіо, спрямованих на покарання аборигенів. “Країна, що тільки вчора увійшла до родини народів, щоб сьогодні організувати дорогу та важку експедицію на далекий берег, і не для того, щоб показати власну велич або продемонструвати свою силу протидіючий державі, але в інтересах всього людства… Все це є ознакою того, що Японія зрозуміла справжній дух сучасної міжнародної політики” [Хаус 1874, *11*], – писав він.

Перебуваючи у складі японських експедиційних сил і неформально керуючи операцією, Уоссон і Кассель діяли досить обережно, намагаючись не тільки покарати дикунів, але і вступити з ними в переговори. Так, 21 травня 1874 року, вони, без охорони, пішли в бік поселення аборигенів. Імовірно, між ними та вождем племені існувала певна домовленість про зустріч. Проте на встановленому місці нікого не було, і тоді американці хоробро пішли в табір тубільців [Державний секретаріат США 1874–1875, *315*].

Врешті-решт, їм вдалося знайти вождя, і переговори почалися. Вони тривали протягом трьох днів, коли сторонам вдалося дійти до певної домовленості. Від імені японського уряду, Кассель обіцяв племенам місцевих аборигенів захист, в обмін на співробітництво. Гарантією захисту від нападу військ мали бути японські прапори, які американець почав роздавати одразу після укладання угоди.

У свою чергу, вождь місцевих аборигенів брав на себе зобов’язання не чинити опір висадці японських військ на південному березі Тайваню.

За думкою американського вченого Р. Ескілдсена, цей договір по-різному трактувався кожною зі сторін, що його уклали. Тубільці не сприймали японський прапор як символ їхньої покори, а лише як сигнал, який свідчив про їхню лояльність до прибульців. У свою чергу, японська влада вважала, що в разі, якщо дикуни вивішували їхній національний прапор, це означало, що вони визнавали владу Токіо [Ескілдсен].

А для американців сама наявність договору означала, що тубільці діють як суверенна сила, не пов'язана з Китаєм, що лише підтверджувало ідею їхнього покровителя Лежандра про те, що Цинська династія не мала ніякої юрисдикції над територією, яку населяли аборигени.

Участь американських громадян у японській експедиції на Тайвань не залишилася непоміченою у Пекіні. У травні 1874 року китайські чиновники висловили протест із цього приводу представнику США Самюєлю Вілсону (1812–1884). У своїй депеші на ім'я державного секретаря Фіша від 29 травня 1874 року він писав: "китайські урядовці висловили невдоволення стосовно висадки японців на Формозі та участі в ній американських службовців. Вони розглядають це як порушення Статті I Тяньцзінського договору і вважають цей акт проголошенням війни. Як Сполучені Штати дозволяють своїм громадянам допомагати Японії, якщо ця країна діє несправедливо та жорстоко стосовно Китаю? – заявляють вони" [Державний секретаріат США 1874–1875, *225*].

У відповідь, Вілсон заявив, що американці, що пішли на військову службу до японців, роблять це на свій страх і ризик, і американський уряд не мав би претензій у разі їхньої загибелі, оскільки їхні дії розцінюються як ворожі стосовно Китаю [Державний секретаріат США 1874–1875, *225*]. Крім того, посол відзначив, що не відкидає можливості участі американських громадян у військових діях проти Японії на боці китайської армії. Він наполягав на тому, що це досить загально поширена практика в західному світі та нагадав про участь іноземців у розгромі повстання тайпінів.

Також він вказав на те, що Лежандр (діяльність якого найбільш непокоїла китайців) вже не обіймає ніякої офіційної посади, і його дії ніяким чином не пов'язані з Білим Домом. Що ж стосується Касселля і Уоссона, то Вілсон відзначив, що не бачить в їхній діяльності жодної загрози для Китаю [Державний секретаріат США 1874–1875, *225*].

У своїй відповіді від 24 липня 1974 року Фіш схвалив дії посла в Пекіні, заявивши, що "у разі загибелі американських громадян у не цивілізованій війні уряд Сполучених Штатів не має претензій. Проте в разі потрапляння їх у полон, необхідно вимагати

ставлення до них згідно із законами цивілізованого світу” [Державний секретаріат США 1874–1875, *303*].

Проте скандал між Цинською імперією та Сполученими Штатами із приводу участі американців у японо-китайському конфлікті продовжував наростати. 27 травня до американського консула в Амої Джозефа Хендерсона із протестом звернувся місцевий губернатор, який заявив: “Кожен раз, коли одна країна йде війною проти іншої, іноземним державам не дозволяється таємно допомагати одній із них. Тепер мені дають зрозуміти, що японці найняли іноземні кораблі для того, щоб перевести своїх солдатів та амуніцію. І я, намагаючись зберегти суспільні інтереси, вимагаю від Вас розслідування цього питання” [Державний секретаріат США 1874–1875, *312*].

Бажаючи показати свою добру волю, у травні 1874 року Хендерсон наказав заарештувати Лежандра та відправити його до Шанхаю [Денует 1922, *442*]. Його звинуватили у порушенні закону про державний нейтралітет [Державний секретаріат США 1874–1875, *303*]. Цей крок був схвалений Фішем, оскільки “показав китайцям наше бажання слідувати умовам та принципам укладених угод” [Державний секретаріат США 1874–1875, *303*].

8 серпня 1874 року Лежандр написав протест проти свого арешту. “Обраний урядом Японії для того, щоб представляти його в південному Китаї в якості спеціального уповноваженого у справі підтримання миру, я рішуче виступаю проти насилля з боку представників Сполучених Штатів в Амої, яке полягає у позбавленні мене волі та порушенні моєї гідності…” [Державний секретаріат США 1874–1875, *310*], – з обуренням писав він. Він наполягав на тому, що обіймаючи офіційну посаду в японському уряді, він має певні привілеї, які мають поважати Сполучені Штати та всі цивілізовані країни. Крім того, він нагадував про окремий пункт американо-японського договору від 1858 року, в якому громадянам Сполучених Штатів надавалося право служити Японії в якості військових спеціалістів, якщо це не шкодить інтересам другої сторони. “Японія може знаходитися у стані війни з будь-якою державою, дружньою Сполученим Штатам, проте я не вважаю, що ця умова забороняє їй наймати американських громадян в якості військових чи військово-морських спеціалістів” [Державний секретаріат США1874–1875, *310*], – писав він.

Проте доводи Лежандра залишилися поза увагою американських урядовців. Його було відсторонено від активної участі в подіях, пов'язаних із японською експедицією на Тайвань. Лише у 1875 році йому вдалося повернутися до Токіо, де він був нагороджений орденом Сонця, що сходить. Він став першим кавалером цієї нагороди іноземного походження.

Проте арешт Лежандра став тільки першим кроком. Під тиском китайської влади, уряд США, а також американська дипломатична служба, робили все для того, щоб відсторонити своїх громадян від участі у військовому конфлікті на Формозі. Так, у своїй депеші у Вашингтон, від 3 липня 1874 року, Хендерсон повідомляв, що мав бесіду з "китайським таотаєм", який заявив, що "японська військова експедиція була організована американцями". У відповідь на це звинувачення, американський дипломат заявив, що "не має чіткої інформації, що американці беруть участь у конфлікті, окрім як у ролі спостерігачів" [Державний секретаріат США 1874–1875, *311*]. Проте він пообіцяв розібратися в цьому питанні.

Через два дні Хендерсон також отримав листа від секретаря-перекладача американського посольства в Пекіні Семюеля Вільямса (1812–1884), в якому той писав: "Сер, мені достовірно відомо, що два американських громадянина, Дуглас Кессель і Джеймс Уоссон, фактично залучені до японської експедиції, направленої японським урядом до Формози… Ви маєте попередити їх, що вони порушують мир, що існує між Сполученими Штатами та Китаєм, та вимагати від них, щоб вони утрималися від таких дій під загрозою штрафу та арешту" [Державний секретаріат США 1874–1875, *321*].

Виконуючи завдання, Хендерсон звернувся до капітана військового корабля "Монокейсі" Альберта Каутза (1839–1907) із проханням вирушити до Тайваню з метою отримання інформації про участь американських громадян у конфлікті. У інструкціях Каутзу консул повідомляв, що "отримав офіційну депешу від китайських чиновників…, в якій вони просять перешкодити тому, щоб громадяни Сполучених Штатів брали участь у військовій операції японців на острові… Я вважаю, що немає сумнівів, що американці, зайняті цією справою, діють проти законів. І тому я прошу вас допомоги в тому, щоб переконати американців дотри-

муватися нейтралітету” [Державний секретаріат США 1874–1875, *318*].

У свою чергу, Каутз заявив, що направив телеграфом прохання Хендерсона до командувача військово-морськими силами Сполучених Штатів в Азії і чекає відповіді. Врешті-решт, після схвалення командуванням, 27 липня 1874 року, “Монокейсі” вирушив до берегів Тайваню. Капітану корабля було наказано спостерігати за ходом військової операції, а також він мав переконати громадян США дотримуватися строгого нейтралітету. Для цього Хендерсон склав ноту, в якій він відзначив: “я закликаю громадян Сполучених Штатів утриматися від недружніх дій стосовно китайського уряду, які порушують існуючі закони та договори. Кожний громадянин, який відмовиться виконувати положення цієї ноти, втратить захист американського уряду” [Державний секретаріат США1874–1875, *318*].

І хоча експедиція Каутза не досягла конкретних результатів – американці залишилися на службі японського уряду, – тим не менш, Хендерсон оцінював свої дії як власну дипломатичну перемогу. Він вважав, що плавання “Монокейсі” до тайванських берегів продемонструвало маньчжурам бажання Сполучених Штатів залагодити суперечності і відкривало нові можливості для подальшого діалогу. У своєму листі заступнику Державного секретаря Бенкрофту Девісу (1822–1907), від 23 липня 1874 року, консул писав: “19 липня мене відвідав намісник провінції Фучжоу… Його завданням було подякувати мені за дружність, проявлену мною у питанні, пов’язаному із участю американців в японській експедиції на Формозу. Надалі вони просили мене донести їхні миролюбні наміри до японського командування” [Державний секретаріат США 1874–1875, *320*]. Імовірно, що мова йшла про спроби китайської влади дізнатися про можливість мирних переговорів, і Хендерсон вже бачив себе в ролі арбітра в японо-китайських переговорах.

Проте відповідь держсекретаря Фіша на ініціативи консула в Амої була негативною та досить жорсткою. 26 серпня 1874 року він написав послу в Китаї Джорджу Стюарду (1840–1910), в якому зазначав: “Сер, відділ (Державний департамент. – *О. Н.*) отримав листа пана Хендерсона, а також його кореспонденцію, стосовно його участі у врегулюванні конфлікту, пов’язаного із вторгненням

японських військ на Формозу… Відділ вважає, що консул бере на себе повноваження посла… Не має ніякої вигоди від втручання консула. Звичайно, достатньо очевидно, що китайський уряд намагається отримати підтримку державного службовця Сполучених Штатів, добиваючись виводу японців з Формози. Проте, ці питання не є частиною консульських обов'язків" [Державний секретаріат США 1874–1875, *334*].

При цьому виникає питання, чому дії Хендерсона були розкритиковані Вашингтоном, хоча, на перший погляд, здається, що консул досить успішно виконував всі інструкції, які надходили звідти. Імовірно, що Білий Дім побачив у ініціативах свого підлеглого порушення нейтралітету, якого намагався дотримуватися в японо-китайському конфлікті навколо Тайваню. Якщо Лежандр та його послідовники намагалися діяти в інтересах Токіо, то Хендерсон зайняв явно прокитайську позицію, що також вважалося невигідним.

У серпні 1874 року до Пекіну прибуло посольство на чолі з Окубо Тосіміті (1830–1878), метою якого було залагодження конфлікту навколо Тайваню. Японці вимагали компенсації збитків, яких зазнали в цій кампанії, в обмін на припинення військових дій [Масаказу 1964, *120*]. На цих переговорах Вашингтон, дотримуючись політики нейтралітету, виступив єдиним фронтом із Великобританією. Представник "Туманного Альбіону" – сер Томас Уайд (1818–1895) – вважав, що поглиблення конфлікту між Китаєм та Японією може поставити під загрозу торговельні позиції західних держав у далекосхідному регіоні. Саме тому він виступив посередником у переговорах, домагаючись мирного вирішення ситуації навколо Формози. Врешті-решт, результатом його зусиль стало підписання в жовтні 1874 року японо-китайського договору, згідно з яким маньчжурський уряд виплачував Токіо компенсацію у розмірі 500 тисяч таелів. У свою чергу, японські війська виводилися з Формози.

Таким чином, у першій половині XIX століття черговий проект залучення Тайваню для реалізації американських комерційних та стратегічних інтересів на Далекому Сході зазнав краху. Незважаючи на всі зусилля, прибічникам колонізації острова, на цей раз за допомогою японської зброї, не вдалося добитися підтримки від Білого Дому, який не хотів конфлікту з Цинською імперією. Адміністрація президента У. Гранта, зберігаючи ней-

тралітет, повністю відсторонилася від конфлікту, вважаючи, що саме така позиція не загрожує інтересам США в далекосхідному регіоні. Подальша політика Вашингтона відносно Формози буде проаналізована в наступних статтях.

ЛІТЕРАТУРА

Набока А. В. **Политика США в отношении Тайваня в конце 60-х годов XIX века** / А. В. Набока. Общество и государство в Китае. Выпуск 6. Том 2. Москва, *2012*.

Тодер Ф. А. **Тайвань и его история (XIX в.)** / Тодер Ф. А. Москва, *1978*.

Dennet T. **Americans in Eastern Asia** / T. Dennet. New-York, *1922*.

House E. **Formosa: Japanese expedition against the island pirates** / E. House. New York Herald. 24 June. *1874*.

House E. H. **The Japanese expedition to Formosa** / E. H. House. W.: Belford, Clark and Co. *1888*.

Eskildsen R. **Of Civilization and Savages: The Mimetic Imperialism of Japan's 1874 Expedition to Taiwan.** Електронний ресурс / R. Eskildsen // Режим доступу: http://www.historycooperative.org/journals/ahr/107.2/ah0202000388.html.

Huffman J. A **Yankee in Meiji Japan: The Crusading Journalist Edward H. House** / J. Huffman. Oxford.: Rovman & Littlefield Publishers, Inc, *2003*.

Leonard J. **Spoilsman in a "Flowery Fairy land": Development of the US legation in Japan, 1859–1906** / J. Leonard. Ohiho.: The Kent State Univ. Press, *1998*. 368 p.

Masakazu Iwata. **Okubo Tashimichi: The Bismarck of Japan** / Masakazu Iwata. Univ. of California Press, *1964*.

Norihito Mizuno. **Qing Chins Reaction to the 1874 Japanese Expedition to Taiwanese Abboriginal Territories** / Norihito Mizuno. Sino-Japanese Studies, *2009*. Volume 16, Article 8.

United States Department of State. **Executive documents printed by order of the House of Representatives. 1873–1874.** U.S. Government Printing Office, *1873–1874.*

United States Department of State. **Executive documents printed by order of the House of Representatives. 1874–1875.** U.S. Government Printing Office, *1874–1875*.

І. В. Отрощенко

КАЗАХСТАН – США: СТРАТЕГІЧНИЙ ПАРТНЕРСЬКИЙ ДІАЛОГ

Взаємини із США залишаються одним із найважливіших пріоритетів зовнішньої політики Республіки Казахстан (РК). Сьогодні стратегічне співробітництво двох країн базується на взаємовигідній і рівноправній взаємодії в питаннях забезпечення глобальної та регіональної безпеки, зміцнення режиму нерозповсюдження ядерної зброї, протидії міжнародному тероризму та екстремізму, збереження енергетичного балансу [Выступление Министра… 2011, *22*]. Найважливішим документом для розвитку двостороннього співробітництва є "Хартія про демократичне партнерство між Республікою Казахстан і Сполученими Штатами Америки". За підсумками офіційного візиту Н. Назарбаєва до Вашингтона у 1997 році були підписані Угода з експлуатації прикаспійських нафтогазових родовищ, Програма дій з економічного партнерства між Республікою Казахстан і Сполученими Штатами Америки, а також низка інших важливих документів. У ході візиту Б. Клінтон проголосив Казахстан "стратегічним партнером США в Центральній Азії" [Дипломатия жаршысы 2006, № 3 (9), *155*]. У грудні 2001 року відбувся робочий візит президента Казахстану до США. Н. Назарбаєв і Дж. Буш підписали Спільну Заяву про співробітництво, де йшлося про намір зміцнювати довгочасне стратегічне партнерство. 29 вересня 2006 р. за результатами офіційного візиту Президента Республіки Казахстан у США була прийнята Казахстансько-Американська Спільна Заява, де, зокрема, зазначалося: "…ми повідомляємо про наш намір і надалі зміцнювати наше стратегічне партнерство шляхом зміцнення стратегічних діалогів по енергетиці, військовому співробітництву, торгівлі та інвестиціям, і демократизації. Ми виражаємо тверду впевненість, що розширене стратегічне партнерство наших країн буде сприяти безпеці, процвітанню і розвитку демократії у XXI столітті" [Дипломатия жаршысы 2006, № 3 (9)].

У ході зустрічі, що відбулася 11 квітня 2010 року у Вашингтоні, президент Назарбаєв і президент Обама обговорили питання зміцнення стратегічного партнерства між Сполученими Штатами

та Казахстаном і підтвердили своє прагнення активізувати двостороннє співробітництво з метою посилення ядерної безпеки та процесу нерозповсюдження, регіональної стабільності в Центральній Азії, а також на благо економічного процвітання і загальних цінностей [U.S., Kazakhstan… 2010]. Президенти підтвердили важливість довгострокового енергетичного партнерства між двома державами. Сполучені Штати привітали появу Казахстану в якості провідного світового виробника урану, що стало важливою подією у сфері диверсифікованості глобальних поставок енергоресурсів. Сполучені Штати і Казахстан виявили намір зміцнювати співробітництво в галузі ядерної енергетики та розвитку альтернативних джерел енергії. Сторони заявили про готовність заохочувати великі двосторонні комерційні проекти у сфері сільського господарства, які могли б зробити істотний внесок у розвиток ініціатив ООН і США щодо глобальної продовольчої безпеки. Лідери двох країн привітали проведення першої сесії щорічних двосторонніх консультацій, що відбулися 8–9 березня 2010 року у Вашингтоні, мета яких – розвиток всіх аспектів двосторонніх відносин, включаючи питання співробітництва в галузі безпеки та нерозповсюдження, універсальних цінностей і двостороннього партнерства у сфері економіки та енергетики [U.S., Kazakhstan… 2010]. Підписана у 2010 році науково-технічна угода між Казахстаном і США покликана сприяти розширенню взаємодії університетів і дослідницьких центрів двох країн, проведенню спільних досліджень у галузі освіти, охорони здоров’я, біотехнології, енергетики, інженерії та охорони навколишнього середовища [Идрисов 2012; див. також: Gast 2012].

Друге засідання щорічних казахстансько-американських політичних консультацій відбулося 24–25 березня 2011 р. в Астані. Наприкінці січня – на початку лютого 2012 р., під час офіційного візиту міністра закордонних справ РК Є. Казиханова до США у ході зустрічі з Держсекретарем США Х. Клінтон сторони обговорили весь комплекс співробітництва в політичній, торгово-економічній та культурно-гуманітарній сферах. Велика увага приділялася питанням забезпечення енергетичної та продовольчої безпеки, диверсифікованості економіки РК через розвиток науково-технічної кооперації. США підтвердили, що мають намір і надалі залишатися поміж великих інвесторів і торговельних

партнерів Казахстану. Сторони виразили задоволення прогресом, досягнутим у зміцненні стратегічного партнерства. У ході цієї зустрічі було прийнято рішення про створення Казахстансько-американської комісії зі стратегічного партнерства. Є. Казиханов передав послання президента Казахстану його американському колезі, де відзначалася важливість зміцнення широкомасштабного партнерства, включаючи такі сфери, як стабілізація та відновлення Афганістану, реалізація регіональних проектів [Идрисов 2012].

9–11 квітня 2012 р. у Вашингтоні відбулося перше засідання Казахстансько-американської комісії зі стратегічного партнерства. Казахстанську делегацію очолив заступник міністра закордонних справ РК К. Умаров, американську – помічник Держсекретаря США з питань Південної та Центральної Азії Р. Блейк. Засідання відбулося у формі нарад робочих груп за такими напрямками: “Політичні питання та безпека”, “Демократія та права людини”, “Економічний і соціальний розвиток”, “Енергетика”. Також робота Комісії містила в собі три паралельні “треки”: перше засідання казахстансько-американської Робочої групи з науково-технічного співробітництва; роуд-шоу “Казахстан – привабливе інвестиційне середовище для американського бізнесу”, організоване АТ «Національне агентство з експорту та інвестицій “KAZNEX-INVEST”»; а також форум НПО за участю представників Гельсінської комісії та 15 американських правозахисних організацій. Сторони відзначили успішну співпрацю у сфері ядерної безпеки та непоширення. Окрему увагу було приділено переговорам щодо Афганістану в контексті функціонування т. зв. “Північної мережі поставок” і забезпечення мирного розвитку цієї країни. У межах економічного треку сторони обмінялися планами подальшої активізації співпраці в торгово-економічній галузі, у сфері енергетичної безпеки, щодо завершення процесу вступу РК до ВТО тощо. Сторони також домовилися активізувати підготовку до чергового засідання Спільної казахстансько-американської комісії з енергетичного партнерства восени 2012 р.[1]. Під час засідання робочої групи з науково-технічної співпраці між

[1] В Вашингтоне состоялось первое заседание Казахстанско-американской комиссии по стратегическому партнерству // Казинформ. 16.04.2012. – http://inform.kz/rus/article/2456010

Казахстаном і США сторони домовилися співпрацювати задля розвитку інноваційного кластера навколо спеціальної економічної зони "Парк інноваційних технологій". "Це передбачає спільну розробку концепції інноваційного кластера, визначення партнерів із США, залучення американського бізнесу задля відкриття центрів трансферта нових технологій, наукових і технологічних парків, центрів комерціалізації та впровадження науково-дослідницьких і дослідно-конструкторських розробок", – відзначив А. Кульсеїтов, представник Національного агентства з технологічного розвитку РК[2]. Також США докладуть зусиль задля впровадження програми цифрових бібліотек "Суперкорс" у Казахстані (через Університет Пітсбурга) для забезпечення доступу казахстанських наукових та освітніх організацій до електронних бібліотек. Казахстанська делегація провела низку переговорів із керівництвом ключових організацій США з інноваційного розвитку – Стенфордського університету, Стенфордського дослідницького інституту, Університету Каліфорнія Берклі, Університету Чикаго, Аргонської національної лабораторії[3].

У 2011 році товарообіг між Казахстаном і США склав 2,74 млрд. доларів, що на 26 % більше аналогічних показників 2010 року. Частка експорту в загальному товарообігу склала 1,029 млрд. дол., що на 18 % більше, ніж за аналогічний період 2010 р. Основними групами казахстанського експорту до США стали нафтопродукти, металопродукція, мінерали, хімічні продукти тощо. Обсяг імпорту склав 1,714 млрд. дол. США, що на 30 % більше, ніж за аналогічний період 2010 р. Основу імпорту склали сільськогосподарська продукція та техніка, електроніка, транспортне обладнання, хімічна продукція, металовироби, продукти харчування тощо. За січень–березень 2012 р. товарообіг склав 572 млн. дол. (експорт – 149,3 млн., імпорт – 442,6 млн.), що на 51 % більше порівняно з аналогічним періодом 2011 року[4].

---

[2] Казахстанско-американская комиссия по стратегическому партнерству утвердила план работы на 2012 год // Казинформ. 19.04.2012. – http://inform.kz/rus/article/2457146

[3] Там же.

[4] Сотрудничество Республики Казахстан с Соединенными Штатами Америки // МИД РК. 16.05.2012. – http://portal.mfa.kz/portal/page/portal/mfa/ru/content/policy/cooperation/europe_america/35

Обсяг валового притоку прямих американських інвестицій у РК 2011 р. становив 1,039 млрд. дол. У сьогоднішньому видобутку Казахстану американські компанії мають близько 29 %. "Це і є наочні факти, які свідчать про наше стратегічне партнерство", – сказав на відкритті міжнародної конференції "Казахстан – США: 20 років партнерства в ім'я безпеки і розвитку" міністр нафти і газу РК С. Минбаєв [Компании США… 2012]. За його словами, американські компанії задіяні у всіх великих нафтогазових проектах Казахстану. Американські компанії є лідерами за обсягом інвестицій в енергетичний комплекс республіки. Разом із тим, – зауважують казахські експерти, – не завдаючи шкоди стратегічному партнерству зі США, Казахстан працює над диверсифікованістю структури партнерства із залученням фінансових і технічних ресурсів інших країн, виходячи із прагнення гарантувати дотримання своїх національних економічних інтересів [Т. Калиев… 2011]. Важливу координуючу роль в енергетичній взаємодії між РК і США грає Спільна казахстансько-американська комісія з енергетичного партнерства, орієнтована на вироблення та реалізацію конкретного плану дій сторін по всіх енергетичних галузях. Робота комісії за останні роки показує, що співробітництво у сфері поновлюваної енергетики, енергозбереження і чистих енергетичних технологій стає усе більше значимим напрямком [Идрисов 2012]. За короткий термін налагоджений постійний експертний діалог, і здійснений вихід на реалізацію конкретних проектів. Активно розвивається і співробітництво в галузі освіти, науки та технологій. 2011 р. був підписаний Протокол про завершення двосторонніх переговорів по СОТ між Казахстаном і США. Членство в СОТ вигідно не лише для Казахстану, а й для великих американських компаній, які все більше залучаються на цей ринок, що швидко розвивається, – стверджує конгресмен США Ден Бертон, голова підкомітету Європи та Євразії Комітету з міжнародних відносин Конгресу США[5].

Важливими елементами стратегічного партнерства між Республікою Казахстан і Сполученими Штатами Америки є співробітництво у сферах нерозповсюдження ядерної зброї, оборони та

[5] За 20 лет Казахстан стал ключевым союзником США – конгрессмен США Дэн Бертон // Казинформ. 13.03.2012. – http://inform.kz/rus/article/2447772

безпеки, торговельно-економічне співробітництво, енергетичне партнерство [Иватова 2006]. Одним із найважливіших напрямків залишається військове співробітництво, у тому числі, зусилля щодо стабілізації ситуації в Афганістані.

На стосунки Казахстану зі США позитивно впливає й той факт, що Астана активно підтримує зусилля Вашингтона щодо стабілізації в Афганістані. Зокрема тому, що стабілізація Афганістану дозволить уникнути не лише погіршення та наростання військово-політичного конфлікту, але й імовірності того, що численні терористичні угруповання та релігійні екстремісти поширяться на терени прилеглих держав [Стратегическое партнерство… 2008, *14*]. Створена так звана "Північна мережа поставок", що дозволила Сполученим Штатам здійснювати транзит через казахстанську територію в ІРА. Крім того, у листопаді 2011 р. в Астані відбулося 12-те засідання Міжнародної контактної групи по Афганістану. У червні 2012 р. стало відомо, що Казахстан візьме "найактивнішу участь" у забезпеченні для сил США та НАТО зворотного транзиту з Афганістану. Так заявив радник Президента РК з політичних питань Є. Єртисбаєв, наголосивши, що "ми є союзниками Сполучених Штатів" [Советник Назарбаева… 2012]. "За 10 років дуже багато зроблено й у боротьбі з тероризмом, й у боротьбі з наркотрафіком, у боротьбі з політичним радикалізмом у будь-якій формі, в тому числі й релігійній. Зараз по Афганістану Казахстан проводить найактивніше співробітництво в усіх сферах з Америкою", – підкреслив він [Советник Назарбаева… 2012]. Нещодавно Північноатлантичний альянс уклав угоди із трьома державами Центральної Азії, включаючи Казахстан, про повернення встаткування через їхні території, коли НАТО буде завершувати свою операцію в Афганістані.

Із врегулюванням афганського питання пов'язаний наступний амбітний проект, який жваво підтримує Астана. У листопаді 2011 р. у Вашингтоні відбулася міжнародна конференція "Центральна Азія, Афганістан і Новий Шовковий шлях", організована одним із впливових наукових центрів Америки – Фондом Джеймстаун. Там була представлена нова регіональна політика США, пріоритети якої сформулювала Держсекретар США Х. Клінтон у ході візиту до Індії в липні 2011 року. На конференції виступив помічник Держсекретаря США з питань Південної та Центральної

Азії Р. Блейк, який підкреслив, що "Новий Шовковий шлях" має глибокий історичний характер. Його розвиток сприятиме відродженню Афганістану через посилення регіональних торгово-економічних відносин між країнами Південної та Центральної Азії у всіх напрямках – із півночі на південь, із заходу на схід. Для цього США разом із ключовими гравцями регіону, у тому числі з Росією, Китаєм, Індією і Пакистаном, а також всіма центральноазіатськими державами і Казахстаном готові розпочати роботу над практичною реалізацією індустріальних та інфраструктурних проектів. Із цією метою будуть підключатися регіональні та міжнародні фінансові інститути[6]. Філософію Казахстану щодо "Нового Шовкового шляху" виклав посол РК у США Є. Ідрісов. Він підкреслив, що розпочата в регіоні робота, повністю підтримувана Казахстаном, має призвести до диверсифікованості торгово-економічних відносин і зміцнення регіональної інтеграції на новому якісному рівні[7]. Слід зазначити, що кількома роками раніше, під час обговорення казахським експертним середовищем Ідеї Великої Центральної Азії (концепція проф. Ф. Старра), попередниці "Нового Шовкового шляху", фахівці підкреслювали, що стабільність та розвиток інтеграції у Великій Центральній Азії вимагає концентрації зусиль на таких пріоритетних напрямках: сприяння регіональній транзитній торгівлі, енергетика, розвиток транспортної інфраструктури [Стратегическое партнерство… 2008, *17*]. Тоді хтось із казахських експертів запропонував розглядати проект Великої Центральної Азії як бізнес-проект, запропонований США; у випадку, якщо КНР і Росія його не схвалюють, вони можуть запропонувати своє бачення регіональної політики, а Казахстан, у рамках своєї бага-

[6] У липні 2012 р. Р. Блейк у своєму виступі у Комітеті з іноземних справ Палати представників Конгресу нагадав, що Держсекретар Х. Клінтон багато разів протягом минулого року говорила про своє бачення економічного співробітництва в регіоні, лібералізацію торгівлі та розширення торговельних потоків, називаючи це "Новим Шовковим шляхом". Цей "Новий шовковий шлях" передбачає створення мережі економічних і транзитних зв'язків, яка б покрила Центральну та Південну Азію, і серцем, центром цієї мережі став би Афганістан [Blake… 2012].

[7] В Вашингтоне состоялась международная конференция "Центральная Азия, Афганистан и Новый Шелковый путь" // Казинформ. 17 ноября 2011. – http://inform.kz/rus/article/2419785

товекторної політики, розгляне всі пропозиції [Стратегическое партнерство… 2008, *18*].

Казахстану і США вдалося налагодити "міцне стратегічне партнерство", що є одночасно "широким і глибоким", – сказав міністр закордонних справ РК Є. Казиханов на конференції у Вашингтоні, присвяченій двадцятиріччю встановлення дипломатичних відносин між США та Казахстаном і перспективам подальшого розвитку двосторонніх зв'язків [Казахстан и США… 2012]. Міністр підкреслив, що його країна проводить багатовекторну політику, націлену на підтримку конструктивних і плідних відносин з усіма державами. Така політика добросусідства спрямована насамперед на Китай і Росію, проте аналогічний зовнішньополітичний курс реалізується й по відношенню до Європи та США. Казахстан підтримує низку міжнародних ініціатив США, включаючи ідею "Нового Шовкового шляху". У свою чергу Р. Блейк, присутній на конференції, назвав американо-казахстанські зв'язки "справжнім партнерством, що усе більше набуває характер стратегічного" [Казахстан и США… 2012]. "Основа (відносин) – міцна, перспективи – блискучі", – заявив представник зовнішньополітичного відомства США і порадив казахському уряду зосередитися на подальшій лібералізації демократичної системи республіки, зауваживши, що це піде на користь не лише самому Казахстану, але і його двостороннім відносинам зі Сполученими Штатами. Наприкінці березня 2012 р. посол РК у США повідомив, що казахстанська сторона виступає за залучення американського бізнесу до участі у проекті "Торговий дім Астана – Кабул" і перетворення Актау на транспортно-логістичний хаб, що зв'язує Південну Азію з Європою. За словами посла, відкриття маршруту на південь відповідає корінним, довгостроковим інтересам Казахстану як найбільшої країни, що не має виходу до моря, і цьому можуть сприяти американські ініціативи по регіональній торгівлі, такі як "Новий Шовковий шлях" і TIFA[8] [Идрисов 2012].

У серпні 2012 р. Р. Блейк, який презентує ідею "Нового Шовкового шляху", виступив у Комітеті з іноземних справ Палати

[8] TIFA – рамкова угода щодо розвитку відносин у галузі торгівлі та інвестицій між США, Казахстаном, Узбекистаном, Киргизстаном, Туркменістаном і Таджикистаном (підписана у Вашингтоні в червні 2004 р.).

представників Конгресу із доповіддю про концепцію присутності США в Центральній Азії. Він зазначив, що Центральна Азія стає усе важливішою для Сполучених Штатів, які працюють із кожною країною по широкому колу політичних пріоритетів. Серед стратегічних пріоритетів – енергетичне співробітництво, спільна робота у сфері прав людини та розвитку демократії, а також спільна боротьба з незаконним обігом наркотиків та екстремізмом. Безпечний і стабільний Афганістан повинен бути інтегрований у стабільний, безпечний і процвітаючий регіон, а майбутнє виведення військ з Афганістану робить американське співробітництво із країнами Центральної Азії усе більше значимим. "Через механізм щорічних двосторонніх консультацій – а у випадку з Казахстаном ми можемо говорити про Стратегічний партнерський діалог, – ми прагнемо активізувати співробітництво з питань регіональної безпеки і підтримки Афганістану; домагатися розширення торгово-економічних зв'язків; сприяти прогресу у сфері демократії й дотримання прав людини…" – наголосив доповідач у своєму виступі [Blake… 2012]. Він підкреслив, що успіх "Нового Шовкового шляху", звичайно, буде залежати від бажання країн-сусідів співробітничати, проте "ми передбачаємо появу регіону, де між країнами Центральної та Південної Азії і Афганістаном широко і легко йде обмін товарами та послугами" [Blake… 2012].

Р. Блейк у ході свого виступу також наголосив: вважається, що у Казахстані кращий інвестиційний клімат у центральноазіатському регіоні – численні міжнародні компанії розташовують у Казахстані свої штаб-квартири. Характеризуючи американсько-казахстанські відносини, Р. Блейк нагадав, що за останні 20 років американські компанії вклали в економіку Казахстану десь понад $16,5 млрд. У цей час СП GE-Kazakhstan робить у Казахстані локомотиви, в Алма-Аті успішно працює центр доставки FedEx. Північна Дакота експортує в Казахстан велику рогату худобу в рамках угоди, що повинна пожвавити казахстанське тваринництво. Boeing заявив про угоди на суму близько 2 млрд. доларів лише за перший квартал 2012 року. Підкреслювалось, що Казахстан підтримує розширення торговельних зв'язків у регіоні та інвестував кошти в інфраструктуру Центральноазіатського регіонального економічного співробітництва. Сполучені Штати високо

оцінили і намір Казахстану допомогти у фінансуванні афганських національних сил безпеки після 2014 року – йдеться про щедрі програми з навчання тисячі афганських студентів у казахстанських університетах і професійно-технічних училищах... Разом із тим, Р. Блейк підкреслив: "…у нашому діалозі з Казахстаном ми продовжуємо наполягати на підтримці громадянського суспільства та захисті прав людини, у тому числі тих, що стосуються свободи слова та віросповідання. У рамках нашого Стратегічного діалогу будуть проведені форуми неурядових організацій в Астані та Вашингтоні, присвячені розвитку демократії і захисту прав людини" [Blake… 2012]. Проте, похваливши Казахстан за допомогу і підтримку, Роберт Блейк виїхав презентувати концепцію "Нового Шовкового шляху" в Ташкент, а не в Астану, як планував спочатку. Відомий фахівець К. Сироєжкін пояснює цю ситуацію тим, що Казахстан занадто міцно прив'язаний до інтеграційних проектів, які патронує Росія. Узбекистан, навпаки, останнім часом демонструє своє відсторонення від цих проектів. Орієнтація на Узбекистан із боку США, на думку дослідника, чисто тактичний хід, головна мета якого – вплинути на зовнішньополітичні позиції Казахстану, особливо в контексті зниження рівня його участі в інтеграційних проектах разом із Росією та Китаєм [Константин Сыроежкин… 2012].

Привертає увагу, що найбільш послідовно визначення стратегічного партнерства казахстанською дипломатією застосовується для характеристики саме казахстансько-американських стосунків. Стратегічне партнерство між РК і США має свої характерні риси: так, тут щільна співпраця навколо низки міжнародних ініціатив США та у сфері оборони і безпеки виглядає вагомішою за торговельно-економічне співробітництво (хоча США залишаються для Казахстану одним із провідних інвесторів) та енергетичне партнерство. На нашу думку, зацікавлення, з яким сприйняло керівництво Казахстану нову регіональну політику США ("Новий Шовковий шлях"), суттєво посприяло переведенню щорічних казахстансько-американських політичних консультацій на рівень стратегічного партнерства. Так чи інакше, велике коло питань, пов'язане з майбутнім виведенням військ з Афганістану, яке постає перед американською стороною, перспективи подальшої співпраці в енергетичній галузі здаються міцним підґрунтям для

плідного розвитку казахстансько-американських відносин на найближчі роки.

ЛІТЕРАТУРА

Выступление Министра иностранных дел Республики Казахстан Ержана Казыханова на выездном заседании Комитета по международным делам, обороне и безопасности Мажилиса Парламента (Астана, 27 мая 2011 г.) // **Дипломатия жаршысы**, *2011*, № 3 (30).

Дипломатия жаршысы, *2006*, № 3 (9).

Идрисов Е. Казахстан – США: курсом стратегического партнерства // **Казахстанская правда**. *31.03.2012*. – http://www.kazpravda.kz/c/1333155643

Казахстан и США смогли наладить “широкое и глубокое” стратегическое партнерство // **Вестник Кавказа**. *1.02.2012*. – http://www.vestikavkaza.ru/news/politika/diplomatia/51066.html

Компании США добывают в Казахстане около 30 % нефти // **Kazakhstan Today**. *18.05.2012*. – http://www.kt.kz/?lang=rus&uin=1133167983&chapter=1153554888

Константин Сыроежкин: США в Средней Азии переигрывают Россию // **ИА REGNUM**. *22.08.2012*. – www.regnum.ru/news/fd-abroad/uzbek/economy/1563518.html

Национальная компания “Казахское информационное агентство (Казинформ)”. (Використані електронні адреси вказані у посиланнях).

Советник Назарбаева: Казахстан, стратегический партнер США, примет активное участие в ССП // **ИА REGNUM**. *25.06.2012*. – www.regnum.ru/news/fd-abroad/uzbek/economy/1544933.html

Сотрудничество Республики Казахстан с Соединенными Штатами Америки // **МИД РК**. *16.05.2012*. – http://portal.mfa.kz/portal/page/portal/mfa/ru/content/policy/cooperation/europe_america/35

Стратегическое партнерство США и Казахстана в XXI веке: состояние, проблемы, перспективы: Материалы “круглого стола” / Под ред. М. Е. Шайхутдинова. Алматы, *2008*.

Т. Калиев: Политика равновесия. Интеграционный вектор на постсоветском пространстве // **ЦентрАзия**. *30.05.2011*. – http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1306702440

Blake, Robert O. U.S. Engagement in Central Asia // **U.S. State Department**. July 24, *2012*. – http://www.state.gov/p/sca/rls/rmks/2012/195500.htm

Gast, Alice P. From Cold War to Warm Relations: Fertile Ground for Science Diplomacy in Central Asia // **Science & Diplomacy.** *03.09.2012*. – http://www.sciencediplomacy.org/perspective/2012/from-cold-war-to-warm-relations

U.S., Kazakhstan Joint Statement on Strategic Partnership // **America.gov website**. 11 April *2010*. – http://www.america.gov/st/texttrans-english/2010/April/20100412103638eaifas0.5645563.html

Я. В. Пилипчук

ПОСЕЛЕННЯ “КИПЧАЦЬКОГО СТЕПУ”: КОЧОВІ СТАВКИ ЧИ МІСТА?

Одним з актуальних питань історії кочівників західноєвразійських степів є дослідження історії урбанізації кочових суспільств. Завдяки праці С. Плетньової була розроблена теорія седентарізації кочівників [Плетнева 1967; Плетнева 1982]. Питанням резиденцій кімацьких та кипчацьких володарів присвятили свої роботи Б. Кумеков та О. Пріцак [Кумеков 1972; Пріцак 2008]. Проте досі залишається загадкою, який вигляд мали поселення у Дашт-і Кипчак. Це були міста чи просто ставки кочових володарів? З’ясуванню цього питання і буде присвячене пропоноване дослідження. Оскільки джерельна база проблеми є обмеженою, у цій студії ми будемо використовувати компаративний метод, щоб мати можливість порівняти суспільство кипчаків з іншими державними утвореннями, що були створені кочівниками.

Про наявність міст у кімаків згадував ал-Ідрісі [Кумеков 1971]. Проте Гардізі та анонімний перський географ згадували про кімаків та кипчаків як про народи, котрі кочують і не мають міст [Гардизи 1973; Hudud al-Alam 1937, *Глава 18*]. На противагу їм Махмуд ал-Кашгарі вказував на існування міста Кенджак Сангір [Ахинжанов 1989, *175–177*]. До того ж, є питання в тому, що слід вважати містом. У традиційному європейському або арабському розумінні – це поселення, що складається зі стаціонарних будинків та оточене мурами. Ал-Гарнаті під час своєї подорожі до Східної Європи повідомляв, що населення Саксіна мешкає у повстяних юртах [Гарнати 1971].

Що стосується кімацьких міст, то нам відомо, що столицею кімаків було місто Намакія. В. Мінорський вважав більш доцільним використовувати форму Йімакія. У той же час, анонімний перський географ вказував, що у країні кімаків було тільки одне місто. Діх-і Чуб назване тільки поселенням, у якому люди збираються влітку. Причиною неможливості локалізації міста Намакія є плутані свідчення анонімного перського географа. Він локалізував місто далеко на сході, на відстані 80 днів шляху від Тараза. Ібн Хурдадбеґ локалізував володіння токуз-огузів на відстані

81 день на шляху від Тараза безводними пустелями. Анонімний перський хроніст вказував, що у Намакії (Йімакії) каган перебуває лише влітку. Фактично, у свідченнях "Худуд ал-'Алам" поєднані свідчення різних джерел. О. Пріцак зробив спробу локалізувати ставку кімаків у районі озера Алаколь та ототожнив її з Amil Qujin. Назва міста, за версією О. Пріцака, була Kumakiya. Не наважився локалізувати Йімакію (Намакію) П. Голден. На сьогодні питання локалізації міста Намакія залишається дискусійним [Hudud al-Alam 1937, *Глава 18, Комментарий;* Пріцак 2008, *221;* Golden 1972, *71;* Ибн Хордадбех 1986, Глава 16].

Ісхак б. ал-Хусайні згадував про землянки, у яких жили кімаки. Тамім б. Бахр згадував про ставку кімаків, але вказував, що навколо неї є поселення та оброблювані землі [Кумеков 1972, *98*]. Ібн Ійас, Ібн Сайід та Ібн ал-Варді згадували про наявність міст у кімаків. Свідчення про міста у кімаків зустрічаються у достатньо пізніх джерелах. Сучасники ж характеризували кімаків як кочівників. Анонімний перський географ вказував, що хакан перебуває в Намакії тільки влітку [Гардизи 1973; Hudud al-Alam 1937, *Глава 18;* Кумеков 1972, *104–105*]. Тахір ал-Марвазі вказував, що кімаки – це народ, який не має ні поселень, ні будинків, а тільки кочує та має землянки [Кумеков 1972, *104*].

Щоб дійти якихось висновків, необхідно залучити дані археології. У Центральному Казахстані були знайдені мури з цеглисирця, тростини та дерну. Абу Дулаф, повідомляючи про огузьке місто-ставку, інформував сучасників про спорудження будівель із цих самих матеріалів. Багато осілих поселень було відкрито у Жетису між озерами Балхаш та Алаколь і горами Алтаю. Поселення цього регіону були різноманітними. Це міста, поселення, ставки та караван-сараї. Більша частина міст були локалізовані у верхніх течіях річок Каратал, Аксу, Лєпси. У Алакольській котловині також знайдені осілі поселення. Вони локалізовані по річці Тентек та її притоках [Кумеков 1972, *99–101*].

Найбільш детальну інформацію про кімацькі міста можна було отримати зі свідчень ал-Ідрісі. Цей арабський вчений згадував про шістнадцять міст кімаків і назвав дванадцять із них: Карантія, місто царя кімаків, Гаган, Дамурія, Сараус, Банджар, Дахлан, Ханауш, Астур, Сісан, Маншанах, Фаварег. Свідчення про міста кімаків ал-Ідрісі міг отримати від Джанаха б. Хакана

ал-Кімакі. Викликає сумнів сама кількість міст. Ібн ал-Факіґ згадував про шістнадцять міст тюрків. Подібні дані містилися і у Ібн Хурдадбеґа. Проте міста тюрків знаходились на території Ташкентської області Узбекистану, Чимкентської та Джамбульської областей Казахстану. Б. Кумеков локалізує міста кімаків у басейні Іртиша та Жетису. Опис кімацьких міст у ал-Ідрісі має багато неймовірних деталей. У його оповіді згадано про великі лани та про великий розмір кімацьких міст. Багато з них описані за шаблоном. З іншого боку, опис кімаків тільки як кочівників також був шаблонним. Прибічники поширення осілості у кочівників мають критично ставитись до свідчень ал-Ідрісі, а противники цього підходу мають перевіряти дані Гардізі, Тахіра ал-Марвазі та анонімного перського географа [Кумеков 1972, *101–104*].

Стосовно локалізації кімацьких міст, то Карантію В. Григор'єв ототожнював із Карашаром, а К. Міллер із Кучєю. Б. Кумеков локалізовував місто на південно-східному березі Алаколя. К. Міллер ототожнював Дамурію з Токмаком, а Сараус із Пшпеком. Б. Кумеков локалізував Дамурію у басейні річки Тентек поблизу с. Уч-Арал. К. Міллер співвідносив Ханауш із Турфаном, а Дахлан із Торгутеном. Б. Кумеков локалізував ці міста на північ від Тарбагатаю, десь на заході Карагандинської області. К. Міллер ототожнював Банджар з Урумчі. Б. Кумеков вважав, що це місто логічно локалізувати на річці Базар, яка мала витоки із хребта Тарбагатай. Для К. Міллера характерна локалізація кімацьких міст у Східному Туркестані. А Б. Кумеков відносить їх до території сучасного Казахстану [Кумеков 1972, *106–107*].

Вісім кімацьких міст локалізовувалося у долині річки Гамаш. Ал-Ідрісі локалізовував там вісім міст кімаків, серед яких були стара та нова столиці хакана кімаків. Б. Кумеков ототожнює місто Гаган із с. Коктум на південному заході озера Алаколь. Ібн Ійас згадував, що поблизу міста Гаган є село К.н.джа [Кумеков 1972, *107–108*]. Для кімацьких міст було характерно розташування поблизу гір та водних артерій. Постачання та спорудження міст потребувало ресурсів, які неможливо було знайти тільки у степу.

Тяжіння до Сирдар'ї та Каратау було характерне і для наступників кімаків – кипчаків. Кипчацькими поселеннями були міста на північ від Каратау [Байпаков, Ерзакович 1971, *113–135;* Байпаков 1986, *28*]. Місцями зосередження осілих поселень були

долини Сари-Су, Джезди, Тургаю, Коктасу та Тури, а також верхні течії Чу і Таласу. Вони розташовувалися на відстані від води не більшій 15 км. За часів домінування кипчаків центр осілих поселень знаходився в горах Каратау та у пониззі Сирдар'ї [Байпаков, Ерзакович 1971, *193–199*].

У землях канглів існувало місто Каракорум. Джувейні ще називав це місто Кара-Кум. На жаль, нам невідома його локалізація, оскільки воно, напевно, знаходилось поблизу від кордону з Хорезмом [Пріцак 2008, *221–222*; Оллсен 2008, *354*]. С. Агаджанов припускає, що ця ставка канглів знаходилась поблизу Дженда [Агаджанов 1969, *253, прим. 2*]. Абу-л-Газі, оповідаючи про часи Огуз-хана, вказував, що південний кордон огузів проходив по гирлу Сирдар'ї. Поблизу цього регіону знаходились міста Янгикент та Каракум [Golden 1972, *56*]. Проте нам відомо більше про землі, що входили до володінь Хорезму, але мали правителів із кипчаків. Це були міста Сигнак, Дженд, Барчилагкент, Отрар. У Отрарі мав свою резиденцію Інал-хан [Рашид ад-Дин 1952, *198–201*; Насави 1973, *324;* Насави 1996, *Глава 14*].

Кипчаки під час своєї експансії захопили низку міст огузів, серед яких були Сигнак, Дженд, Янгікент. Загалом під їхній контроль перейшли поселення в районі середньої та нижньої течії Сирдар'ї, а також в районі Каратау. Вони тяжіли до Мавераннахру, проте входили у склад держав кочівників. Ал-Масуді згадував про те, що огузи поділяються на "осілих" та "кочових". При цьому серед огузів жили мусульманські колоністи з Мавераннахру та іраномовне немусульманське населення. Серед огузів також жили групи аланського та печенізького походження. Так само огузи жили у містах Надаралля за кипчацької доби. Кипчаки жили поряд з огузами в околицях Янгікента, надаральських Каракумах, на лівому березі Сирдар'ї [Агаджанов 1969, *74–77, 126–127, 134, 137, 143, 146–147, 161, 252–253*]. Напівосілі поселення були виявлені у огузів Поросся. Одне із племен "Чорних клобуків" – берендеї – мало шість міст [Плетнева 1982, *64*].

За давньотюркської доби на кордонах Согду знаходилось поселення печенігів-кангарів. Ас-Саалібі згадував Канг-діз як фортецю Афрасіаба. Фірдоусі згадував про Канг Афрасіаба та Канг Сіавуша. Ал-Масуді та аш-Шахрастані згадували про Канг-діз у переліку храмів вогню, десь на сході Китаю. Ат-Табарі та ал-

Біруні відносили існування Канг-діза до часів міфічних Йіми та Кай-Кауса [Кляшторный 2003, *216–220*]. У тюркських джерелах згадувався Кангу Тарбан як крайній західний кордон просування військ кок-тюрків. Е. Пулібленк ототожнював місцевість Кангу Тарбан із хребтом Тянь-мань китайських джерел. Ф. Хірт ототожнював Кангу Тарбан із “Залізними воротами”. Мухаммед б. Муса ал-Хорізмі згадував про місто Тарбанд. Сухраб згадував про область Шаша та Тарбанда. У формі Турарбанд це місто згадували ал-Фаргані та ал-Баттані. Йакут згадував про Турарбанд, як про місто за Сейхуном і називав його одним із найвіддаленіших міст Шаша. Він вказував, що місцеві мешканці називають це місто Турар чи Отрар. Абу-л-Валід Мухаммед ал-Азракі при описі арабських завоювань згадував про область Тарбад, до якої входили Фараб та Шавгар. С. Кляшторний дійшов висновку, що Тарбан рунічних текстів можна зіставити з Отраром. Отрар був найбільшим центром торгівлі з кочівниками. Цілком логічно припустити, що міфічний Канг-діз мав реальний відповідник у місті Тарбан. До завоювання регіону арабами місцеві согдійці активно взаємодіяли з тюрками [Кляшторный 2003, *203–209;* Пріцак 2008, *193*].

Існування осілості у печенігів засвідчив Костянтин Багрянородний. У країні печенігів він згадав про місто Аспрон, мури якого білі. Окрім нього були згадані ще кілька міст – Tounqatai, Kraknakatai, Salmakatai, Sakakatai, Giaioukatai. Назви усіх цих міст мали іранську етимологію. Зважаючи на те, що печеніги були змішаного ірансько-тюркського походження, то можна припустити, що осілими або напівосілими групами у їхній племінній конфедерації були племена та роди іраномовного походження [Пріцак 2008, *207*]. Ця ситуація загалом була типовою для тюркютів та кок-тюрків. Согдійські колонії існували в Ордосі. Вони були відомі китайцям як “ху шести округів” [Кляшторный 2003, *139–143*].

У західноєвразійських степах у складі конфедерації печенігів, а потім огузів перебували носії джетиасарської культури. На думку Д. Васільєва, кераміка, яку дослідники звикли інтерпретувати як печенізько-огузьку, належала нащадкам населення джетиасарської культури. Джетиасарці були населенням східного Приаралля протягом багатьох століть. Нащадки джетиасарців входили як

до печенізької, так і до огузької конфедерації племен. Також осілий компонент у складі огузів складало населення поселень Кердера. Для Кердера були характерні тісні взаємини з Хорезмом. Присутність огузів на Нижній Сирдар'ї була незначною, і хорезмійці не споруджували фортець на цьому напрямку. Джетиасарці та кердерці якраз були осілими огузами, а точніше – осілим населенням, що було підвладне огузам. А ось проти кочових огузів хорезмійці спорудили мережу фортець на південному чинку Устюрта. Частина огузів, які переселилися на Нижню Волгу, очевидно, були представлені джетиасарцями [Васильев, Гречкина, Зиливинская 2003, *106–107, 111–112, 117–118;* Гарустович, Иванов 2001, *97–98;* Левина 1996].

Ситуація, за якої етнічні групи, котрі втрачали політичну гегемонію у степах, осідали, була типовою для євразійських степів. Абу Хамід ал-Гарнаті повідомляв, що у Саксіні мешкали кілька десятків родів огузів [Федоров-Давыдов 1969*, 254*; Гарнати 1971]. Серед його населення мандрівник згадував ще й хозар, суварів та волзьких булгар [Федоров-Давыдов 1969*, 254*; Göckenjan 1985, *114–115*]. Ф. Вестберг вважав, що населення міста складали винятково хозари. Натомість Й. Маркварт вважав, що серед нього, окрім хозар, були представники інших народів [Кестлер 2011, Примечания редактора, *Примечание 117*]. У Саксіні жили огузи, й саме вони могли складати більшість населення [Агаджанов 1969, *161–162*]. Серед дослідників поширена гіпотеза про те, що Саксін входив до складу Дашт-і Кипчак. Г. Федоров-Давидов вважав, що за назвою "саксіни" стояли нижньоволзькі кипчаки [Федоров-Давыдов 1969*, 253–261*]. Цю точку зору прийняла С. Плетньова [Плетнева 1990, *116–117*]. Маємо відзначити, що на Нижньому Поволжі поширена група "царьовських курганів". Кипчаки були присутні на Нижньому Поволжі, але постає питання про їхню роль у регіоні. "Царьовські кургани" є близькими до пам'яток кипчаків Східної Європи. Кипчаки на Нижній Волзі представлені кочовим населенням [Иванов 2006б, *501*].

Іншим регіоном осілості у східноєвропейських степах була Донщина. Саме там знаходились міста Шарукань, Балін та Сугров. Щодо їхньої локалізації дослідники не дійшли згоди. Румунський дослідник В. Спіней не наважувався їх ідентифікувати, проте припускав, що вони знаходились у басейні Сіверського

Донця. Куди набагато сміливішими у припущеннях були російські науковці. Одні вчені (М. Барсов, В. Ляскоронський, О. Шахматов, М. Арістов) розташовували Шарукань на Сіверському Донцю. Інші (В. Городцов, В. Мавродіна та Б. Рибаков) висловлювали припущення про те, що це Донецьке городище поблизу Харкова. За гіпотезою К. Кудряшова, Шарукань разом із Сугровом знаходився поблизу міста Ізюм. М. Сібільов ототожнював Шарукань із Теплінським городищем. Сугров та Балін він ототожнював із Сидорівським та Маяцьким городищами. Б. Шрамко припустив, що Шарукань знаходився в гирлі річки Червоної, а Сугров у гирлі Айдара. С. Плетньова зіставляла Шарукань із Чугуєвом, Сугров із Зміївим, а Балін – із с. Гайдари. Український історик О. Бубенок ототожнює Шарукань зі Змієвим городищем поблизу Сіверського Донця. Основним населенням Шарукані були полонені руси. Назву “Сугров” дослідник виводить не від Сугра, а від осетинських слів, що позначали червоне поселення. Балін – це слов’янська калька від тюркського слова “балик” (місто). Населення Баліна та Сугрова складалося з донських аланів [Бубенок 1997, *96–107;* Бубенок 2009, *26–39;* Spinei 2009, *212*]. Суха Кам’янка була річкою Дегей [Кудряшов 1948, *121*]. У зв’язку з цим логічно припустити, що ці міста виникли на місці хозарських фортець і служили столицями кипчаків.

Варто зазначити, що літописець відрізняв “грады” и “вежы”. “Грады” – це міста, “вежы” – це прості кочові ставки. При описі походів на Сугров, Балін та Шарукань літописець однозначно відносив вищезгадані населені пункти до міст. Серед їхнього населення згадані алани, які сповідували християнство. Ставки ж кипчаків названі “вежы” із вказівкою на власника цих “веж”. Проте такі вказівки були нечастими у літописах. Наприклад, при описі походу Давида Ігоровича вказано тільки, що він взяв 1000 “веж”, що, звичайно, є перебільшенням. При описі походу Ігоря Святославича у 1185 р. вказано, що він дійшов до “веж”, тобто до місця, де мала знаходитись кочова ставка. При потребі вежі як рухомий табір могли змінити дислокацію. Цей випадок був засвідчений у 1191 р. Конкретні вказівки на власників веж стосувалися подій 1167 чи 1168 р., коли згадані “вежы Козины… Беглюковы вежы”. При описі походу на Сутінь просто вказано, що Володимир Мономах вивів на Русь огузів та печенігів, а та-

кож звільнив полонених [Spinei 2009, *211–212;* Ипатьевская 1962, *255, 260, 266, 284, 532, 640, 673*].

У угорців також була спеціальна термінологія для позначення кочових ставок. Термін Szállása позначав табір, Ülése – місце перебування (ставку), népe – людей (улус), а háza – дім або землю. Ці терміни часто зустрічалися в топонімії Угорщини – Törtelszállás, Bagdasülése, Alonnépe, Bugacháza. У XIII ст. поселення кипчаків у Угорщині являли собою кочівницькі табори. Кипчаки, які у другій чверті XIII ст. мігрували до Угорщини, майже всі були кочівниками й не бачили потреби у зміні стереотипів поведінки. Проте після поразки на озері Ход у 1282 р. кипчаки були вимушені переходити до осілості. Кочові табори перетворилися на стаціонарні поселення у XV ст. Зазвичай вони отримували назву від імені кочового володаря або племені. Ще у XIV ст. угорський палатін повідомляв про кипчацький табір поблизу церкви святих мучеників Фабіана та Себастьяна. Навіть у кипчацьких поселеннях, таких як Túrkeve-Móric та Szentkirály, відчувалися ремінісценції колишнього кочівницького способу життя кипчаків [Paloczi-Horvath 1989, *111–112, 114–119*].

Ал-Ідрісі вказував на існування двох міст під назвою Куманія – “Білої” та “Чорної” [Коновалова 2006, *118–119*]. Ал-Ідрісі прямо вказував, що “Чорна” і “Біла Куманія” знаходяться неподалік одна від одної [Коновалова 2006, *118–119*]. “Чорну Куманію” ал-Ідрісі не можна зіставляти з “Чорною Куманією” Сімона де Кези, оскільки у арабського географа ця назва позначала місто, а у угорського хроніста – країну [Коновалова 2006, *118*; Vasary 2005, *139*]. “Чорну Куманію” від Кіра (Фіра) відділяли гори. Ал-Ідрісі вказував, що “Чорна Куманія” називалась так від кольору річкової води, який був чорним [Коновалова 2006*, 118*]. На відстані 50 миль від “Чорної Куманії” знаходилась Матлука, вона ж “Біла Куманія” [Коновалова 2006*, 119*].

На жаль, ми недостатньо знаємо про резиденції степових володарів, оскільки вони не згадані у джерелах. Але логічно припустити, що кожен володар кипчаків мав свою резиденцію. Подібно до того, як походи русів були направлені на міста Донщини, такі поселення могли існувати поблизу “Чорного Лісу” у бурдж-огли та коло “Блакитного лісу” в улаш-огли. Такі ж столиці були на Південному Бузі недалеко від Інгульця і на річці Сутінь

(Молочній) [Пріцак 2008, *183–184*; Ипатьевская 1962, *252–256;* Кудряшов 1948, *100–102*].

Зазвичай міста у східноєвропейських степах мали імена правителів. Не було винятковим і місто Севінч [История и восхваление венценосцев 1954, *Глава XVII*; Осіпян 2005, № 1, *14*]. Ю. Зеленський локалізовує це місто на Північному Кавказі, проте не вказує, де саме воно розташовувалось [Зеленский 2002]. Схожу з іменем цього вождя назву річки ("Севенц") згадують слов'янські літописці поблизу річки Терек [Гаглойти 1966, *193*]. З. Папаскірі припускає, що місто називалось Сунджа і розташовувалось поблизу річки Сунжі [Папаскири 1982, *100*]. З. Анчабадзе вважав, що місто знаходилось десь на річці Сунджі. Точно локалізувати це місто поки що неможливо. Можна стверджувати, що це таки було місто, а не ставка тому, що грузини мали спеціальні терміни для кипчацьких зимівель та літніх кочових поселень – *сазамтро* (зимове місце) та *сазапхуло* (літнє місце). Ці терміни відповідають тюркським термінам *кишлаг* та *айлаг*. Термінологія грузинських літописів так само зрозуміла, як і термінологія у слов'янських літописах [Анчабадзе 1960, *121, 125*].

Окремо варто розглянути процес седентеризації (осідання) у кочівників. Особливо це явище було розвинене у Хозарському Каганаті. Головним містом хозар Ібн Русте називав Сар'шин. Поряд із ним згадувалось місто Х.н.б.л (Хан-балик). Тахір ал-Марвазі повідомляв подібну інформацію, називаючи Сар'шин Сар'сом. Ал-Істахрі та Ібн Хаукаль не згадували хозарських міст під назвами, які зустрічались у Ібн Русте, проте повідомляли про Ітіль та Хозаран. У "Книзі накопичення коралів у згадці про відомі міста в усіх місцевостях" згадані два міста – Баланджар та ал-Байда (Хаб-Балик) [Ибн Русте 2006, *701*; Марвази 2006, *708*; ал-Истахри – Ибн Хаукаль 2006, *747;* Китаб акам ал-марджан 2006, *762*].

Відносно раннього етапу існування хозарських міст, то дані про них розпливчаті. У арабських та вірменських хроніках згадані міста Хамзін, Беленджер, Семендер, Тарку, Вабандар, ал-Байда. Деякі з них були центрами різних політичних об'єднань. Хамзін, за одними даними, був центром Джідан (царства прикаспійських гунів), а за іншими, – центром царства Сувар. Варачан був центром володіння Беленджер. Основним населенням останнього

були барсіли. Після розгрому арабами Варачана центром цього володіння став Семендер. Свідчення про Варачан (Беленджер) після арабських походів мали тільки книжне походження і відбивали історичну традицію, але не реальний стан справ. Про інші міста арабські хроністи після походів Марвана та Джарраха практично не згадували. Ал-Істахрі повідомляв, що багатолюдним був лише Семендер [Артамонов 2001*, 249, 254–256, 259–260, 285–288, 291, 298, 302–309, 315–317*; Гмыря 2006, *68;* Новосельцев 1990, *122–134;* Golden 1980, *221–224, 234–237*]. Таким чином, центри, які можна назвати хозарськими, у VII–VIII ст. знаходились в основному на південному сході північнокавказьких степів, і деякі з них були центрами підвладних хозарам племен. Про ал-Байду на Волзі були лише неясні відомості.

У IX ст. відбулись зміни у хозарському суспільстві. Це було пов'язано із прийняттям хозарською елітою нової релігії – іудаїзму. Також змінювався напрямок зовнішньої політики. Хозари звернулись за допомогою у спорудженні фортеці до Візантії. Візантійські спеціалісти тільки консультували хозар, які самі побудували фортецю. Мури Саркела були збудовані з цегли. Залишки цієї фортеці знайдені біля станиці Цимлянської на території Донщини. Населення цієї фортеці вирізнялося з-поміж населення інших фортець та городищ на Дону та Сіверському Донці. У Саркелі залога складалася з огузів та печенігів [Артамонов 2001, *401–406, 419–430*; Гарустович, Иванов 2001, *113*; Иванов 2006, *457*; Golden 1980, *239–243*]. У IX–X ст. центр політичного життя Хозарського каганату змістився у район дельти Волги та столиці держави – міста Ітіль. У дельті Волги постають відомі міста Ханбалик (Хамлідж) та Сарашен. Сарашен можна зіставити з ал-Байда арабських джерел. Із Північного Кавказу до Середнього та Нижнього Поволжя перемістилась основна маса булгарського населення [Артамонов 2001, *532–539*; Гмыря 2006, *68*; Golden 1980, *224–234, 237–239;* Новосельцев 1990, *128–131*]. Столиця хозар, як і столиця європейських гунів Аттіли, столиця дунайських булгар, була побудована у формі кола і служила зимівником для населення [Плетнева 1982, *51*].

Зміни у середовищі народів, підвладних хозарам, почались раніше. Вже у VIII ст. юртоподібні будівлі болгарських племен Хозарського каганату мали заглиблення, що вже свідчить про їхній

стаціонарний характер. У поселеннях влітку залишались бідні та старі люди. Подальше осідання призводило до скорочення площ поселень кочівників і концентрації поселень у районі нижньої течії річок, на верхній течії знаходились літні кочів’я. Таким чином тюрко-булгари Хозарського каганату вже були напівосілим населенням [Плетнева 1982, *52–53*].

Зважаючи на те, що археологічні дослідження вказують на занепад хозарських міст у Х ст. і експансію огузів, міста Баланджар та Самандар мали занепасти. Складніше з містами Поволжя. Махмуд ал-Кашгарі згадував про місто Саксін. На своїй мапі він локалізував його поблизу кипчаків та волзьких булгар [Кумеков 2006, *473*]. На початку існування держави еліта Хозарського каганату не бачила потреби в осілості, й осілі центри виникали у володіннях васалів. Коли ж прибутки від походів скоротилися, то хозарам довелось приділити більше уваги торгівлі та будувати міста. Після падіння Хозарського каганату осілість збереглась у центрі їхніх колишніх володінь – Нижньому Поволжі, яке отримало назву Саксін. Доля хозарських поселень на Північному Кавказі була трагічною. Після вторгнень огузів та кипчаків більшість осілих поселень занепали [Васильев 2004; Федоров-Давыдов 1969; Гарнати 1971].

За подібною схемою розвивався і Аварський каганат. Авари у європейських степах поєднували риси кочової та землеробської економіки. Хоча спочатку аварська знать кочувала, проте згодом вона перейшла до напівосілості. Економіка Аварського каганату мала комплексний характер. Авари та тюрко-булгарські племена займались скотарством, а слов’яни – землеробством. Влітку вони випасали худобу, а зимою жили осіло. Авари мали постійні зимівники та літні ставки. З весни по осінь вони жили у юртах та перебували у русі подібно до інших кочівників. Але поступово авари переходили до осілості та змішувалися зі слов’янами. Це було характерно для більш пізнього періоду, коли авари зазнали поразки від візантійців, хорватів та держави Само. Метисація населення була зумовлена ще й природними умовами. Угорський Алфьолд не міг прогодувати великої кількості кочового населення, а внаслідок поразок та повстань тюрко-булгар кількість кочового населення зменшилась. Після 681 р. не було за рахунок чого його поповнити. Утворення Першого Болгарського царства пере-

крило аварам поповнення їхніх лав кочовим населенням. Стаціонарні житла аварів на ранньому етапі являли собою напівземлянки. Авари жили в них лише взимку. Пізніше у авар з'явилися хати квадратної форми, а дах утримувався на стовпах. Характерною особливістю аварських поселень була наявність оборонних ровів. У VIII ст. більшість аварів вже жила осіло у селах. Населення цих поселень займалося землеробством та вирощувало виноград. Авари активно займалися торгівлею. Одне з аварських поселень знайдено поблизу Дунайвароша. Рінги були вразливими для походів франків, оскільки були цілком стаціонарними. Столиця авар знаходилась між Дунаєм та Тисою. Вона була оточена вісьма рядами ровів та мурів. Його центральна частина, де знаходилась резиденція кагана, була додатково оточена муром із дубових та букових дерев. Місто кагана було поселенням у формі кола. На відстані чотирьох днів шляху знаходились поселення високопосадовців. Рінги знаходились недалеко один від одного, щоб у випадку небезпеки надати сусідам сигнал про допомогу [Лукина 2008, *146–147;* Лукина 2009, *77–79;* Плетнева 1982, *26–27, 46–47;* Эрдели 1980].

Варто зазначити, що угорці до переселення у степи Алфьолду являли собою напівкочовий народ, який мав ставки. Для захисту від ворогів вони споруджували фортифікації – дьєпу, що являли собою дерев'яні засічні лінії на кордонах. Поява міст у них фіксується тільки під час перебування на території сучасної Угорщини. Угорці жили спільно зі слов'янами на цій території. Слов'яни були залежним населенням і забезпечували угорців продуктами землеробства. Поступово угорці осіли. Причиною того, що угорці не були остаточно асимільовані слов'янами, подібно болгарам на Нижньому Дунаї, був постійний приплив кочового населення зі степів, яке поступово мадяризувалося. Спочатку печеніги, а потім кипчаки переселилися до Угорщини. Деякий час вони зберігали автономію, але згодом асимілювалися та увійшли до складу угорського народу [Аннинский 1940, *88–89*; Плетнева 1982, *28–29, 112–113*; Gesta Hungarorum 2009; Paloczi-Horvath 1989, *27–37, 54–61, 68–85;* Расовский 2012, *60*].

Зміна природного середовища зумовила появу міст і у тюрко-булгар. У період існування Великої Болгарії у них фактично не було стаціонарної столиці, а центром держави була ставка прави-

теля. Проте з переселенням булгар до Подунав’я та Поволжя у них неминуче з’являлися столиці та міста. Тільки у одному Середньому Поволжі було виявлено 35 булгарських городищ. Булгари почали осідати наприкінці VII – на початку VIII ст. Процес седентарізації кочівників завершився в кінці IX – на початку X ст. Біляр від самого початку задумувався як місто і був побудований за наказом еміра. Сувар, Ошель, Муромський городок, Юлово були центрами князівств. Єлабуга, Рождєствєнскоє та Киласовське городища виникли внаслідок розвитку торгівлі у цьому регіоні. Осідання булгар на Середній Волзі було зумовлено природними обставинами, оскільки продовжувати кочувати, як у степах, у цьому регіоні було неможливо. Те ж саме стосується і Дунайської Болгарії. Вже під час раннього етапу існування Першого Болгарського Царства у них виникла столиця – Пліска. У центрі знаходився палац володаря. Місто було оточене ровами та валами, а також мало кам’яні мури. Якщо у VII ст. булгари ще кочували у Добруджі та Онглі, то у VIII ст. вони почали переходити до осілості. Наприкінці IX ст. булгари розчинились у слов’янському середовищі та повністю осіли. Відмінністю між волзько-булгарським і дунайсько-булгарським прикладами було те, що тюркський елемент на Волзі здобув домінування над місцевими фінно-угорськими землеробами, й мовою держави залишилась тюркська, а дунайські булгари розчинились серед слов’ян. Причиною збереження тюркської мови у волзьких булгар був постійний приплив населення зі степів. У Волзькій Булгарії отримували притулок втікачі зі степу – огузи та печеніги, яких потіснили кипчаки [Рашев 2006; Хузин 2006, *152–154, 156–158, 160–162*; Плетнева 1982, *49–50;* Иванов 2006б, *496*].

Держава західних тюркютів серед великих кочових імперій мала особливе відношення до осілих поселень. Вони не споруджували міст у степу, Тон-Ябгу переніс свою зимову резиденцію в Суяб, а літню ставку до Мінг-булак поблизу Ісфіджаба. Согд керувався уповноваженими кагана – тудунами. Більшість міст у Чуйській долині населяли согдійці, хоча серед населення також були тюрки, сирійці, перси. Усього в регіоні налічувалося близько 18 міст. Така урбанізація стала можлива завдяки активній колонізації цих місцевостей согдійцями. Міста Жетису мали согдійський вигляд, і їхня структура складалася з цитаделі, шахрістану

та рабату [Кляшторный, Савинов 2005, *97, 99–101*]. Наступники величі західнотюркютських каганів – тюргеші – були кочівниками, проте вони сприяли діяльності согдійців. Останні неодноразово зверталися до них під час арабського завоювання Согду [Кляшторный, Савинов 2005, *101–110*].

Маємо відзначити, що навіть у європейських гунів Аттіла наказав розбудувати місто зі стаціонарними будівлями. Будівлі були споруджені з дерева, а Аттіла запозичив від римлян звичай споруджувати терми. Дерев'яні споруди були побудовані спеціально для аристократії гунів та їхніх союзників. Гуни у містобудівництві наслідували здебільшого германські зразки. Варто зазначити, що коли гуни з'явилися у Європі, спорудження міст не було для них характерним. Самі гуни ще за часів Амміана Марцелліна були типовими кочівниками [Томпсон 2008, *204*; Засецкая 1998, *382;* Плетнева 1982, *21–22, 44–46*].

У каганаті токуз-огузів існували фортифікації поблизу кордонів з єнісейськими киргизами. Фортифікації цих фортець були глинобитними або були споруджені із сирцевої цегли. Фортеці були оточені ровами та мали башти. Всередині фортеці знаходились юрти кочівників [Стеблева 2007, *69–71*]. Великі міста токуз-огузів знаходились на Орхоні, Селензі та Керулені. Найбільш значним містом була столиця держави на городищі Хар-Хорін (Каракорум). Також було знайдено городище Хар-Балгас (Кара-Балгасун). На Селензі знаходився Байбалик, а на Керулені – Ходун-хот. Тамім б. Бахр залишив по собі опис поселень навколо столиці токуз-огузів. Він згадував про лани, які обробляли. Жили у цих поселення зіндіки (маніхеї) та вогнепоклонники. Серед осілого населення самої столиці більшість становили зіндіки. Поширення осілості серед огузів було зумовлено ще й світоглядними причинами, оскільки токуз-огузькі кагани сповідували маніхейство, релігію, для якої було більш типовим землеробське середовище. Столиця токуз-огузів знаходилась на городищі Хар-Балгас. Токуз-огузи називали його Орду-балик. Місто мало фортецю та цитадель. Міста токуз-огузи споруджували не хаотично, а внаслідок цілеспрямованої містобудівної програми. Традиція спорудження міста спиралася на китайські та центральноазійські традиції [Кляшторный, Савинов 2005, *112–113*; Кляшторный 2010]. Осілі поселення були практично у всіх кочових імперіях

Внутрішньої Азії, починаючи від хунну та закінчуючи монголами [Данилов 2004; Плетнева 1982].

У західноєвразійських степах за часів існування Улуса Джучі процеси містобудівництва набули безпрецедентних масштабів. Міста з'являлись як у регіонах із традиційним осілим населенням, так і на території кочового степу. Міста набували вигляду, характерного для міст із мусульманським населенням у Мавераннахрі [Егоров 1985]. Попередниками Улусу Джучі в урбанізації степових просторів були Кімацький та Хозарський каганати. Хоча спорудження міст у них не набуло такого масштабу, проте певна кількість міст таки існувала. За свідченнями арабських географів, землеробство існувало серед кімаків, хоча провідною галуззю господарства залишалось кочове скотарство. Оскільки серед кімаків частина племен у каганаті були токуз-огузького походження, то вони привнесли разом із собою свої традиції – поєднання землеробства та скотарства, а також маніхейську релігію. У складі Хозарського каганату тюрко-булгарські племена та алани сформували агачкалінську та салтівську археологічні культури. У цього населення була кераміка власного виробництва, а також значна кількість населених пунктів з осілим населенням [Плетнева 1982, *94–99, 101–108;* Кумеков 1972, *101–105*].

У державі єнісейських киргизів також існували міста. При злитті річок Уйбат та Абакан були знайдені пам'ятки міста єнісейських киргизів. У ньому переважали дерев'яні будівлі, а в центрі знаходився палац із сирцевої цегли. Як і у токуз-огузів, у киргизів існували фортеці з каменю. Гірські фортеці стояли на заваді вторгненням ворога. Башти у них вироблялися з дерева, але мури були кам'яні. У арабському джерелі вказано, що у країні киргизів знаходилось п'ять міст. Економіка єнісейських киргизів від самого початку поєднувала скотарство та землеробство. Обмежені ресурси Мінусинської котловини не дозволяли єнісейським киргизам вести господарство, аналогічне тому, яке мали тюркюти та кок-тюрки [Стеблева 2007, *96–98;* Плетнева 1982, *91–94*].

Загалом для усіх держав, у яких правителі замислювали спорудження міст, були спільні кілька рис: 1) політична воля володарів, які заохочували спорудження міст та стаціонарних будівель; 2) сильна центральна влада; 3) потреби економіки квазіімперських та імперських конфедерацій вимагали поєднання праці

кочового та осілого населення. Тільки за таких умов можна було розгорнути будівництво міст у місцевостях, де раніше не було осілості.

Тільки у квазіімперській конфедерації булгар не було значних центрів осілості. Тюркські народи, які не мали потужної державної організації, також не мали значної кількості осілих поселень. На їхніх територіях були лише окремі регіони, де існували городища. У печенігів осілі поселення були зафіксовані у Карпато-Дунайському регіоні, а у період, що передував переселенню до східноєвропейських степів, їхні осілі поселення знаходились у басейні Сирдар'ї. Проте центр осілості у Карпато-Дунайському регіоні не зберігся за кипчацької доби.

Отже, ми дійшли до таких висновків: 1) Міста східноєвропейських кипчаків були зафіксовані здебільшого на території Донщини. Найбільш відомими з них були Шарукань, Сугров та Балін. На території Донщини існувала єдина у східноєвропейських степах квазіімперська конфедерація. Окрім того, осіле населення у цьому регіоні існувало ще з часів Хозарського каганату; 2) У огузів такий район осілості існував на нижній та середній течії Сирдар'ї, а також у районі Каратау. Ті ж самі центри були характерні для східних кипчаків та канглів, які зайняли місце огузів у степах. Фактично, міста кипчаків виникли на місті колишніх центрів осілих поселень; 3) Для самих кипчаків було характерне кочування, а у містах знаходилось осіле залежне населення. Населення міст східних кипчаків складалося з огузів та мусульман, а міста донецьких кипчаків були населені здебільшого донськими аланами та полоненими русами. Центрів осілості у надкаспійських та надчорноморських степах не виникло внаслідок того, що політичній структурі місцевих вождівств було достатньо наявності тільки ставок. Суспільство кипчаків було типологічно схоже на печенізький та огузький соціуми, які характеризувались наявністю анклавів осілого населення та ставок у кочового населення.

ЛІТЕРАТУРА

Агаджанов С. Г. **Очерки истории огузов и туркмен Средней Азии**. Ашхабад, *1969*.

Ал-Истахри – Ибн Хаукаль. Книга путей и государств // **История татар. Т. 2. Волжская Булгария и Великая Степь.** Казань, *2006*.

Анчабадзе З. В. Кыпчаки Северного Кавказа по данным грузинских летописей XI–XIV веков // **Материалы сессии по проблеме происхождения балкарского и карачаевского народов.** Нальчик, *1960*.

Арсланова А. А. **Остались книги от времён былых…** Казань, *2002*.

Артамонов М. И. **История хазар.** 2-е изд. Санкт-Петербург, *2001*.

Ахинжанов С. М. **Кыпчаки в истории средневекового Казахстана.** Алма-Ата, *1989*.

Гардизи 1973 – Извлечение из сочинения Гардизи “Зайн ал-ахбар”. Приложение к “Отчету о поездке в Среднюю Азию с научной целью. 1893–1894 гг.” // *Академик В. В. Бартольд.* **Сочинения. Том VIII. Работы по источниковедению.** Москва, *1973* // http://www.vostlit.info/Texts/rus7/Gardizi/frametext_1.htm

Байпаков К. М., Ерзакович Л. Б. **Древние города Казахстана**. Алма-Ата, *1971*.

Байпаков К. М. **Средневековая городская культура Южного Казахстана и Семиречья.** Алма-Ата, *1986*.

Бубенок О. Б. “И города поима Половецкие, Галин, Чешуев, Сугров...” // **Східний світ.** № 1. Київ, *2009*.

Бубенок О. Б. **Ясы и бродники в степях Восточной Европы (VI – начало XIII в.).** Київ, *1997*.

Васильев Д. В., Гречкина Т. Ю., Зиливинская Э. Д. Городище Самосделка – памятник домонгольского периода в низовьях Волги // **Степи Европы в эпоху Средневековья. Т. 3.: Половецко-золотоордынское время.** Донецк, *2003*.

Васильев Д. В. Город Саксин и его население // **Геостратегическое значение Прикаспийского региона и перспективы приграничного сотрудничества. Материалы международной научной конференции 20–21 сентября 2004 года.** Астрахань, *2004*.

Гаглойти Ю. С. **Аланы и вопросы этногенеза осетин**. Тбилиси, *1966*.

Гарустович Г. Н., Иванов В. А. **Огузы и печенеги в евразийских степях.** Уфа, *2001*.

Гмыря Л. Тюркские народы Северного Кавказа // **История татар. Т. 2: Волжская Булгария и Великая Степь.** Казань, *2006*.

Данилов С. В. **Города в кочевых обществах Центральной Азии.** Улан-Удэ, *2004*.

Егоров В. Л. **Историческая география Золотой Орды в XIII–XIV вв.** Москва, *1985*.

Засецкая И. П. Культура кочевников южнорусских степей в гуннскую эпоху *// Гумилев Л. Н.* **История народа хунну. Кн. 2 // Сочинения. Т. 10.** Москва, *1998*.

Заходер Б. Н. **Каспийский свод сведений о Восточной Европе. Т. 1: Поволжье в IX–X вв.** Москва, *1962*.

Зеленский Ю. В. Половцы и Тмутаракань, вопросы взаимодействия // **Международные отношения в бассейне Черного Моря. Материалы X международной научной конференции.** Ростов-на-Дону, *2002* // http://bibliotekar.ru/rusPrichernomorie/34.htm

Ибн Русте. Книга драгоценных ожерелий // **История татар. Т. 2: Волжская Булгария и Великая Степь.** Казань, *2006*.

Ибн Хурдадбех. **Книга путей и стран** / Перевод Великановой В. М. Баку, *1986* // http://www.vostlit.info/Texts/rus2/Hordabeh/frametext2.htm

Иванов В. А. Печенеги, огузы и торки // **История татар. Т. 2: Волжская Булгария и Великая Степь.** Казань, *2006*.

Иванов В. А. Кыпчаки в Восточной Европе // **История татар. Т. 2: Волжская Булгария и Великая Степь.** Казань, *2006*.

Ипатьевская летопись / Воспроизведение текста издания 1908 г. // **Полное собрание русских летописей. Т. 2.** Москва, *1962*.

История и восхваление венценосцев / Пер. и ред. *Кекелидзе К. С.* Тбилиси, *1954* // http://www.vostlit.info/Texts/rus15/Istor_vencenoscev/frametext1.htm

Кестлер А. **Тринадцатое колено. Крушение империи хазар и ее наследие /** Науч. редактор Юрченко А. Г. Санкт-Петербург, *2001* // http://lib.ru/INPROZ/KESTLER/hazary.txt

Китаб акам ал-Марджан // **История татар. Т. 2: Волжская Булгария и Великая Степь.** Казань, *2006*.

Кляшторный С. Г. **История Центральной Азии и памятники рунического письма.** Санкт-Петербург, *2003*.

Кляшторный С. Г., Савинов Д. Г. **Степные империи Древней Евразии.** Санкт-Петербург, *2005*.

Константин Багрянородный. **Об управлении империей** / Пер. под. ред. *Г. Г. Литаврина, А. П. Новосельцева.* Москва, *1991* // http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Konst_Bagr_2/index.phtml?id=6412

Коновалова И. Г. **Ал-Идриси о странах и народах Восточной Европы: текст, перевод, комментарий.** Москва, *2006*.

Кудряшов К. В. **Половецкая Степь.** Москва, *1948*.

Кумеков Б. Е. **Государство кимаков IX–XI вв. по арабским источникам.** Алма-Ата, *1972*.

Кумеков Б. Е. Страна кимаков по карте ал-Идриси // **Страны и народы Востока. Т. X.** Москва, *1971* // http://kumukia.ru/modules.php?name=Pages&pa=showpage&pid=9388

Кумеков Б. Е. Кыпчаки: хозяйство, общественный строй, племенной состав // **История татар. Т. 2: Волжская Булгария и Великая Степь**. Казань, *2006*.

Левина Л. М. **Этнокультурная история Восточного Приаралья. I тысячелетие до н. э. – I тысячелетие н. э.** Москва, *1996* // http://kronk.narod.ru/library/levina-lm-1996.htm

Лукина С. Г. Аварский каганат в системе культурно-политического взаимодействия епохи Великого переселения народов (концепция Вальтера Поля) // **Взаимодействие народов Евразии в эпоху Великого переселения народов. Материалы научного симпозиума. Материалы научной конференции.** Ижевск, *2006*.

Лукина С. Г. **Авары: путь в Европу.** Ижевск, *2009*.

Шихаб ад-Дин Мухаммад ан-Насави. **Жизнеописание султана Джалал ад-Дина Манкбурны** / Пер. с араб., пред., коммент., прим. и указатели З. М. Буниятова. Баку, *1973*.

Новосельцев А. П. **Хазарское государство и его роль в истории Восточной Европы.** Москва, *1990*.

Оллсен Т. Прелюдия к западным походам: монгольские военные операции в Волго-Уральском регионе в 1217–1237 годах // **Степи Европы в эпоху Средневековья. Т. 6: Золотоордынское время.** Донецк, *2008*.

Осіпян О. Поширення християнства серед половців XI–XV ст. // **Київська старовина.** № 1–2. Київ, *2005*.

Папаскири З. В. **У истоков грузино-русских политических взаимоотношений.** Тбилиси, *1982*.

Плетнева С. А. **Кочевники средневековья: поиски исторических закономерностей.** Москва, *1982*.

Плетнева С. А. **Половцы.** Москва, *1990*.

Пріцак О. **Коли і ким було написано "Слово о полку Ігоревім".** Київ, *2008*.

Путешествие Абу Хамида ал-Гарнати в Восточную и Центральную Европу (1131–1153 гг.) / *Публикация О. Г.Большакова и А. Л.Монгайта.* Москва, *1971* // http://www.vostlit.info/Texts/rus4/Garnati/frametext1.htm

http://www.vostlit.info/Texts/rus4/Garnati/frametext2.htm

http://www.vostlit.info/Texts/rus4/Garnati/frameposl.htm

Расовский Д. А. Печенеги, торки и берендеи на Руси и в Угрии // *Расовский Д. А.* **Половцы. Черные клобуки: печенеги, торки и берендеи на Руси и в Венгрии (работы разных лет).** Москва, *2012*.

Рашев Р. **Великая Булгария // История татар. Т. 2: Волжская Булгария и Великая Степь.** Казань, *2006*.

Рашид ад-Дин. **Собрание летописей. Т. I. Кн. 2.**/ Пер. с перс. Л. А. Хетагурова. Ред. и примеч. А. А. Семёнова. Москва – Ленинград, *1952*.

Стеблева И. В. **Жизнь и литература доисламских тюрков: историко-культурный контекст древнетюркской литературы.** Москва, *2007*.

Тахир Марвази. **Природа животных // История татар. Т. 2: Волжская Булгария и Великая Степь.** Казань, *2006*.

Томпсон Э. А. **Гунны. Грозные воины степей.** Москва, *2008*.

Хузин Ф. Булгарские города и проблемы их происхождения // **История татар. Т. 2: Волжская Булгария и Великая Степь.** Казань, *2006*.

Федоров-Давыдов Г. А. Город и область Саксин в XII–XIV вв. // **Древности Восточной Европы.** Москва, *1969*.

Фоменко И. К. **Образ мира на старинных портоланах. Конец XIII–XVII в.** Москва, *2007*.

Эрдели И. Исчезнувшие народы. Авары // **Природа.** № 11. Москва, *1980 //* http://gumilevica.kulichki.net/debate/Article24.htm

Golden P. B. **Khazar Studies. An Historico-Philologocal Inquiry into the Origins of Khazars.** Vol. 1. Budapest, *1980*.

Göckenjan H., Sweeny J. R. **Der Mongolensturm. Band. 3.** Graz, *1985*.

Hudud al-Alam. The Regions of the World. A Persian Geography 372 A. H. 982 A. D. / *Tr. and expl. by V. Minorsky. With the preface by V.V. Barthold.* London, *1937* // http://odnapl1yazyk.narod.ru/hududalal.htm

Paloczi-Horvath A. **Pechenegs, Cumans, Iasians. Steppe Peoples in Medieval Hungary.** Budapest, *1989*.

Pritsak O. The Pechenegs. A Case of Social and Economic Transformation // **Peter de Ridder Press (Archivum Eurasiae Medii Aevi. 1975. Vol. 1).** Lisse, *1976*.

Spinei V. **The Romanians and the Turkic Nomads North of Danube Delta from Tenth to the Mid-Thirteenth Century**. Leiden-Boston, *2009*.

Vasary I. **Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365.** Cambridge, *2005*.

В. В. Приймаченко

РАБИНІСТИЧНА КРИТИКА СЕПТУАГІНТИ

Талмудичні і постталмудичні трактати завжди були у полі зору дослідників Септуагінти, проте в різні часи свідченням, які в них містяться, приділяли мало уваги. Тому були об'єктивні причини, по-перше – мала інформативність цих джерел, по-друге – часті повтори й очевидна упередженість і малооб'єктивність свідчень середньовічних рабинів. Однак навіть серед таких мізерних свідчень, на нашу думку, можливо знайти вкрай важливі додаткові свідчення текстуальної історії Септуагінти. Тому метою даного дослідження є спроба перевірити критичні вказівки талмудичних і постталмудичних трактатів щодо неточностей і помилок у грецькому перекладі деяких слів у Септуагінті.

Провідні дослідники давньогрецького перекладу Біблії Г. Б. Світ [Swete 1914] і Маркос Н. Ф. [Marcos 2000] у своїх монографіях, присвячених історії створення Септуагінти, на жаль, не приділили жодної сторінки рабиністичним свідченням про походження Септуагінти. Можливо, це сталося, за висловом Корсунського І. М. [Корсунский 1897, *47*], через несамостійність цих свідчень, що почасти правда, адже в усіх трактатах повторюється у скороченому вигляді історія, викладена у так званому *Листі Псевдо-Арістея*. Тому залишилися недооціненими критичні зауваження середньовічних рабинів. Сідней Джеліко, наприклад, лишень побіжно згадує рабиністичний корпус джерел [Jellicoe 1993, *349*] у дослідженні Септуагінти, котрий був свого часу охоплений Г. Б. Світом [Swete 1914, *3, 32, 49, 434*], хоча насправді на вказаних сторінках розглянуто лишень питання згадування у Талмуді інших перекладачів Танаху грецькою мовою Акіли (II ст. н. е.) і Сіммаха (III ст. н. е.). Праця Уолтерса С. Д. [Walters 1973] зосереджена в основному на текстологічному аналізі помилок у тексті Септуагінти, на жаль, автор не звернув уваги на ті зауваження рабинів, котрі на перший погляд виглядають несерйозними і упередженими. Жільс Доріваль (Gilles Dorival) присвятив цьому питанню декілька сторінок, і зробив лишень короткий огляд свідчень із Мішни і Вавілонської Гемари про можливість

взагалі грецького перекладу Тори [Dorival G. ... 1994, *120–122*]; аналіз конкретних зауважень рабинів, на жаль, у цій серйозній праці відсутній. Нещодавня монографія Dines J. M. приділяє цьому питанню лише дві сторінки, присвятивши їх позитивним і негативним оцінкам Септуагінти у рабиністичній літературі [Dines 2005, *73–74*]. Джузепе Велтрі у недавньому дослідженні рабиністичних свідчень про Септуагінту зосередився лише на питанні видозмін історії про появу перекладу, його негативну і позитивну оцінку, зроблену рабинами. Самі ж зауваження рабинів щодо грецького тексту не були охоплені автором [Veltri 2009]. Окремо слід зауважити про першу, в історії досліджень Септуагінти, узагальнюючу працю Абрагама і Девіда Вассерштайнів [Wasserstein A., Wasserstein D. J. 2006] щодо історії створення Септуагінти; у цій монографії вперше зібрано всі варіанти легенди про появу грецького перекладу Тори від Псевдо-Арістея і до пізніх талмудичних і постталмудичних іудейських і арабських парафразів відомої легенди.

Джерельною базою для цього дослідження стали такі твори рабинів різних епох: Єрусалимський Талмуд трактат Мегіла, Вавілонський Талмуд трактат Мегіла, Авот рабі Натана (версія B), Соферім, Мехільта рабі Ішмаеля на книгу Вихід, Сефер Тора, Мідраш Танхума на книгу Вихід, Мідраш Га-Ґадоль на книгу Вихід.

Постталмудичний трактат “Авот рабі Натана” (версія *B*, розділ 37) однозначно негативно ставиться до Септуагінти, і крім простого засудження цього перекладу приділяється цілий розділ, де анонімний автор наводить десять невідповідностей грецького тексту масоретському оригіналу [Авот рабби Нафана 1903, *166–168*]. Зауважимо, критика невідомого автора все ж таки об’єктивна, він вказує на неправильний переклад у десяти місцях Тори. Ймовірно, автор Авот р. Натана вже знайомий з трактатом Соферім (євр. – переписувачі, тобто правила переписування книг), за його впевненим твердженням, про переклад Тори п’ятьох старійшин для царя Птолемея. Спроба ж А. Салдаріні датувати цей твір періодом раніше VIII ст. тільки тому, що три історії з 19-го розділу трактату Авот р. Н. ідентичні трьом історіям трактату “Шеілтот” (збірка гомілій) ребе Ахая Гаона [Saldarini 1975, *13*], є дуже ненадійною, адже автор трактату Авот р. Н. міг скористатись цим

самим або іншим джерелом для своїх історій значно пізніше. Соломон Шехтер, перший публікатор цього трактату, зауважив, що авторитетний коментатор Талмуду і Танаху Раши (Рабі Шломо Іцхак, XI ст.) знайомий лише з версією *A*, а версія *B* цитується лише середньовічними іспанськими рабинами [Авот 1903, *VI–VII*], тобто не раніше XII ст. Отже в наступних параграфах здійснено аналіз свідчень рабі Натана, а потім додані критичні зауваження з інших рабиністичних творів.

1) Бт. 1:1 "Бог створив на початку" тоді як у грецькому тексті спостерігаємо такий порядок слів:

Genesis 1:1 Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς (гр. – на початку створив Бог) [Brook... 1905, *1*] зауваження не зрозуміле, адже Септуагінта відповідає масоретському тексту, навіть у порядку слів. Відмінний варіант зустрічаємо лише у Й. Флавія в його Іуд. Давн. «Ἐν ἀρχῇ ἔκτισεν ὁ θεὸς» [цит. за: Wevers J. W. 1974, *75*], але і тут порядок слів залишається незмінним, відхилення від тексту Септуагінти позначилося лише у використанні синоніму для слова *створив*, інших різночитань критичні видання Септуагінти Г. Б. Світа [Swete 1906], А. Ральфса [Rahlfs 1935], Кембріджське [Brook... 1905] і Гетінгенське [Wevers 1974] видання не містять у своїх критичних апаратах. Більш пізні переклади Аквіли (II ст. н. е.), Теодотіона (II ст. н. е.) і Сіммаха (III ст. н. е.), судячи із видання Гексапл [Hexaplorum... 1875, *7*], теж дотримуються порядку слів за масоретським текстом. У наступних прикладах перевірка різночитань грецького тексту здійснена за цими виданнями.

2) Бт. 1:26 "І сказав Бог: створю людину за образом і подобою". *Створю* замість *створимо* і пропущено слово *нашому*, але у Септуагінті наявне слово ἡμετέραν "нашому" і ποιήσωμεν "створимо", що відповідає множині першої особи, так само як і у масоретському тексті [Wevers 1974, *80*].

3) Бт. 1:27 "чоловіка і *порожнини* (ונקוביו) його (варіант *їх*) створив" замість масоретського "чоловіка і жінку створив їх". Необхідно зауважити, що у цьому місці у різних рукописах містяться численні різночитання, проте і С. Шехтер і А. Салдаріні прийшли до висновку, що саме цей варіант є автентичним [Переферкович Н. А. 1903, *VIII*; Saldarini A. J. 1975, *215*]. *Порожнини* Рабі Натан переплутав із словом θῆλυς *жінка*. Для з'ясування по-

ходження такого різночитання критичні апарати Кембріджського і Гетінгенського [Wevers 1974, *80*] видань Септуагінти не дають відповіді, тому для вирішення цього питання зроблено спробу порівняти поряд із масоретським текстом книги Буття два найдавніші переклади – давньогрецький Септуагінти і арамейський Таргума Онкелоса (прибл. середина I ст. н. е.), і переклад Рабі Натана.

ἐποίησεν αὐτόν ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς

Бт. 1:27 гр.: “створив його чоловіка і жінку створив їх”

בְּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָא אֹתָם Бт. 1:27

масоретськ. євр.: “створив його, чоловіка і жінку створив їх”

Таргум Онкелоса арам.:

בְּרָא יַתֵּיה דְּכַר וְנֻוקְבָא בְּרָא יַתְהוֹן

“...створив його, чоловіка і жінку створив їх.”

Натомість у трактаті Авот Раббі Натана знаходимо ונקוביו (арам. – буквально “*і сідницю його*” [Jastrow 1903, *931*], імовірно тільки з питань етичності, у виданні Переферковича Н. А. замість буквального перекладу введено до тексту евфемізм *порожнини*. У жодному із критичних видань Септуагінти не зафіксовано ймовірних відповідників євр. נקוב – а саме: ἐφέδρᾰνον, γλουτός, σφαίρωμα, ὄρρος, πῡγαῖον, πῡγή. Таким чином давньоєврейське слово וּנְקֵבָה перекладено у Таргумі Онкелоса як וְנֻוקְבָא – *жінка*, лише у трактаті Авот рабі Натана перетворюється на ונקוביו – *сідниці*, здійснено це шляхом перестановки літери ו після літери ק, що змінило повністю зміст цілої фрази, таким чином стає зрозумілим, що не варто шукати різночитань для цього випадку у грецьких рукописах, тому що зміни зроблені у трактаті. Такі зміни до тексту внесені, вірогідно, з пропагандистською метою і використовувались не у полемічній боротьбі між християнами та іудеями, а винятково для самих іудеїв, котрі не читали грецького перекладу, інакше така інсинуація була б оприлюднена не на користь автора трактату. Звинувативши старійшин, які жили в часи Птолемея, у некомпетентності, нездатними розрізнити два дуже схожі слова, автор мав на меті нівелювати цінність грецького перекладу. Оскільки цей пасаж використовувався у багатьох постталмудичних трактатах, авторство цього псевдорізночитання, як і всіх інших зауважень рабинів, встановити на сьогоднішній день практично неможливо.

4) Бут. 11:7 “*Зійду* ж і *змішаю* там їхню мову...” замість

הָבָה נֵרְדָה וְנָבְלָה שָׁם שְׂפָתָם ... WTT **Genesis 11:7**

“Отож *зійдімо* донизу і *помішаймо* там їхню мову...”

LXT **Genesis 11:7** δεῦτε καὶ καταβάντες συγχέωμεν ἐκεῖ αὐτῶν τὴν γλῶσσαν ...

букв. гр.: “*Ходіть* і *зійшовши помішаймо* там їхню мову...” καταβαίνω – *сходити донизу*, а συγχέω – *змішувати*, отже зауваження рабинів про невелике різночитання слушне, але не зовсім точно передає відмінність грецького тексту; проте необхідно зазначити, що це зауваження рабі Натана, не створене шляхом запозичення із арамейського Таргуму (як у випадку Бут. 1:27), в останніх такі різночитання відсутні, а зауваження виникло на основі ознайомлення із грецьким перекладом Тори.

5) Бут. 18:12 Сарра “розсміялась *у товаристві своїх подруг*...”

וַתִּצְחַק שָׂרָה בְּקִרְבָּהּ WTT **Genesis 18:12**

Бут. 18:12 “Тож і засміялася Сара, кажучи сама до себе”.

Хоча насправді у Септуагінті знаходимо фразу ідентичну масоретському тексту.

ἐγέλασεν δὲ Σαρρα ἐν ἑαυτῇ

“18:12 Засміялася же Сарра, кажучи в собі”

וְחַיְיכַת שָׂרָה בְּמֵעָהָא TAR **Genesis 18:12** Таргум Онкелоса

Розсміялася у нутрощах (букв. *у кишківнику*) своїх

ותמהת שרה בליבבה PJT **Genesis 18:12**

Розсміялася у думці своїй

ותמהת שרה בלבה NFT **Genesis 18:12**

Розсміялася у серці своєму

וחייכת שרה בליבה 20 FTT **Genesis 18:12**

Розсміялася у серці своєму

Авот рабі Натана בְּקִרְוֹבָיהּ *у колі своїх подруг*, отже зміни, внесені у текст, – додані до єврейського слова дві літери י і ו. В арамейській, як і в давньоєврейській мовах є *matres lectionis,* тому вони можуть зникати і з’являтись у тексті залежно від звичок і традицій конкретних переписувачів, водночас слово קִרְוֹבָּ арам. – *близький родич* [Jastrow 1903, *1413*]. Отже переклад “в колі близьких родичів”, пом’якшений варіант у Переферковича Н. А. виник через абсолютне розходження трактату раббі Натана із попереднім змістом книги Буття, згідно з якою у Сарри ще не було дітей, а батьки і все сімейство залишилися в Урі Халдейському. Відпо-

відно рабі Натан не просто додав голосну літеру, а й натякає на некомпетентність александрійських перекладачів Тори.

6) Бт. 49:6 “Бо вони у гніві своєму убили *вола*...”

LXT **Genesis 49:6** ὅτι ἐν τῷ θυμῷ αὐτῶν ἀπέκτειναν ἀνθρώπους καὶ ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ αὐτῶν ἐνευροκόπησαν ταῦρον

...Тому що вони в гніві своєму вбили *чоловіка і через забаганку свою перерізали жили* бика.

Можливо, р. Натан натякає, що у цьому місці пропущений фрагмент (виділено курсивом). Втім, у жодному грецькому рукописі немає такого варіанту читання із пропуском майже половини речення.

WTT **Genesis 49:6** ...כִּי בְאַפָּם הָרְגוּ אִישׁ וּבִרְצֹנָם עִקְּרוּ־שׁוֹר׃

...Тому що вони в гніві своєму вбили чоловіка і через *забаганку* свою перерізали жили бика.

TAR **Genesis 49:6** ... אֲרֵי בְרֻגְזְהוֹן קְטָלוּ קְטוֹל וּבִרְעוּ.תְהוֹן תְּרַעוּ שׁוּר סִנְאָה׃

...Тому що у гніві своєму вбивством вбили по волі своїй зруйнували стіну ворога. Таргум Онкелоса

Вже у найдавнішому Таргумі Онкелоса (I ст. н. е.) незрозуміло, кого вбили Сімеон і Леві.

PJT **Genesis 49:6** ... ארום ברוגזהון קטלו מלכא ושולטניה וברעותהון פכרו

Таргум Псевдо-Йонатана

...Тому що у гніві своєму убили царя і володаря і по волі своїй знищили стіну ворога.

NFT **Genesis 49:6** ...ארום ברוגזהון קטילו מלכין וברעותיהון פגרו שורי בעלי-דבביהון׃

Таргум Неофіті...

Тому що у гніві своєму убили царя їхнього, а також зруйнували стіну.

FTT **Genesis 49:6** ... ארום ברוגזיהון קטילו מלכין עם שלטונין וברעותהון זבינו יוסף אחוהון דמתיל בתורא׃

Таргум Фрагментований

...Тому що у гніві своєму убили царя їхнього з володарем і по волі своїй продали Йосипа брата свого, що і означає у Бика.

Задля ясності необхідно додати, що давньоєврейське слово שׁוֹר – *бик*, арам. мовою означає – *стіна* (тобто оборонна стіна міста), звідси виросли всі переклади і коментарі у Таргумах, водночас на означення слова *бик* тільки у цьому Таргумі вжито арамейське слово תורא.

Genesis 49:6 022 CGT דש*כם למחרבה יתיה ולא חסו ק*טילו מלכין
וברעותהון בעלי־דבביהון:

Таргум з Каїрської Генізи

...Шехема, для того щоб зруйнувати і нещадно вбити царя, ворога їхнього.

Підсумовуючи дані, отримані з Таргумів, можна стверджувати, щодо цього зауваження рабинів свідчення про подібний варіант тексту знаходимо у арамейських Таргумах на книгу Буття, оскільки у всіх цих перекладах справді відсутні слова וּבִרְצֹנָם עִקְּרוּ אִישׁ, крім того, якщо пропустити слова коментарю до цього уривку, то ми побачимо розшукуваний текст у так званому Таргумі Фрагментованому: "...Тому що вони у гніві своєму убили... бика".

7) Вих. 4:20 "І взяв Мойсей дружину свою і синів своїх і посадив їх на *людиноносця..."*. Тут вперше можна визнати перед нами справжнє різночитання в грецькому тексті стоїть ὑποζύγιον гр. – *в'ючна тварина*, а не הַחֲמֹר євр. – *віслюк*, як у масоретському тексті. Щоправда, це не те саме, що у рабі Натана.

Таргуми на цей вірш тотожні масоретському тексту, містять в арамейській формі те саме слово חמרא арам. – *віслюк*:

עַל חֲמֹרָא Таргум Онкелоса
על חמרא Таргум Псевдо-Йонатана
על חמרא Таргум Неофіті

Причини різночитання, можливо, полягають не у вільному підході перекладача до тексту, адже скрізь у Торі слово חמור в основному перекладається ідентичним йому гр. терміном – ὄνος *віслюк*. Але в означеному випадку така особливість стилю перекладача книги Вихід, на відміну від перекладача книги Буття, він вживає більш узагальнюючий термін ὑποζύγιον.

8) Вих. 12:40 "Перебування же синів Ізраїля, яке прожили в єгипетській землі *і в ханаанській землі <u>та інших країнах</u>,* було чотириста тридцять літ". Єгипетське рабство в масоретському тексті Бт. 15:13 повинно було продовжуватись 400 років проте, як про це пише Перефіркович Н. А., підсумовуючи роки життя по відомим генеалогіям, не виходило 400 років, тому перекладачі у Септуагінті додали фразу *і в ханаанській землі,* хоч цей додаток не має бути за смислом. Крім того Перефіркович Н. А. поєднав у своєму перекладі варіанти з Авот р. Натана і Вавілонського Талмуду.

Цей самий пасаж зустрічається і у Трактаті Мегіла (Вавіл. та Палест. Талмуди), і у всіх постталмудичних трактатах, згадуваних раніше, але з деякими варіантами:

Вавіл. Талм. ובשאר ארצות

і інших країнах

Палест. Талмуд: ובכל הארצות

і у всіх країнах (землях)

Авот р. Натана: ובארץ כנען ובארץ גושן

і в землі Кенаан, і в землі Гошен (місце перебування Ізраїлю в Єгипті згідно з Вих. 9:26).

У Септуагінті ж спостерігається дещо коротший варіант цього вірша:

LXT Exodus 12:40 ἡ δὲ κατοίκησις τῶν υἱῶν Ισραηλ ἣν κατῴκησαν ἐν γῇ Αἰγύπτῳ καὶ ἐν γῇ Χαναὰν ἔτη τετρακόσια τριάκοντα

Перебування же синів Ізраїля, яке прожили в єгипетській землі *і в ханаанській землі,* було чотириста тридцять літ.

WTT Exodus 12:40 וּמוֹשַׁב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יָשְׁבוּ בְּמִצְרָיִם
שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה׃

Перебування же синів Ізраїля, яке прожили в Єгипті було чотириста тридцять літ.

Самаритянський варіант Тори містить текст, ідентичний тексту Септуагінти, тільки переставлені місцями Ханаан і Єгипет, у хронологічному порядку відповідно, де перебував Ізраїль в означені роки. Що вказує на більшу вірогідність читання, збереженого у грецькому перекладі.

SAMARITAN Exodus 12:40 ומושב בני ישראל אשר ישבו בארץ כנען
ובארץ במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה׃

Перебування синів Ізраїля, які прожили *в ханаанській землі* і в єгипетській *землі,* було чотириста тридцять літ.

На мою думку, словосполучення *“та інших країнах”*, з’явилось у Гемарі Вавілонській задля пом’якшення повідомлення гемари Палестинської “*у всіх країнах*”, оскільки це було б фізично неможливим, перебування у всіх країнах (або землях). Лише у трактатах Соферім, Сефер Тора, Мідраш Танхума і Авот р. Натана міститься текст, схожий на текст Септуагінти.

Однак таке різночитання не зафіксовано у жодному з рукописів Септуагінти і у Таргумах Псевдо-Йонатана, Неофіті, проте в

Таргумах Онкелоса і у таргумі Каїрської Генізи міститься додаткове слово в בארעה (арам. – в землі).

בארעה דמצרים Таргум Каїрської Генізи
арам. – “в *землі* Єгипетській”
בְּמִצְרַיִם אַרעָא Таргум Онкелоса
арам. – “в Єгипетській *землі*”

Хоча це слово (ארעָא – земля, країна) стосується Єгипту, у одному із вказаних Таргумів, імовірніше у Онкелоса р. Натан використав це різночитання для свого трактату, адже у нього це слово слідує за словом Єгипет, крім того, саме цей таргум був у найбільшій пошані серед іудейських громад, у Вавілонському Талмуді трактат Берахот, Мішна (8) говориться, що цей переклад читався одразу ж після прочитання уривку з оригіналу. Можливо, автор Вавілонської Гемари висловив припущення, що у Септуагінті ще більше повинно бути наративу на цю ж тему. Оскільки, серед іудеїв талмудичної епохи побутувала легенда, про фальшивий переклад Тори із грецької мови арамейською, про цю легенду зберігся лишень коротенький відгомін у Вавілонському Талмуді – трактат Мегіла II:1 A [B]: “... і наповнив їх фальшивим арамейським перекладом зробленим з **грецької**”.

9) Числ. 16:15 “жодної *коштовності* (חמד) я не взяв у них...”

WTT **Numbers 16:15**
לֹא חֲמוֹר אֶחָד מֵהֶם נָשָׂאתִי וְלֹא

масорет. я не взяв у жодного з них віслюка (חֲמוֹר) ...

LXT Numbers 16:15 ... αὐτῶν οὐκ ἐπιθύμημα οὐδενὸς αὐτῶν εἴληφα οὐδὲ ἐκάκωσα οὐδένα αὐτῶν

Септуагінта Числ. 16:15... *Пожадання* нікого з них не забрав я...

לא חֲמֹרָא Таргум Онкелоса
דלא חמרא Таргум Псевдо-Йонатана
לא חמרא Таргум Неофіті Маргіналіа
לא חמרא Таргум Неофіті
לא חמרא Таргум фрагментарний

У Таргумах спостерігається абсолютна одностайність у передачі слова חֲמוֹר його арамейським відповідником חמרא, отже ці тексти не могли вплинути на рабинів у пошуках критичних зауважень до Септуагінти, як це спостерігається у інших прикладах.

Рабі Натан пише, що у Септуагінті стоїть слово חמדה *бажані речі*, *дорогоцінні речі*, замість חמר – євр. *віслюк*. Воно ж і виступало як синонім для означення *пристрасного бажання чого-небудь*. У Септуагінті ж замість слова ὄνος – гр. *віслюк* спостерігаємо ἐπιθύμημα гр. – *об'єкт бажання*, що вказує на можливе різночитання у Vorlage Септуагінти, адже літери *рош* і *далет* давньоєврейської мови, як у квадратному письмі (ר і ד) так і в палеоєврейському (𐤓 і 𐤃), дуже схожі на письмі між собою, тому переписувачі легко могли їх переплутати, і такі випадки відомі у текстології [Тов 2000, *234–235*; Вайнгрин 2002, *46–47*], тоді ми можемо припустити, що перед перекладачами у тексті замість חמר було слово חמד і переклали його, імовірно, з арамейської мови [Jastrow 1903, *475*; Sokoloff 2002, *467*], тому що, якби переклад робився з давньоєврейської, то логічніше було б, за контекстом, перекладати חמד – євр. *коштовні речі.* Проте це слово у Септуагінті так не перекладали жодного разу (наприклад, Вих. 20:17, Вих. 34:24; Повт. Зак. 5:21; 7:21 завжди у значенні ἐπιθύμημα гр. – *об'єкт бажання*). Щодо грецького тексту, то на мою думку, помилка у Vorlage підштовхнула до буквального перекладу з арамейської мови цього слова грецькою, хоча це явно суперечило контексту уривку. Подібні випадки мовної інтерференції, перекладу схожих коренів з арамейської замість давньоєврейської виявлені Юстіном Й. [Joosten 2003, *596–597*].

У парафразах Тори, арамейських Таргумах траплялися помилкові переклади цього слова, такі як *велика пристрасть,* так, як це сталося у наведеному нижче прикладі із книги Буття. У Септуагінті перекладено просто як *гарні речі* (τὴν στολὴν ... τὴν καλήν), а у Таргумі Псевдо-Йонатана Бут. 27:15, на мою думку, застосовано інший синонім до слова חמד = רגנ арам. – *пристрасне бажання.*

Genesis 27:15 WTT וַתִּקַּח רִבְקָה אֶת־בִּגְדֵי עֵשָׂו בְנָהּ הַגָּדֹל הַחֲמֻדֹת...

Бут. 27:15 І взяла Рівка *дорогоцінний одяг* Есава...

Genesis 27:15 PJT רבא מרגנן

велику пристрасть Бут. 27:15 Таргум Псевдо-Йонатана

Такі помилки перекладачів Таргумів, очевидно, були відомі рабі Натану та іншим рабинам, тому він, за аналогією, приписав цю помилку перекладачам Септуагінти, хоча, як ми бачили у наведених прикладах Таргумів на Числ. 16:15, це слово перекладено точно.

Самаритянський текст, у цьому уривку, повністю відповідає масоретському. Можливо, цьому сприяло те, що літери рош (𐤓) і далет (𐤃) в самаритянській абетці досить помітно відрізняються у написанні, тому не трапилося помилки, подібної до тої, яка, ймовірно, була допущена у Vorlage Септуагінти.

На цей раз критика рабі Натана практично відповідає дійсності, залишається лише нез'ясованим питання, з якого джерела міг взяти невідомий нам автор це різночитання, адже, як ми бачили, у попередніх випадках рабі Натан (та інші рабини) не користувалися Септуагінтою у своїх творах.

10) Лев. 11:6 і Повт. Зак. 14:7 "і *коротконіжку...*" замість того, щоб перекласти *зайця* [Переферкович 1903, *168*].

Leviticus 11:5 καὶ τὸν δασύποδα ὅτι ἀνάγει μηρυκισμὸν τοῦτο καὶ ὁπλὴν οὐ διχηλεῖ ἀκάθαρτον τοῦτο ὑμῖν

WTT **Leviticus 11:5** וְאֶת־הַשָּׁפָן כִּי־מַעֲלֵה גֵרָה הוּא וּפַרְסָה לֹא יַפְרִיס טְמֵא הוּא לָכֶם׃

LXT **Deuteronomy 14:7** καὶ ταῦτα οὐ φάγεσθε ἀπὸ τῶν ἀναγόντων μηρυκισμὸν καὶ ἀπὸ τῶν διχηλούντων τὰς ὁπλὰς καὶ ὀνυχιζόντων ὀνυχιστῆρας τὸν κάμηλον καὶ δασύποδα

На думку багатьох дослідників, перекладачі Септуагінти у цьому випадку використали нейтральне слово δᾰσύπους (гр. – *"з волохатими ногами"*), для того щоб уникнути небажаних асоціацій і переслідувань із боку македонських володарів з приводу *Crimen laesae majestatis*, через подібне звучання родового імені династії Птолемеїв Лаг, із нечистою (згідно з ученням Тори) твариною (λᾰγώς гр. – заєць) і таким чином не натякати на спорідненість царського роду із нечистими тваринами. Для іудеїв у Птолемеївській державі була абсолютно толерантна атмосфера, відповідно ніхто не зацікавлений був її псувати. Питання ж чому назву тваринки *шапан* (הַשָּׁפָן) потрібно було б перекладати саме як *заєць* залежить від арамейського таргуму. На мою думку таке припущення виникло через арамейський переклад назви тварини (הַשָּׁפָן) у таргумі Онкелоса אַרְנְבָא (*arnaba* арам. – *кролик*). Цікаво що у Вавілонському Талмуді (Мег.9.b) додана наступна Барайта: «...вони (70 старійшин) переклали для нього (Птолемея) "*з юнацькими ногами*" і вони не написали "*заєць*" тому, що дружину Птолемея звали Арневет (євр. – *заєць*), щоб не сказав він, що іудеї захотіли посміятися наді мною вставивши ім'я моєї дружини

у Тору...» [Wasserstein A., Wasserstein D. J. 2006, *56*]. Насправді ім'я обох дружин Птолемея II Філадельфа було Арсиноя, імовірно, у цій Барайті зберігся віддалений натяк на те, що іудейські перекладачі намагалися уникнути подібних звинувачень із боку офіційної влади, хоча в цій легенді аморaї не послугувались грецьким перекладом Тори, тому переплутали мотивацію, у зв'язку із чим була пов'язана коректура у грецькому тексті. На мою думку, перекладачі Септуагінти просто переклали назву «нечистої» тварини описово, так само як у Бут. 2:12 перекладач не знайшов відповідника єврейському אֶבֶן הַשֹּׁהַם і переклав його наступним чином ὁ λίθος ὁ πράσινος, тобто, *камінь яскраво-зеленого кольору*, в той же час це слово не було загадковим для іншого перекладача у кн. Вих. 39:6 השהם → τῆς σμαράγδου – смарагд. Подібним чином рабі Натан теж називає цю тварину описово, нібито іронізуючи над грецьким перекладом, залишаючи його просто без коментарів: צעירת רגלים – євр. *по-юнацьки* [Comprehensive... 1987, *553*], арам. *юнак* [Jastrow 1903, *1293*] – мається на увазі тварина з *юнацькими (швидкими) ногами*. Якби рабі Натан читав грецький текст, тоді критичне зауваження повинно було б виглядати так: שעירת רגלים – *з волохатими ногами*, – можливо, це зауваження також не було адресоване грекомовним іудеям, а імовірно, розраховане для внутрішнього вжитку іудейської громади.

11) Повт. Зак. 4:19 «Оскільки Господь, Бог твій, поклав їх, *щоб світити ними* всім народам».

WTT **Deuteronomy 4:19** ... חָלַק יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֹתָם לְכֹל הָעַמִּים תַּחַת כָּל־הַשָּׁמָיִם׃

масорет. "...оскільки Ягве, Бог твій, наділив їх всім народам під всім небом",

LXT **Deuteronomy 4:19** ...κύριος ὁ θεός σου αὐτὰ πᾶσιν τοῖς ἔθνεσιν τοῖς ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ

Септуагінта: "...яких поклав Господь, Бог твій, всім народам, що під небом".

З якого джерела автор трактату Авот взяв такий текст не зрозуміло. Стилістика нагадує типовий мідраш, проте у відомих Таргумах на цей вірш подібних різночитань не зафіксовано.

Переферкович Н. А. у означеному випадку пояснює цей пасаж рабі Натана тим, що, можливо, перекладачі намагалися уникнути

хибного трактування цього вірша, що могло б призвести до поклоніння зіркам [Переферкович 1903, *168*]. Тому вони додали таку фразу "*щоб світити ними*", це був би цікавий, досить давній мідраш александрійських юдеїв, зафіксований у складі грецького перекладу Тори, проте він не засвідчений жодним із відомих нам рукописів Септуагінти.

Хоча рабі Натан вказує нібито на 10 різночитань (помилок перекладачів), проте прикладів він наводить 11, очевидно, число 10 для нього мало символічне значення: "П'ять старійшин написали Тору для царя Птолемея і змінили в ній *десять* речень...". Далі по тексту рабі Натан знаходить у Танаху наступні паралелі, де число десять, на його думку, має символічне значення. Починаючи з 36-го розділу і до останнього 48-го слідують роздуми про значення числа 10 у Торі, скільки подій відбулося у кількості 10 разів. Наприклад: «Розділ 37. "Десять речей прийшли на думку... Десять сходжень у Торі... Десять генеалогій у Торі... ". Розділ 38. "Десятьма іменами називаються ідоли... десять заповідей урівноважують десять гріхів...". Розділ 43. "Десять чоловік пророкували і не знали, що пророкували... десять речей створено в сутінках... "», і т. д. [Переферкович 1903, *169–171, 178*].

Таким чином можемо підвести попередній підсумок, що у критичних зауваженнях рабі Натана простежується відверта упередженість і необізнаність із грецьким текстом, лише у половині з наведених ним прикладів виявлені справжні різночитання (Вих. 4:20; Вих. 12:40; Числ. 16:5; Лев.11:6; Повт. Зак. 14:7). Не виключено, що перед очима у рабина, який займався критичним розбором Септуагінти як перекладу, був інший переклад, котрий містив у собі всі наведені вище недоречності, проте сучасна наука не має у своєму розпорядженні такого рукопису, імовірніше для цього використовувався один із невідомих на сьогодні Таргумів.

Постталмудичний трактат *Мехільта де раббі Ішмаеля* до книги Вихід розд. 14 містить той самий пасаж про п'ятьох старійшин, перекладачів Тори, а крім згаданих різночитань, додано ще одне:

Буття 2:2. І Бог завершив творіння на шостий день і спочив він на сьомий день (те саме у Палестинському Талмуді і Мехільта) [Wasserstein A., Wasserstein D. J. 2006, *58*].

LXT **Genesis 2:2** καὶ συνετέλεσεν ὁ θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕκτῃ τὰ ἔργα αὐτοῦ ἃ ἐποίησεν καὶ κατέπαυσεν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ ὧν ἐποίησεν

І закінчив Бог в день *шостий* свої діла, які зробив, і спочив у день сьомий.

WTT **Genesis 2:2** וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר
עָשָׂה וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל־מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה׃

Бут. 2:2 І здійснив Бог до *сьомого* дня справи Свої, котрі Він зробив, і спочив в день сьомий...

У Таргумах відтворено текст у принципі ідентичний масоретському, але Самаритянський варіант підтримує грецьку версію:

SAMARITAN **Genesis 2:2** ויכל אלהים ביום השׁשׁי מלאכתו אשׁר

Тому в цьому випадку можна стверджувати про два варіанти традиції, а не свідому зміну в тексті. Слід зазначити, що у означеному випадку автором “Мехільти...” помічене справжнє різночитання.

Трактат Сефер Тора, I, 8–9

“Сімдесят старійшин написали (завжди у рабиністичних творах мається на увазі *переклали*) Тору для царя Птолемея (Талмая), і цей день став лихим для Ізраїлю, як день, коли вони створили Тільця, оскільки Тору неможливо адекватно перекласти. Вони змінили 13 речей” [Wasserstein A., Wasserstein D. J. 2006, *69*]. Отже ми бачимо поєднання двох історій (Псевдо-Арістея про 70 старійшин і рабиністичної легенди про найбільше лихо, появу перекладу) про створення Септуагінти, в одну історію, з однозначно негативною оцінкою самого факту появи такого перекладу.

Повторення Закону 17:3. І піде, і стане служити іншим богам, яким я не наказував служити

До масоретського тексту додане слово לעובדם, котре можна перекласти як: *служити їм.*

אשׁר לא־צויתי לעובדם

Палестинський Талмуд: אשׁר לא־צויתי לאומות לעובדם

...котрим я не заповідував істинно служити їм

LXT Deuteronomy 17:3 καὶ ἐλθόντες λατρεύσωσιν θεοῖς ἑτέροις καὶ προσκυνήσωσιν αὐτοῖς τῷ ἡλίῳ η τῇ σελήνῃ η παντὶ τῶν ἐκ τοῦ κόσμου τοῦ οὐρανοῦ ἃ οὐ προσέταξεν

WTT **Deuteronomy 17:3** וַיֵּלֶךְ וַיַּעֲבֹד אֱלֹהִים אֲחֵרִים וַיִּשְׁתַּחוּ
לָהֶם וְלַשֶּׁמֶשׁ׀ אוֹ לַיָּרֵחַ אוֹ לְכֹל־צְבָא הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר
לֹא־צִוִּיתִי׃

Повтор. Зак. 17:3. І піде, і стане служити іншим богам, і вклонятися їм, або сонцю, або місяцю, або всьому воїнству небесному, чого я не заповідував.

У Септуагінті та у наявних Таргумах і Самаритянському варіанті відсутнє подібне доповнення. Цей уривок виглядає як коментар (мідраш) до тексту, яких існувало безліч серед Таргумів.

Трактат Соферім I, 7–8 розд. 1

“П’ять старійшин написали Тору для царя Птолемея (Талмая), і цей день став лихом для Ізраїлю, як день, коли вони створили Тільця, оскільки Тору неможливо адекватно перекласти”.

«Подібна й інша історія проте як Птолемей зібрав 72 старійшини, розмістив їх у 72-х будинках і не відчиняв їх. Він посилав до кожного з них і всі відповіли “Пишу (тобто, перекладаю) Тору Мойсея”. Бог дав пораду в серце кожному з них і їхні думки були узгоджені як у одного. І кожен написав незалежно Тору для нього. Вони змінили 13 речей».

Крім вищезгаданих прикладів відмінностей між грецьким перекладом і масоретським оригіналом додано ще один приклад Бт. 5:2 “чоловіком і жінкою створив їх” Септуагінта і Масоретський текст не містять різночитань, тому схоже, автор не порівнював тексти.

Буття 5:2 Чоловіка і жінку створив він їх (а вони не переклали створив Він їх” тобто пропустили останні слова *створив Він їх)* [Wasserstein A., Wasserstein D. J. 2006, *70*].

LXT **Genesis 5:2** ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτοὺς καὶ εὐλόγησεν αὐτούς καὶ ἐπωνόμασεν τὸ ὄνομα αὐτῶν Αδαμ ᾗ ἡμέρᾳ ἐποίησεν αὐτούς

WTT **Genesis 5:2** זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאָם וַיְבָרֶךְ אֹתָם וַיִּקְרָא
אֶת־שְׁמָם אָדָם בְּיוֹם הִבָּרְאָם׃ ס

У грецькому перекладі слова присутні, проте щось подібне міститься у Таргумі Неофіті на відміну від інших Таргумів, там дійсно відсутнє слово “Він створив їх” (ברׄאׄם), хоча слово *створив* стоїть через одне слово.

NFT **Genesis 5:2** דכר ונוקב וזוגיה ברה...
Чоловіка і жінку і також пару створив їх

У цьому випадку, можливо, автор використовує різночитання одного з маловідомих Таргумів, приписуючи його грецькому перекладу.

Вавілонський Талмуд Мегіла, Мідраш Танхума (обидві версії), Мідраш Га-Ґадоль

Вих. 24:5 “І він відправив юнаків, синів Ізраїльських”

Складність виникає у синонімічних значеннях слова זאטוטי арам. – *юнак, учень* [Jastrow 1903, *407*] і його євр. відповідника נעֲר – *юнак, слуга*. У цьому рабини вбачали відхилення від оригіналу. Хоча у Септуагінті вжито слово νεᾶνίσκος – гр. *юнак, слуга*, що відповідає масоретському тексту.

LXT **Exodus 24:5** καὶ ἐξαπέστειλεν τοὺς νεανίσκους τῶν υἱῶν Ισραηλ

WTT **Exodus 24:5** וַיִּשְׁלַח אֶת־נַעֲרֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲלוּ עֹלֹת
וַיִּזְבְּחוּ זְבָחִים שְׁלָמִים לַיהוָה פָּרִים׃

(Вих. 24:5) і послав юнаків з синів Ізраїлевих...

NFT **Exodus 24:5** ושלח ית עולמיהון דבני ישראל

Таргум Неофіті: “послав *слуг* синів Ізраїлю”.

Наступний приклад близько пов’язаний із попереднім тому, що містить подібне зауваження з використанням слова זאטוטי (юнак) і не містить нічого спільного ні з відомими рукописами Септуагінти, ні з жодним Таргумом.

Вавіл. Талмуд, Мегіла 9б

Вихід 24:11 “І на юнаків, синів Ізраїлю, він не поклав своїх рук”

[Wasserstein A., Wasserstein D. J. 2006, *71*].

У цьому вірші відображено реальне різночитання між Септуагінтою і масоретським текстом, проте трактат Мегіла, Вавілонського Талмуду, вказує на той самий синонім слова юнак (זאטוטי), що і в попередньому прикладі, і не вказує на різночитання з масоретським текстом.

LXT **Exodus 24:11** καὶ τῶν ἐπιλέκτων τοῦ Ισραηλ οὐ διεφώνησεν οὐδὲ εἷς καὶ ὤφθησαν ἐν τῷ τόπῳ τοῦ θεοῦ καὶ ἔφαγον καὶ ἔπιον

І з вибраних Ізраїля не загублено (або *помер*) ані одного...

WTT **Exodus 24:11** וְאֶל־אֲצִילֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא שָׁלַח יָדוֹ וַיֶּחֱזוּ
אֶת־הָאֱלֹהִים וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ׃

І Він не простягнув рук Своїх на обраних із синів Ізраїлевих...

А окремо в цьому ж трактаті вміщено коротенький, в декілька рядків, свій варіант історії про 72-ох старійшин, розміщених царем Птолемеєм у 72-ох будинках, – оповіді, запозиченої з *Листа*

Псевдо-Арістея до Філократа. Щодо датування трактату Sopherim, відомий дослідник історії Ізраїлю Гретц (Graetz H.) вважав, що трактат Соферім написаний близько 700 р. [цит. за: Юнгеров П. А. 1902, *252*].

Ще одне цікаве різночитання зустрічається тільки у трактаті Мідраш Га-Ґадоль і Мідраші Танхума (рання редакція, вид. Бубера) [Wasserstein A., Wasserstein D. J. 2006, *79*].

Цей вірш вже зустрічався у трактаті Авот р. Натана, але там йшлося про другу частину цього вірша, тому ми цю частину тексту не розглядатимемо.

Буття 1:27. І створив Бог людину, за *подобою Своєю* (בדמות).

WTT **Genesis 1:27** וַיִּבְרָא אֱלֹהִים׀ אֶת־הָאָדָם בְּצַלְמוֹ

Бут.1:27. І створив Бог людину за *образом* Своїм, за образом Божим створив її; чоловіка і жінку створив їх.

LXT **Genesis 1:27** καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον κατ’ εἰκόνα θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν

І створив Бог людину, за божим *образом* створив її.

Тільки у Таргумах Фрагментарному і Неофіті те саме слово про створення людини за *подобою*: דמו арам. *подібність, схожість* [Jastrow 1903, *312*]. Отже цей випадок, імовірно, орієнтований на один із Таргумів, а не на Септуагінту.

FTT[10] **Genesis 1:27** וברא מימריה דייי ית אדם בדמותיה בדמו

І створив словом своїм Адама за подобою своєю.

NFT **Genesis 1:27** וברא ממרה דייי ית בר־נשא בדמותיה בדמו

І створив словом Ягве людину за подобою своєю.

Ідеальний порядок розташування віршів Тори спостерігається лишень у трактатах Сефер Тора і Соферім, принаймні Бут. 2:2 і Бут. 5:2 розташовані у правильному порядку, крім Лев. 11:6 [Wasserstein A., Wasserstein D. J. 2006, *70–72*]. Можливо, через те, що автори мали на увазі схоже читання із Повт. Зак. 14:7, але порядок розташування теж неточний. Отже автори тільки цих трактатів розмістили вірші у хронологічному порядку їх розташування у Торі, у всіх інших трактатах порядок розташування віршів вказує на ймовірні, спорадичні джерела, які використовували їхні компілятори, не обтяжуючи себе спробою розставити їх у необхідному порядку. Варіативність двох редакцій Мідрашу Танхума свідчить також, що цей твір протягом століть коригувався, на основі Вавілонського Талмуду або інших авторитетних джерел.

Так у, очевидно, більш пізній редакції Мідраша Танхума, на відміну від видання Танхума Бубера, вилучено цитату Бут. 1:27, натомість додано Вих. 24:5 і Вих. 24:11 так само, як це у трактаті Мегіла Вавілонського Талмуду [Wasserstein A., Wasserstein D. J. 2006, *74–75*].

Втім, рабиністичні свідчення про Септуагінту неоднозначні, навіть в межах такого корпусу текстів, як Талмуд. Наприклад, Мішна, трактат Мегіла [II:1 A], схвально відгукується щодо ідеї перекладу Тори, зокрема, він містить такі слова Раббана Симеона бен Гамаліеля: "дозволяється щоб Святе Письмо було написано грецькою мовою" (M. 1:9B). Тосефта для цього уривку відсутня, очевидно, під час написання доповнень до Мішни питання якості грецького перекладу Тори не було актуальним, крім того слід зазначити, що у Тосефті є безліч згадок про мінеїв (християн) у негативному контексті, водночас в ній немає зауважень щодо грецького перекладу Тори. Натомість у Вавілонській Гемарі до цієї сентенції з Мішни додано пояснення, згадується про випадок фальшивого арамейського перекладу, зробленого із грецького тексту; слід зазначити, що останнє твердження є темним, і там, де йдеться про арамейський переклад, можливо вказується на переклад латиною (в оригіналі слово погано читається), можливо, це згадується так званий старолатинський переклад, який дійсно був у вжитку Західної Церкви до появи Вульгати Ієроніма Стридонського у 390–405 рр.

Якби текст, на який вказують рабини, насправді існував і зник, тоді замість нього ми б мали теперішню Септуагінту, у якій не залишилось би тих очевидних різночитань, які ми маємо в теперішній редакції, адже ніщо не завадило б виправити помилки вже хоча б у IV ст. н. е., згадувані у талмудичних джерелах, які стосувалися дому Птолемеїв і їхнього родового імені Лаг, адже на той час політична ситуація вже була іншою, а помилки, які не стосувалися так би мовити "політичного етикету", можна було б виправити (Бут. 2:2; Вих. 4:20; Вих. 12:40; Числ. 16:5; Лев. 11:6; Повт. Зак. 14:7), не звертаючи при цьому увагу на політичний устрій. Проте рабиністичні джерела стверджують, що Септуагінта – це вже інший переклад, а той, про який згадується в Єрусалимському і Вавілонському Талмудах, вже давно всіма відкинутий і загублений у віках. Проте це твер-

дження теж не витримує критики, адже ми не маємо жодного свідчення про існування двох грецьких перекладів часів Птолемеївської династії. Крім того, якщо ми допустимо гіпотезу про існування цього найдавнішого перекладу і те, що він був такий недосконалий, як про це пише рабиністична література, то виникає питання, чому найперша критична реакція на нього з'являється лише у V ст. н. е. у Палестинській Гемарі (дата загально прийнята в юдейській традиції, крім того, слід зауважити, що частина вчених датують появу Гемари значно пізніше, загалом же питання датування рабиністичної літератури досі дискусійне), тоді як мудреці-танаї, автори Мішни (прибл. 210–240 рр. н. е.) появу грецького перекладу, як "великого нещастя для всього Ізраїлю" [Авот 1903, *167*], чомусь залишили абсолютно поза увагою, а за підрахунками Герберта Денбі у всіх трактатах Мішни згадуються сентенції щонайменше 80-ти учителів-танаїв [Danby 1987, *799–800*]. Вже просто статистично хоча б один із цих мудрих рабинів повинен був би згадати про цю невтішну подію.

Імовірно, поява критичних і просто пропагандистських дорікань у талмудичній літературі щодо Септуагінти пов'язана зі зміцненням політичної ролі християнської Церкви, починаючи з часів імператора Феодосія I (381–395) і його едикту 381 р., і активізацією роботи коментаторів Мішни, амораїв, котрі вбачали у цьому загрозу власній ідентичності, тому критика в першу чергу і була спрямована проти Септуагінти.

ЛІТЕРАТУРА

Вайнгрин Дж. **Введение в текстологию Ветхого Завета**.: Пер. с англ. Москва, *2002*.

Дворецкий И. Х. **Древнегреческо-русский словарь**. Москва, *1958*.

Корсунский И. Н. **Перевод LXX. Его значение в истории языка и словесности**. Сергиев Посад, *1897*.

Талмуд. Авот рабби Нафана в обеих версиях с прибавлением трактата Авот // Пер. Н. А. Переферковича. Санкт-Петербург, *1903*.

Тов Э. **Текстология Ветхого Завета**. Москва, *2000*.

Юнгеров П. А. **Общее историко-критическое введение в Ветхий Завет**. Казань, *1902.*

A Comprehensive Etymological Dictionary of the Hebrew Language for Readers of English. By Ernst Klein. Jerusalem, *1987.*

A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic of the Talmudic and Geonic Periods. By Sokoloff M. Ramat-Gan: Bar Ilan University Press. London – Baltimore, *2002.*

A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic of the Byzantine Period. By Sokoloff M. Ramat-Gan, *1992.*

A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature. By Jastrow M. London: Luzas&Co. New-York, *1903.*

A Greek-English Lexicon. Compilled by H. G. Liddel, R. Scott, H.S. Jones, R. McKenzie; Edited by P. G. W. Clare. Oxford, *1996.*

A Greek-English Lexicon of Septuagint. Compilled by T. Muraoka. Louvain – Paris, *2009.*

A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament. Based on the lexicon of William Gesenius and translated by Edward Robinson. Fr. Brown, S. R. Driver, and Charles A. Briggs. Oxford, *1962.*

Biblia Hebraica Stuttgartensia / Ed. R. Kittel. Stuttgart: Deutsche Bibelgeselschaft, *1997.*

Der Hebräische Pentateuch der Samaritaner / Ed. Gall A. F. Giessen, *1918.*

Dines J. M. **The Septuagint.** London – New-York, *2005.*

Dorival G., Harl M., Munnich O. **La Bible Grecque Des Septante. Du judaïsme hellénistique au christianisme ancien.** Paris, *1994.*

Origenis Hexaplorum: quae supersunt sive veterum interpretum graecorum in totus Vetus Testamentum fragmenta / Ed. Field F. Vols. 1–2. Oxford, *1875.*

Septuaginta / Ed. by A. Rahlfs, A. Stuttgart. Deutsche Bibelgeselschaft. 1979.

Hexaplorum quae Supersunt // Migne J. P. Patrologia cursus completus, series Graeca, Vols. 15 (722 p.), 16 pars 1–3 (1) 634 p., 2) 564 p., 3) 546 p.). Paris (Ex typis Migne, au Petit-Montrouge), *1857–1863.*

Jellicoe S. **The Septuagint and Modern Study.** Winona Lake. Eisenbrauns. *1993.*

Joosten J. On Aramaising Renderings in the Septuagint // **Hamlet on a hill: Semitic and Greek studies presented to Professor T. Muraoka on the Occasion of His Sixty-Fifth Birthday.** Leuven – Paris – Dudley, *2003*.

Marcos N. F. **The Septuagint in Context. Introduction to the Greek Version of the Bible** / Trans. Wilfred G. E. Watson. Leiden, *2000*.

Saldarini A. J. **Fathers According to Rabbi Nathan: Abot de Rabbi Nathan Version B.** Leiden, *1975*.

Silva M., Jobes K. **Invitation to the Septuagint.** Michigan, *2000*.

The Mishnah / Translated from the Hebrew with Introduction and Brief Explanatory Notes by Danby H. Oxford, *1987*.

Walters S. D. **The Text of Septuagint: Its Corruptions and Their Emendations.** Cambridge. *1973*.

Septuaginta, Vetus Testamentum Graecum. Auctoritate Academiae Scientiarum Göttingensis editum / Ed. Wevers J. W. Vols. I–III. *1974–1986.*

Swete H. B. **Introduction to the Old Testament in Greek**. Cambridge, *1914*.

The Old Testament in Greek According to the Septuagint / Ed. Swete H. B. Cambridge: Cambridge University Press, *1905–1909*.

The Babylonian Talmud: A Translation And Commentary (22-Volume Set with CD-ROM) [CD-ROM] Jacob Neusner (Translator) CD-ROM.

The Jerusalem Talmud: A Translation and Commentary Jacob Neusner Ed.: Hendrickson Publishers; Cdr edition (July 30, 2010).

The Old Testament in Greek according to the Text of Codex Vaticanus / Brooke A. E., McLean N., Thackeray H. St. J. Cambridge, *1906–1940*.

Veltri G. The Septuagint in Disgrace: Some Notes on the Stories on Ptolemy in Rabbinic and Medieval Judaism // **Jewish Reception of Greek Bible Versions in Their Use in Late Antiquity and the Middle Ages.** *2009*.

Wasserstein A., Wasserstein D. J. **The Legend of the Septuagint: From Classical Antiquity to Today.** Cambridge, *2006*.

Ю. С. Філь

“СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО” В ПОЛІТОЛОГІЧНІЙ ДУМЦІ ТА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ ІНДІЇ

Основною теоретичною проблемою стратегічного партнерства в політологічній науці та теорії міжнародних відносин є формулювання його змісту, адже побутування терміна в різних контекстах та документах неоднакове. Суперечки про потребу вироблення універсального визначення терміна не вщухають: з одного боку, йдеться про неможливість дати таке визначення, через неоднозначність та контекстуальність феномену відносин такого типу, з другого ж, ведуться наукові пошуки тих рис, які були б характерні для усіх існуючих у міжнародній практиці відносин стратегічного партнерства [Blanko 2011, *1*]. Перша думка виражається в актуальності “доморощеної” дефініції стратегічного партнерства для кожного суб’єкта міжнародних відносин, проте не кожен такий суб’єкт рефлексує над значенням поняття на рівні реальної політики. Виникає ситуація, коли особливості вибудовування відносин стратегічного партнерства державою усвідомлюються *post factum* аналітичними, науково-дослідними інституціями, а не самими політиками чи відповідними державними установами. Ця тенденція характерна для багатьох країн, особливо для менш впливових на політичній арені. Таким чином держави-регіональні лідери, маючи претензії на участь у світових політичних та економічних процесах, за допомогою встановлення відносин стратегічного партнерства демонструють свою релевантність на міжнародній арені [Blanko 2011, *2*]. Проте не завжди така демонстрація відповідає реальній політиці та має відповідне змістове наповнення. Загальним місцем у медіа стало називати стратегічне партнерство нічим іншим, як “дипломатичною риторикою”, “номенклатурою, яку партії використовують для надання більшого статусу своїм зв’язкам” [Subramanian 2012]. Практика надуживання фрази спричинилася до девальвації поняття, яке нею означується, але кожен суб’єкт міжнародних відносин, який вдається до цього, зазвичай добивається певної мети, яка може бути продиктована різними внутрішньополітичними та

зовнішньополітичними, суб'єктивними чи об'єктивними умовами. Стаття має на меті з'ясувати стан теоретичної розробки поняття у зовнішній політиці Республіки Індія через апеляцію до аналітичних матеріалів дослідницьких інституцій, а також до реальної політичної практики цієї держави.

Республіка Індія поміж інших держав світу підхопила тенденцію використання терміна "стратегічне партнерство" у своєму дипломатичному словнику. Історія його появи в індійській зовнішній політиці сягає початку XXI століття, але його концептуальна основа, яку можна визначити як "домовленість між країнами без союзницьких зобов'язань та обмеження свободи дій", навряд чи нова для Індії, адже її політика ще з часів зародження Руху неприєднання відзначалася обережним ставленням до формальних союзів [Chaudhuri 2009]. Це дає підставу говорити про те, що стосунки стратегічного партнерства характерні для стратегічної культури Індії [Faruqui 2003], хоча в офіційних документах значення терміна не прописане. У документі, який претендує на перше узагальнене зведення індійських зовнішньополітичних орієнтирів – "Неприєднання 2.0. Міжнародна і стратегічна політика для Індії у XXI столітті", – термін "стратегічне партнерство" не вживається взагалі, відповідно, не теоретизується використання цього інструменту у зовнішній політиці Індії [Khilnani… 2012]. Цей факт не є винятковим, адже у відсутності визначення змісту відносин стратегічного партнерства полягає його основна теоретична проблема. Лише в офіційних документах Євросоюзу були задекларовані ті цілі, які він намагається досягнути за допомогою стратегічного партнерства, але чіткого визначення поняття так і не було дано [Schmidt 2010].

З огляду на вищесказане, безсистемне використання Індією терміна є радше правилом, ніж винятком у світовій практиці. Термін "стратегічне партнерство" не обов'язково відображений у назвах відповідних документів, хоча у ньому самому може йтися про встановлення такого типу відносин або їхнє підтвердження/ зміцнення/ розвиток, причому це не обов'язково означає, що стратегічне партнерство було закріплене у попередніх домовленостях (наприклад, у випадку з Великобританією, Францією [India-France Joint Statement… 2011]). Часто у назвах документа термін фігурує не самостійно, а в контексті інших фраз, таких як

“нова епоха стратегічного партнерства” (Саудівська Аравія [Riyadh Declaration… 2010]), “стратегічне та глобальне партнерство” (Японія [Joint Statement… 2006]). Помітна тенденція підсилювати статус відносин, додаючи до формулювання “стратегічне партнерство”, яке саме по собі вже передбачає відносини, що мають особливий статус, означення на кшталт “особливе” чи “привілейоване” (Російська Федерація [Joint Statement… 2010]).

Активне використання Індією зовнішньополітичного інструменту стратегічного партнерства на початку XXI століття, на думку вчених, було зумовлене низкою причин, серед яких найголовнішими є економічні та політичні. Економічні причини, пов’язані з політикою лібералізації, офіційно проголошеної 24 липня 1991 року урядом П. В. Нарасімхи Рао, яка передбачала відкриття Індії для міжнародної торгівлі та інвестування, збільшення частки приватного сектору в економіці країни, податкові реформи та заходи з контролю інфляції. Пік результативності реформування економіки припав на 2007 рік, коли зростання ВВП сягнуло 9 %, і країна вийшла на 2 місце у світі за цим показником, поступившись лише Китаю [India’s growth rate slows… 2012]. У 2010 році за обсягом номінального ВВП Індія посіла 11 місце. При розрахунку ВВП на основі методики паритету купівельної спроможності економіка Індії займає 4 місце у світі. За окремими прогнозами до 2020 р. частка ВВП Індії у світовій економіці зросте до 7 %, і за цим показником країна вийде на третє місце у світі, випередивши Японію [Пріоритети… 2010]. Не дивно, що за таких показників економічного зростання “глобальне залучення” (global engagement) стало “новою мантрою” для Індії [Chaudhuri 2009]. У документі, який претендує на звід основних орієнтирів зовнішньої політики Індії – “Неприєднання 2.0. Міжнародна і стратегічна політика для Індії у XXI столітті”, йдеться: “Інтеграція Індії в глобальну економіку є життєво необхідною для продовження її процвітання. Інтернаціональний контекст репрезентує великі можливості для Індії” [Khilnani… 2012]. Економічне зростання у зв’язку з реформами додало Індії впевненості і стимулювало шукати шляхи реалізації реформ через політичні механізми, зокрема через активізацію власних зовнішніх зв’язків. Стало зрозуміло, що економічне зростання вимагає поглиблення інтеграції у зовнішній світ у всіх сферах: торгівлі,

праці, технології. Коло інтересів Індії розширюється, а відповідно, збільшується кількість частин світу, де ці інтереси реалізуються або потенційно можуть реалізуватися.

Другий комплекс причин, який мав політичний характер, пов'язаний із тим, що у 1998 році уряд сформувала Бхаратія Джаната Парті, сила, яку зараховують до правого крила партій, і яка є однією із двох загальнонаціональних індійських партій поруч з Індійським національним конгресом. БДП мала радикальну зовнішньополітичну концепцію перетворення Індії на глобального політичного актора. Її претензії на цей статус невипадкові з багатьох причин, серед яких є як "природні", так і набуті у постбіполярний час. Індія є найбільшою південноазійською державою, у якій проживає 1/6 населення планети, і яка постала на одній із найрозвиненіших цивілізацій світу. Після переформатування міжнародних зв'язків на початку 90-х років і переходу до постбіполярного світу до її політичної ваги додалося стрімке економічне зростання та його великий потенціал, потужний арсенал ядерної зброї та армія, розробка програм з освоєння космосу та інші причини, які дозволили говорити про появу потужного гравця не лише на регіональному, а й на світовому рівні [Allen 2012].

Ситуація, в якій опинилася Індія на порозі XXI ст., вимагала від неї надзвичайної економічної та політичної активності, в якій стратегічне партнерство було вкрай доречним. Гра на глобальній арені неминуче пов'язана з виникненням конфліктуючих інтересів, а вітальна потреба в економічній інтеграції змушує залишати на периферії ціннісний аспект відносин або взагалі ігнорувати його. Стратегічне партнерство є таким прагматичним інструментом [Blanko 2011, 7], адже на відміну від союзу та інших форм кооперації не вимагає від сторін взаємної підтримки у всіх питаннях, сторони не обов'язково повинні встановлювати дружні взаємини для впровадження успішного стратегічного партнерства. Лідеру Південно-Східного субрегіону постійно доводиться балансувати між інтересами Китаю та США, які ведуть конкурентну боротьбу за лідерство у світі, інтересами Росії та США, які є найбільшими постачальниками військової техніки в Індію, між своїми власними інтересами в Ірані та інтересами США у

цій країні. Відсутність фундаментального ціннісного аспекту у відносинах такого типу якнайкраще підходить Індії у відносинах із Китаєм, адже між країнами існує заморожений прикордонний конфлікт у зв’язку з Тибетом та політичним притулком Далай-Лами XIV в Індії, обидві країни володіють ядерною зброєю.

Спроби теоретичного осмислення відносин стратегічного партнерства були зроблені індійськими аналітичними центрами. Стратегічне партнерство, як його визначає Інститут оборонних досліджень та аналізу в Нью Делі (Institute of Defences Studies and Analysis), – це довгострокова взаємодія між двома країнами, яка базується на політичних, економічних, соціальних та історичних факторах. Таке партнерство виявляє себе у різноманітних відносинах. Природно, що деякі угоди про партнерство охоплюють більше сфер, ніж інші, залежно від того, в яких обидві сторони можуть продуктивно та активно співпрацювати і мати взаємну вигоду [Kumar 2011, *1*]. Але експерти та аналітики підкреслюють важливість та бажаність декількох сфер взаємодії. Професор Центру політичних досліджень у Нью Делі Брахма Челлані стверджує: “Міцне партнерство вимагає багатовекторної співпраці та взаємозалежності, що допоможе у досягненні спільних цілей” [Chellaney 2010].

У основі стратегічного партнерства лежать стратегічні інтереси, які, по-перше, мають довгостроковий характер, а по-друге, пов’язані насамперед із забезпеченням тими ресурсами, які необхідні для підтримання життєдіяльності суспільства та розвитку країни: забезпечення енергоносіями, продовольством та іншими видами стратегічної сировини і природних ресурсів, безпечний доступ до життєво важливих регіонів світу, національна безпека країни. Стратегічні інтереси стосуються перш за все таких сфер, як військово-політична, економічна, зовнішньополітична [Перепелиця 2002, *57*]. Саме тому Фундація національних оборонних досліджень Індії для верифікації відносин стратегічного партнерства Індії з низкою держав обрала саме оборонну, економічну та політико-дипломатичну сферу.

Експерти вищезазначеної фундації виділили три основні питання, в яких Індія очікує дипломатичної підтримки від своїх стратегічних партнерів за останні 10 років:

1) індійська політика стосовно Пакистану, Афганістану, Кашміру та тероризму;

2) індійська ядерна політика;

3) питання постійної присутності Індії в Раді Безпеки ООН.

Об'єктивна важливість оборонної сфери у випадку з Індією посилюється її амбіціями у сфері самооборони. Рудра Чаудхурі відзначає той факт, що кожна нація залишається заручником свого особливого національного та стратегічного наративу, який диктує поточну та майбутню стратегічну поведінку. У випадку з Індією основою національного наративу є інтелектуальний опір будь-якій формі домінації та загострене почуття незалежності, що визначає індійську стратегічну поведінку [Chaudhuri 2009]. Індія робить спроби збільшити свою захисну спроможність під рубрикою "модернізації" через імпорт устаткування із провідних світових виробництв. Пріоритетним для Індії є найновіше обладнання, і в його отриманні полягає основний інтерес Індії у оборонній сфері [Kumar 2011, *1*].

Співпраця в економічній сфері є стратегічною для Індії, враховуючи стрімке економічне зростання країни, потребу в інтеграції у глобальний економічний простір, зокрема потребу в невибагливих та ємних ринках збуту.

Тож на думку індійських аналітиків, вартими номенклатури "стратегічне партнерство" є сильні та взаємовигідні відносини у трьох секторах – політико-дипломатичному, оборонному та економічному. Навіть якщо у будь-якому з них відносини розвинені досить слабко, експерти відмічають важливість їхнього потенціалу. Це свідчить про те, що Індія готова встановлювати відносини стратегічного партнерства з тими державами, з якими хоча б в одній із вищезазначених сфер спостерігається дуже плідна співпраця, й готова ігнорувати майже повну відсутність співпраці в іншій. Таким чином, найбільш продуктивна співпраця Індії з Російською Федерацією у оборонній сфері дає підставу називати відносини "стратегічним партнерством", незважаючи на мінімальну співпрацю між країнами в економічній сфері. Те ж можна сказати про відносини з Китаєм: хоча в оборонній та політико-дипломатичній сферах держави є конкурентами, стратегічне партнерство між країнами тримається на такій вітальній для обох сторін економічній сфері.

У спільній заяві, яка встановила відносини стратегічного партнерства між Індією та Китаєм (Joint Statement of the Republic of India and the People’s Republic of China), підписаній 11 квітня 2005 року, стратегічне партнерство визначається як таке, що “…базується на принципах Панчашили[1], взаємоповазі та чутливості до очікувань та прагнень одна одної, рівності; на внесках у спільні глобальні виклики та загрози” [Joint Statement… 2005]. Важливим у такому визначенні стратегічного партнерства є встановлення його глобального характеру, що свідчить про очікування, які країна висуває для своїх стратегічних партнерів.

За останні 10 років Індія підписала домовленості про стратегічне партнерство приблизно із дванадцятьма країнами [Subramanian 2012]. Основні вектори зовнішньої політики Індії, в яких вона використовує інструмент стратегічного партнерства, можна звести до таких: відносини із США, Російською Федерацією, Китаєм, країнами Перської затоки, Центральної Азії, політика “погляду на Схід” (т. зв. “Look East Policy”), взаємини з європейськими та африканськими країнами. Проаналізувавши індійський вибір стратегічних партнерів по кожному з напрямків, можна зробити висновок про індійську логіку стратегічного партнерства.

Відносини із глобальними гравцями (США, Російська Федерація, Китай) є складними та комплексними. Встановлення високого рівня взаємин із ними відповідає претензіям Індії на роль світового політичного актора. У відносинах саме з цими країнами політична складова є дуже потужною. Для Індії стратегічне партнерство поруч з ядерною зброєю є одним із способів самоствердження. Згідно з експертною порівняльною оцінкою стратегічного партнерства Індії Фундації Національних оборонних досліджень, Російська Федерація виявилася найбільш конструктивним партнером, на другому місці опинилися США.

Росія посіла перше місце головним чином завдяки тому, що стосунки між державами характеризуються політичним взаєморозумінням і спільними поглядами на більшість важливих міжнародних проблем. Ця особливість є унікальною, враховуючи

[1] Взаємна повага до територіальної цілісності та суверенітету, ненапад, невтручання у внутрішні справи, рівність та взаємна вигода, мирне співіснування.

“вагову категорію” обох країн, тобто їхні територіальні розміри та геополітичне положення. У жовтні 2000 року сторони підписали “Декларацію про індійсько-російське стратегічне партнерство”. 21 грудня 2010 року під час офіційного візиту Президента Мєдвєдєва до Індії була підписана спільна заява, присвячена десятиріччю індійсько-російського стратегічного партнерства, в якій “сторони погодилися з тим, що за останні 10 років відносини між двома країнами досягнули рівня особливого та привілейованого партнерства” [Joint Statement… 2010]. Підвалини відносин такого типу були закладені ще за часів СРСР. Рудра Чаудхурі висловлює думку, що стратегічне партнерство між двома державами можна виводити ще з 1971 року, коли країни підписали Угоду про мир, дружбу та кооперацію, в якій найбільш контраверсійною виявилася стаття IX, де йшлося, що за умов конфлікту із третьою стороною СРСР не гарантує підтримку Індії, хоча розглядає можливість такої [Chaudhuri 2009].

Основою індійсько-російського партнерства є співпраця у військово-технічній сфері. Згідно із Стокгольмським Міжнародним інститутом дослідження миру, з 2007 по 2011 рік 80 % індійського імпорту військової техніки було з Росії [Weitz 2012]. Незважаючи на такі показники, говорити про залежність Індії від РФ у цій сфері неможливо хоча б тому, що сторони об’єднують свої зусилля для досягнення спільних цілей. У 2007 році Індія підписала з Росією міжурядову угоду про спільну розробку та виробництво літака-винищувача п’ятого покоління, у квітні 2004 року були проведені спільні російсько-індійські військово-морські навчання в акваторії Індійського океану, а в квітні 2007 р. Тихоокеанський флот РФ провів спільні маневри з кораблями ВМС Індії [Борділовська 2008, *187*]. Стратегічність відносин та взаємна зацікавленість країн підсилена регулярними політичними контактами, які є відмінною рисою відносин обох країн [Лавров 2007, *56*] і показником реальної змістової наповненості стратегічного партнерства, яке віднедавна набуло статусу привілейованого та особливого.

Другим за значимістю стратегічним партнером Індії, згідно з експертними оцінками, є США. Встановленню високого рівня відносин між двома країнами передувала приналежність до різних таборів під час Холодної війни, майже цілковита відсутність економічної складової відносин між країнами до 1991 року та

ядерна програма Індії, яка викликала гостре засудження США [Feigenbaum 2009]. Наразі всі ці проблемні питання двосторонніх відносин неактуальні, адже країни налагодили економічне співробітництво, а у 1999 р. відбулося остаточне потепління взаємин після ядерних випробувань 1998 року, коли США підтримали Індію під час зіткнення в Каргілі та сприяли виведенню пакистанських військ. Президент Обама під час візиту до Індії 6–9 листопада 2010 року охарактеризував індійсько-американські відносини як “одне з визначних партнерств XXI століття”.

На рівень стратегічного партнерства відносини між країнами вийшли 2004 року. Поштовхом для встановлення такого типу відносин є низка причин: розвиток взаємовигідної співпраці між Індією та США на противагу КНР, недопущення повномасштабного конфлікту між Індією та Пакистаном, глобальна кампанія боротьби з міжнародним тероризмом та ін. [Ігнатьєв 2007, *78*]. США підтримують Індію у Кашмірському конфлікті, проте ведуть подвійну гру, використовуючи Пакистан як важіль впливу і тиску. Хоча Індія має дієвий інструмент протидії у формі скорочень поставок американської зброї, цей чинник суттєво підриває політичну співпрацю. Незважаючи на те, що обидві країни зацікавлені у стабілізації Афганістану та всього регіону, Америка не може бути надійним партнером Індії у цьому питанні, адже поставки зброї в Пакистан можуть застосовуватися не за призначенням і служити підтриманню режиму в Афганістані.

У індійському політикумі і суспільстві зближення зі США сприймається неоднозначно. У сторін справді є всі підстави співпрацювати на найвищому рівні, маючи від цього взаємні зиски, проте будь-який союз двох потужних держав порушує глобальний стратегічний баланс і не може не впливати на індійсько-китайські, чи індійсько-російські відносини. Зараз Індія стоїть на порозі важливого стратегічного вибору: бути інкорпорованою в наявну інтернаціональну структуру, в якій домінує Захід та США, чи претендувати на роль одного з полюсів у мультиполярному світі. Хоч стратегічне партнерство передбачає досягнення довгострокових цілей, проте строго до цього не зобов’язує. Зважаючи на вичікувальну позицію Індії та її балансування між інтересами трьох найбільших держав світу, формат стратегічного партнерства на часі для південноазійського велетня.

“Глокальність” індійської зовнішньої політики виявляється у постійному балансуванні між глобальними претензіями та підтриманням і розвитком статусу регіонального лідера. Індійсько-китайські відносини є найкращим прикладом перетину глобальних та локальних інтересів. Для збільшення свого політичного впливу на міжнародній арені Індія послуговується в основному стратегічним партнерством зі США, проте також робить велику ставку на кооперацію з іншими силами, що розвиваються, у межах БРІКС та форуму G-8. Китаю належить у цій стратегії Індії одна з головних ролей. Територіальний конфлікт майже не впливає на відносини двох держав, Далай-Лама в Індії – мало не єдиний фактор, який залишає живим тибетський конфлікт. Колишній індійський політик Мукул Санвал схильний вважати, що складнощі у досягненні довгострокової кооперації скоріше випливають із недостатньої уваги до неї, ніж із конфліктуючих стратегічних інтересів.

Взаємно стратегічною виявляється економічна сфера співпраці, адже Китай став найбільшим торговим партнером Індії у 2008 році, й індійсько-китайська торгівля сягнула 60 мільярдів американських доларів 2012 року. Країни поставили за мету збільшити двосторонню торгівлю до 100 мільярдів американських доларів до 2015 року [Drysdale 2012]. У всякому разі Індія зацікавлена в економічній співпраці з Китаєм ще й у тому сенсі, що така співпраця пом’якшить політичні проблеми, які є у відносинах двох країн[2]. Обидві країни прагнуть захистити свої поставки енергії, а оскільки вони відбуваються Індійським океаном, виникла необхідність створення спільної стратегічної доктрини на цьому полі [India, China…].

Із країнами Перської затоки Індію пов’язує традиція сусідського співіснування протягом століть. Стратегічне партнерство у цьому регіоні встановлене з Іраном (2003 р.) та Саудівською Аравією (2010 р.) – із країнами, які передусім можуть задовольнити потреби Індії в енергетичних ресурсах, а також стати надійною опорою в антитерористичній діяльності в Афганістані. Ресурсне питання є стратегічним для обох сторін і підпорядковане логіці попиту і пропозиції. Іран стурбований реалізацією своїх численних запасів вуглеводню, а Індія – поміж перших на його

[2] Зокрема проблему Тибету.

закупівлю. У 2007 році іранська нафта займала 17 % індійського імпорту, посідаючи друге місце після Саудівської Аравії. Іранські поклади природного газу, які за обсягом поступаються лише Росії, також становлять неабиякий інтерес для Індії [Cheema 2010, *385*]. Прагматичність стратегічного партнерства у випадку з Індією якнайкраще проявляє себе у відносинах із Саудівською Аравією, яка має тісні зв’язки з Пакистаном на релігійному ґрунті, що, тим не менше, не заважає країнам бути стратегічними партнерами.

Регіон Центральної Азії пов’язаний із двома типами інтересів Індії: енергетичним та безпековим. Перший задовольняють такі стратегічні партнери, як Узбекистан (2011 р.), Казахстан (2009 р.), Таджикистан (2012 р.), другий – Афганістан (2012 р.). Від стабільності Афганістану значною мірою залежить стабільність Пакистану та всього Центральноазійського та Південноазійського регіону. Стратегічного виміру набуває спільна антитерористична діяльність двох країн, яка перешкоджає проникненню терористів на територію Пакистану, а тому зменшує ризики тероризму в самій Індії, яка доклала великих фінансових зусиль для сприяння повалення Талібану. Крім того, Афганістан – транзитна країна, через яку Індія може транспортувати нафту та газ із інших країн Центральної Азії.

Політика Індії в Південноазійському субрегіоні, в якому вона є безумовним лідером, спрямована на нейтралізацію китайського впливу в ньому та усуненню ризиків сприяння тероризму та сепаратизму з боку цих країн. Головною метою в регіоні є максимальна економічна інтеграція сусідніх країн в індійську економіку будь-якою ціною, незважаючи на політичні вподобання сусідніх країн. Для Індії важливо не лише природно почувати себе лідером у регіоні, але і бути визнаною у такому статусі сусідами [Sikri 2010]. Цих мотивів та інтересів для Індії виявилося недостатньо для визначення відносин із країнами-сусідами як стратегічних. Із жодною південноазійською країною Індія не позиціонувала відносини як відносини стратегічного партнерства.

Серед країн, з якими Індія розвиває відносини стратегічного партнерства по вектору “Look East Policy”, такі: Індонезія (2005 р.), Китай (2005 р.), Японія (2000 р.), Південна Корея (2010 р.) та Австралія (2009 р.). Мотиви встановлення особливого партнерства з кожною з цих країн різні, але майже всі вони підпорядковані

двом тенденціям. Однією з них є тенденція обрання країн-постачальників енергетичних ресурсів. Показовим у цьому плані є стратегічне партнерство з Індонезією, яка є постачальником газу, вугілля та деревини в Індію. Серед країн АСЕАН Індія встановлює особливе партнерство не із Сінгапуром (хоча з ним є низка домовленостей високого рівня), який є найвпливовішою силою в організації і може якнайкраще лобіювати індійські інтереси в АСЕАН, а з Індонезією, яка є постачальником ресурсів. На такому ж інтересі базуються стратегічні відносини з Австралією [Sikri 2010].

Другою тенденцією можна вважати намагання через використання інструменту підтвердити своє лідерство в Індійському океані, зменшити китайську присутність у ньому та посилити власну у Тихому океані [Ігнатьєв 2011, *26*]. Під таку тенденцію підпадають відносини з Японією, Індонезією, Південною Кореєю, Австралією.

Європейський напрямок індійської політики підпорядкований її економічним та оборонним інтересам. Усі стратегічні партнери у Європі є постачальниками збройної техніки. Такими країнами є Франція (1998 р.) [Hussain 2011], Велика Британія (2004 р.) [Azad 2011], Німеччина (2000 р.) [Galenkamp 2009]. Стратегічне партнерство, проголошене з Євросоюзом, має економічне підґрунтя та підпорядковане вирішенню світових проблем. У експертному середовищі та політикумі Індії ведуться дискусії щодо наповненості реальним стратегічним змістом відносин Індія – ЄС [The EU – India… 2007].

Серед африканських країн стратегічним партнером Індії є лише Південно-Африканська Республіка, в якій вона має ресурсний інтерес [Ігнатьєв 2012, *34*].

Зважаючи на відсутність в індійській зовнішньополітичній практиці єдиного визначення стратегічного партнерства та уніфікованого списку особливих партнерів, накреслені напрямки стратегічного співробітництва є досить умовними, проте вони відбивають основні тенденції використання Індією інструменту стратегічного партнерства. Отже, в індійській політологічній думці стратегічним партнерством є:

- довгострокові та взаємовигідні відносини;
- відносини, які охоплюють політико-дипломатичну, економічну та оборонну сфери;

• відносини, які можуть нерівномірно охоплювати стратегічні сфери співробітництва (допускається значна кількісна і якісна перевага співробітництва у одній зі сфер за майже повної відсутності співпраці в інших);

• відносини, що мають глобальний характер, тобто спрямовані на виклики та загрози у світовому масштабі.

Основними критеріями вибору Індією стратегічних партнерів є:

• політичний вплив країни на міжнародній арені;

• здатність забезпечити потреби військово-промислового комплексу країни;

• здатність задовольнити потреби країни у природних ресурсах.

Також важливо відзначити зручність для Індії нового типу взаємодії на міжнародній арені, яким є стратегічне партнерство, з огляду на його прагматичний характер, адже задоволення національних та глобальних інтересів найбільшої держави Південної Азії вимагає налагодження співпраці між країнами, які мають між собою конфліктуючі інтереси.

ЛІТЕРАТУРА

Борділовська О. А. **Зовнішня політика Республіки Індія у постбіполярний період (1991–2008).** Київ, *2008*.

Ігнатьєв П. М. Відносини Індії та США: партнерство після суперництва // **Стратегічна панорама**, *2007*, № 2.

Ігнатьєв П. М. Індія та Японія: від байдужості до стратегічного партнерства // **Актуальні проблеми міжнародних відносин**. Вип. 99 (Частина II). Київ, *2011*.

Ігнатьєв П., Черкас Б. Азійські велетні в боротьбі за вплив на країни Африки // **Зовнішні справи,** *2012,* № 3.

Лавров С. Россия и Индия. Взаимовыгодное сотрудничество и стратегическое партнерство // **Международная жизнь,** *2007*, № 4.

Перепелиця Г. Як жити відрізняючись, але в гармонії. Теоретичні аспекти міждержавних відносин // **Політика і час.** Вип. 4. Київ, *2002*.

Пріоритети політики України щодо країн Азії. Аналітична доповідь. Київ, *2010*.

Allen D. The UE and India: Strategic Partners but not a Strategic Partnership. Paper presented at the UACES Annual Conference, Passau, Germany 3–5 September 2012 // **UACES. The academic association for contemporary European Studies**. – http://events.uaces.org/documents/papers/1201/allen.pdf

Azad S., Gupta A. IDSA COMMENT. Evaluating India's Strategic Partnerships using Analytic Hierarchy Process // **Institute for Defence Studies and Analyses (IDSA).** – http://www.idsa.in/idsacomments/EvaluatingIndiasStrategicPartnershipsusingAnalyticHierarchyProcess_agupta_170911

Blanko L. Strategic Partnership: a new form of association in International Relations? // **World International Studies Committee.** – http://www.wiscnetwork.org/porto2011/papers/WISC_2011-523.pdf

Cheema S. A. India-Iran relations: Progress, Challenges and Prospects // **India Quarterly. A Journal of International Affairs**. 66, 4 (*2010*).

Chaudhuri R. Strategic Partnership // **National Security**. **A symposium of re-examining strategic institutions and practices**. *2009*. № 599. – http://www.india-seminar.com/2009/599.htm

Chellaney B. India's strategic partners // **Mint Newspaper**. January 13, *2010*. – http://chellaney.net/2010/01/12/indias-strategic-partners/

Drysdale P. China and India as strategic partners // **East Asia Forum**. July 16th, *2012*. http://www.eastasiaforum.org/2012/07/16/china-and-india-as-strategic-partners/

Faruqui A. The Strategic Culture of India // **Media Monitors Network**. June 03, *2003*. – http://www.mediamonitors.net/ahmadfaruqui16.html

Feigenbaum, Evan A. **The U.S. – India Strategic Partnership: Catalysing Entrepreneurship and Growth.** Keynote speech to the International Conference on Entrepreneurship. India School of Business. Hyderabad, India, *2009*.

Galenkamp M. Indo-German Relations. Achievements and challenges in the 21st century // **Institute of Peace and Conflict Studies (IPCS). Special Report.** No 78, July *2009*.

Hussain M. S. India and France Toward an Enduring Strategic Partnership – Analysis // **Eurasia Review**. *2011*. – http://www.eurasiareview.com/03102011-india-and-france-toward-an-enduring-strategic-partnership-analysis-2/

India, China must have strategic partnership. – http://accsweb.hkbu.edu.hk/users_files/India,%20China%20must%20have%20strategic%20partnership%20expert.pdf

India – France Joint Statement on Progress in India-France: Partnership for the Future // **Ministry of External Affairs, Government of India.** October 20, *2011*. – http://www.mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/5304/IndiaFrance+Joint+Statement+on+Progress+in+IndiaFrance+Partnership+for+the+Future

India’s growth rate slows to 5.3 % in first quarter // **BBC News**. 31 May, *2012*. – http://www.bbc.co.uk/news/business-18275858

Joint Statement of the Republic of India and the People’s Republic of China // **The Hindu. Online edition of India’s National Newspaper.** April 11, *2005*. – http://www.hindu.com/thehindu/nic/0041/jointstatement.htm

Joint Statement: Toward India–Japan Strategic and Global Partnership // **Ministry of External Affairs, Government of India.** December 15, *2006*. – http://www.mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/6368/Joint+Statement+Towards+IndiaJapan+Strategic+and+Global+Partnership

Joint Statement: Celebrating a Decade of the India – Russian Federation Strategic Partnership and Looking Ahead // **The High Commission of India in Australia.** December 21, *2010*. – http://www.hcindia-au.org/pdf/JOINTSTATEMENTINDIARUSSIA.pdf

Khilnani S., Kumar R., Bhanu Mehta P., Menon P., Nilekani N., Raghavan S., Saran S., Varadarajan S. **Nonalignment 2.0. A Foreign and Strategic Policy for Indian for the Twenty First Century.** Printed in India, *2012*.

Kumar S., Pradhan S. D., Sibal K., Bedi R., Ganguly B. **India’s Strategic Partners: A Comparative Assessment. Foundation for National Security Research.** New Delhi, *2011*.

Riyadh Declaration: A New Era of Strategic Partnership // Ministry of External Affairs, Government of India. March 01, *2010*. – http://www.mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/3700/Riyadh+Declaration+A+New+Era+of+Strategic+Partnership

Sikri R. **Challenge and Strategy: Rethinking India’s Foreign Policy.** New Delhi, *2009*.

Schmidt A. **Strategic Partnership – Contested Policy Concept. A review of recent publications / SWP Working Paper FG 1**, 2010/

07, December *2010*. – http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/arbeitspapiere/FG%201%20discussion%20paper_Anne%20Schmidt.pdf

Subramanian N. In the promiscuous world of International Relations, Elements of a Strategic Partnership // **The Hindu**. **Online edition of India's National Newspaper.** January 17, *2012*. – http://www.thehindu.com/opinion/op-ed/article2806158.ece

The EU – India: The problem of strategic partnership and its significance for transformations in the world system. **Warsaw, 30.05–2.06.2007. SGH/EADI International Workshop Report.** August *2007*, Warsaw. – http://eadi.org/doc/WG_Doc/International_Workshop_on_EU-India_relations.pdf

Weitz R. Global Insights: Russia Faces Challenges in India's Arms Market // **World Politics Review.** 07 August, *2012*. – http://www.worldpoliticsreview.com/articles/12236/global-insights-russia-faces-challenges-in-indias-arms-market

Э. А. Хайрединова

ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ ИСТОРИИ ЖЕНСКОГО КОСТЮМА ВАРВАРОВ ЮГО-ЗАПАДНОГО КРЫМА V–VII вв.

Объективное освещение этноформационных процессов, протекавших на Юге Украины в раннесредневековое время, невозможно без изучения важного элемента материальной культуры любого народа – традиционного костюма. Помимо утилитарной функции, костюм наделен знаковой системой, позволяющей различать людей по полу и возрасту, по территориальной, этнической, религиозной и социальной принадлежности [Древняя… 1986, *4*; Кузнецов 1995, *43–44*]. Женский костюмный комплекс, по сравнению с мужским, как правило, более подчинен возрастным, субэтническим, этническим и конфессиональным различиям [Кузнецов 1995, *44*]. Благодаря этому женский костюм является полноценным историческим источником, иллюстрирующим сложный процесс этногенеза и позволяющим проследить историю народа, его быта и культуры.

В V–VII вв. жительницы Юго-Западного Крыма носили своеобразный костюм, который выделял их из общей массы народов, живших на границах Восточно-Римской империи. Костюм изучался по находкам из могильников, которые, как о том свидетельствует анализ погребальных сооружений, обряда и антропологического материала, оставлены смешенным гото-аланским населением [Айбабин 1999, *107, 111*]. Нами выделены следующие компоненты женского костюма: металлические функциональные детали – пряжки и фибулы; украшения – бусы, подвески, серьги, браслеты и перстни, а также принадлежности туалета.

Рассмотренный период истории женского костюма можно разделить на три этапа, характеризующихся бытованием определенного типа наборов из функциональных деталей одежды и украшений. На протяжении первого этапа, датированного первой половиной V в., господствовали гарнитуры типа 1 с фибулами [Хайрединова 2002, *74–77*, рис. 15]. Среди фибул преобладали дунайские или местные, сделанные по их образцам фибулы: двупластинчатые и прогнутые со сплошным приемником. Одновре-

менно носили прогнутые подвязные фибулы, бытовавшие в этом регионе и ранее, типичные для восточного ареала черняховской культуры двупластинчатые фибулы и производившиеся на Боспоре круглые фибулы – броши с каменными вставками. В состав наборов 1-го типа входили украшения: одиночные проволочные браслеты, одиночные проволочные серьги или парные серьги-калачики, серьги с многогранником, боспорские парные золотые серьги с каплевидным щитком, ожерелья из мелких стеклянных и коралловых бусин, подвески к фибулам. В гарнитурах с фибулами найдены пряслица и характерные для алан Северного Кавказа зеркала с ячеистым орнаментом 1-го типа. В целом женский костюм первой половины V в. имел ярко выраженный “аланский” облик. Для него характерна преемственность с костюмом аланского населения Юго-Западного Крыма позднеримского времени. В одежде не носили поясных пряжек и употребляли одну фибулу для застегивания накидки на плече или в области груди. В соответствии с аланской модой одежду украшали нашивными бляшками.

Одновременно в местном женском костюме появились вещи из Подунавья: литые серьги с многогранником и фибулы – двупластинчатые и прогнутые, которые изредка носили в соответствии с новой модой – по две на плечах. Однако в Юго-Западном Крыму пока не найдены парные двупластинчатые фибулы первой половины V в. Только два предмета женского костюма этого времени из Юго-Западного Крыма можно отнести к элементам “княжеской” дунайской моды: ялтинскую пряжку и выполненную в гуннском инкрустационном стиле круглую бляху, из лучистинской диадемы. Единичные вещи могли быть привезены в качестве трофеев воинами. О непосредственном участии воинов – жителей Юго-Западного Крыма – в событиях в Подунавье свидетельствуют уникальные находки импортных деталей воинского костюма, найденных в Лучистом, в погребениях первой половины V в. [Айбабин 2002, *37–52*; Айбабин, Пиле 2002, *5*; Айбабин, Хайрединова 2009, *17, 19*, рис. 2].

В первой половине V в. в женском костюме весьма заметно влияние боспорской материальной культуры. Почти все золотые украшения того времени (серьги, фибулы-броши, нашивные бляшки) сделаны в мастерских Боспорского царства и характерны

для костюма боспорской знати. Вероятно, из Боспора привозили и пиксиды с косметическими средствами. Можно говорить о существовании в регионе определенной прослойки населения, вероятно, зажиточного (в Лучистом из могилы 82 извлечено золотых изделий общей массой около 50 гр.), представительницы которого носили украшения боспорской знати. В Алмалык-Дере и Лучистом женщины с золотыми боспорскими украшениями были похоронены в одних склепах с другими, судя по инвентарю, более бедными представителями рода. В Лучистом женщину с диадемой захоронили в отдельной могиле. В склепе 88 этого же некрополя золотые серьги лежали в углу камеры, куда они были помещены, вероятно, в качестве дара жены одному из захороненных здесь воинов. Воинский инвентарь сопровождал золотые женские украшения и в могильнике Алмалык-Дере [Gersen, Mączyńska 2000, *534*, Abb. 10]. Видимо, носившие богатые боспорские украшения женщины были женами воинов.

В женском костюме первой половины V в. из Юго-Западного Крыма трудно выделить германский компонент. Поселившиеся в регионе около середины III в. германцы вплоть до середины V в. хоронили умерших по обряду кремации, что не позволяет реконструировать костюм этого народа. Двупластинчатые фибулы, бывшие в IV в. принадлежностью восточногерманского костюма, в первой половине V в. носили многие народы. Бесспорно германской можно считать лишь пряжку, найденную близ Ялты.

Ситуация радикально меняется во второй половине V – первой половине VI вв., на втором этапе существования женского костюма, характеризующемся господством гарнитуров 2-го типа с пряжкой. Новый тип одежды, главным компонентом которой стал пояс, иногда широкий, с пряжкой, вошел в моду в Юго-Западном Крыму во второй половине V в. Среди пряжек того времени преобладали дунайские или сделанные по их образцам экземпляры: провинциальные В-образные и распространенные у остготов и гепидов застежки с овальной или круглой рамкой. В первой половине VI в. в Юго-Западном Крыму появились и первые большие остготские пряжки, привезенные из Северной Италии или из Подунавья [Айбабин 1990, *29–32*]. Верхнюю распашную одежду начали застегивать типичными для восточногерманского костюма парными фибулами. Изменился типо-

логический состав фибул, среди которых появились маленькие бронзовые литые двупластинчатые застежки с кербшнитной резьбой, с треугольной или полукруглой головкой или типа Виминациум. В состав гарнитуров с пряжкой вошли и украшения из Подунавья: парные серьги с многогранником и браслеты с насечками.

Многие детали костюма этого времени заимствованы из Подунавья, где они были характерны для костюма восточных германцев. Особенно близок женский костюм второй половины V в. варваров Юго-Западного Крыма костюму рядовых остготов. Отметим, что Прокопий Кесарийский причислял готов страны Дори к остготам Подунавья, не последовавшим за Теодорихом в Северную Италию [Прокопий Кесарийский, 224, III. VII.13]. В женском костюме варваров Юго-Западного Крыма конца V – первой половины VI вв. присутствовали вещи, свидетельствующие о контактах местного населения и с другими германскими племенами: с гепидами из Подунавья и жившими далеко на западе франками и аламанами. В костюме второго этапа сохранились и аланские черты, проявившиеся в использовании одиночных фибул и украшении одежды золотыми нашивными бляшками.

Важную роль в распространении восточногерманской моды в Юго-Западном Крыму во второй половине V в. – первой половине VI вв. играл Херсон. Городские ремесленники по привозным образцам из Подунавья освоили производство фибул-брошей в форме цикад, двупластинчатых фибул с кербшнитным декором и пальчатых фибул с концентрическими ромбами на ножке. В первой половине VI в. именно в Херсоне стали делать распространившиеся впоследствии в Юго-Западном Крыму большие пряжки с прямоугольным щитком с геометрическим декором варианта 1–1. В Херсоне, в склепе 14/1914 г. выявлен гарнитур первой половины VI в., представляющий собой самый ранний для Юго-Западного Крыма образец костюма, включавшего большую пряжку и пару фибул.

Третий этап, длившийся с середины VI в. и до конца VII в., характеризуется господством гарнитуров с большими пряжками 3-го типа. Отдельные виды больших пряжек появились в Юго-Западном Крыму еще в первой половине VI в. Однако массовое распространение костюма, включавшего большую пряжку,

приходится на вторую половину VI–VII вв., когда местными ювелирами был выработан свой стиль, свои варианты аксессуаров одежды, и сложились устойчивые сочетания отдельных элементов. Массовое и одновременное распространение костюма совпадает с активизацией политики Византии в регионе. При Юстиниане I, как о том сообщает Прокопий Кесарийский, благосостояние жителей страны Дори основывалось не только на земледелии, но и на военной службе империи [Procopius. De Aedificiis, VI.III.VII.13]. Воины получали жалование, которое выплачивалось серебряной монетой. Впоследствии монеты переплавляли и использовали как сырье для местного производства крупных пряжек, фибул и украшений.

Во второй половине VI–VII вв. женщины Юго-Западного Крыма носили парадный костюм, состоявший из подпоясанного широким ремнем с большой пряжкой верхнего платья и из наплечной накидки, которую, как правило, пристегивали к платью парой одинаковых фибул. Большая поясная пряжка была обязательным атрибутом костюма замужней женщины, в отличие от фибул, которые не всегда присутствуют в женских погребениях. Выделяется шесть типов костюмных комплексов, отличающихся входившей в их состав пряжкой: 3–1, 3–2 и 3–3 с пряжками с прямоугольным щитком; 3–4 с орлиноголовой пряжкой [Хайрединова 2000]; 3–5 – с пряжкой с ромбическим щитком; 3–6 – с византийской шарнирной пряжкой.

Во второй половине VI в. бытовали гарнитуры типов 3–1, 3–2, 3–3, 3–4. При этом костюмы с пряжкой с прямоугольным щитком и с орлиноголовой застежкой были популярны в равной степени – найдено примерно одинаковое количество гарнитуров, включавших и те, и другие пряжки. Среди наплечных застежек преобладали местные большие двупластинчатые фибулы варианта IIв. Пальчатые фибулы, которые в этот период носили только в наборе с пряжкой с прямоугольным щитком, представлены привозными экземплярами типов Удине-Планис и Арчар-Истрия. В наборах со всеми пряжками присутствовали привезенные из византийских провинций Подунавья фибулы с подвязной ножкой. Преобладали серьги с многогранником – серебряные литые или полые золотые. У последних многогранник выполнен в форме куба. Все браслеты сделаны с утолщенными концами – гладкими

или декорированными поперечными бороздками; их носили парными, по одному на запястье каждой руки. Ожерелья, в основном, составлены из янтарных бусин. Во многие ожерелья включали подвески линзовидной формы или кресты с расширяющимися концами. В состав богатых наборов входили золотые украшения горловины платья – бляшки – “городки”. В некоторых гарнитурах того времени присутствовало зеркало или набор туалетных принадлежностей.

Костюм первой половины VII в. отличался большим разнообразием форм наплечных и поясных застежек, а также украшений. В этот период бытовали гарнитуры типов 3–1, 3–2, 3–3, 3–4 и 3–5. Заметно преобладание гарнитуров типа 3–4 с орлиноголовой пряжкой – их найдено в два раза больше, чем наборов с застежкой с прямоугольным щитком. Последние представлены, в основном, экземплярами с вытисненным изображением льва. Местные двупластинчатые фибулы варианта IIв остались в моде. Возросло количество и разнообразие пальчатых фибул, главным образом, за счет импортных бронзовых застежек, привезенных из Подунавья, Поднепровья и Боспора. Вместе с бронзовыми фибулами из Поднепровья привозили и их украшения – длинные цепи и колокольчики. Серьги с многогранником продолжали носить и в этот период. Однако серег с литым многогранником стало меньше, преобладали полые бронзовые или золотые. У золотых серег изменилась форма многогранника – он стал более вытянутым. Появились новые типы серег с подвесками различных форм, среди которых доминировали пирамидальные. Преобладали браслеты с утолщенными концами, декорированными поперечными насечками. Появились и новые типы браслетов, сделанные из бронзовой проволоки с концами, расплющенными штампом с “елочкой”. Их носили только в наборе с орлиноголовой пряжкой. Ожерелья состояли из бус из янтаря и одноцветного или полихромного стекла. Горловину платья продолжали украшать золотыми бляшками – “городками”.

Во второй половине VII в. носили только гарнитуры типов 3–4, 3–5, 3–6. Для этого периода характерно укрупнение всех деталей костюма. Фибулы начали выходить из моды – в наборах с большой пряжкой они встречены значительно реже, чем в предыдущий период. Доминировали пальчатые фибулы. Браслеты с

утолщенными концами, декорированными поперечными насечками, стали редкими, их заменили массивные браслеты с гладкими концами. Стало модным носить много украшений: по несколько браслетов на каждой руке, по 2–3 серьги в ухе. Вместо больших местных пряжек иногда использовали византийские шарнирные застежки.

Только гарнитуры с орлиноголовыми пряжками носили на протяжении всего третьего этапа. Самый распространенный тип фибул – местные, двупластинчатые застежки, которые существовали на протяжении всего времени бытования костюма с большой пряжкой. Большие двупластинчатые фибулы вариантов IIв-1 и IIв-2 можно считать исключительной принадлежностью женского костюма с большой пряжкой – они ни разу не найдены в наборах с маленькими поясными застежками и в детских погребениях. Остальные фибулы носили не только женщины, но и дети, и подростки.

Костюм с большой пряжкой не передавался по наследству. Его делали на заказ для женщин при достижении определенного социального статуса (замужества или рождения ребенка). При выборе костюма учитывали моду, социальное или имущественное положение, а также личный вкус. Металлические аксессуары носили на протяжении всей жизни. При изменении моды отдельные детали костюма подновляли. Прижизненный парадный костюм становился погребальным одеянием после смерти хозяйки.

Одежда привилегированной части населения отличалась: в ней присутствовали все элементы убора (пряжка, фибулы, серьги, браслеты и кольца). Украшения были сделаны из золота или серебра, горловина платья расшита черным бисером и золотыми треугольными бляшками, обувь застегивалась металлическими деталями, подобранными в соответствии со стилем большой поясной застежки. В костюме рядового населения отсутствуют некоторые элементы: накидка с фибулами или украшения; последние сделаны, в основном, из бронзы. Жительницы Юго-Западного Крыма ухаживали за своей внешностью. Для этого они использовали косметические средства – румяна и белила, а также специальные туалетные принадлежности: зеркала, инструменты по уходу за ушами и ногтями. Особый облик некоторым

представительницам местного населения придавала вытянутая форма головы, вызванная искусственной деформацией черепа.

В костюме с большой пряжкой из Юго-Западного Крыма смешаны разные этнокультурные традиции. На протяжении всего его существования наиболее ярко выражен восточногерманский компонент. Специфический ансамбль из большой пряжки, предназначенной для широкого пояса, пары фибул, застегивавших одежду на плечах, и особых форм украшений, возникший в V в. на Среднем Дунае, в среде полиэтничной варварской аристократии, в VI в. был распространен только в ареале расселения готов [Амброз 1994/1995, *54*]. Образцами для всех типов больших пряжек и многих фибул из Юго-Западного Крыма послужили застежки остготов и гепидов. Основные украшения, характерные для костюма – серьги с многогранником и браслеты с утолщенными, декорированными поперечными бороздками, – появились в Подунавье в V в., а в VI в. стали популярными у многих народов Европы. Золотые бляшки – “городки”, украшавшие горловину платья, и по форме, и по назначению можно отнести к аланскому элементу. В составе женского костюма из Юго-Западного Крыма использовали привозные аксессуары из других регионов: боспорские пальчатые фибулы и орлиноголовые пряжки, днепровские бронзовые пальчатые и антропоморфно-зооморфные фибулы. Привозные фибулы приспосабливали под местный костюм и часто носили не парными.

Несмотря на различные влияния и заимствования, костюм с большой пряжкой настолько специфичен и своеобразен, что носившую его женщину и за пределами региона можно было определить как жительницу страны Дори.

С усилением политической и военной активности Византийской империи в Юго-Западном Крыму с последней четверти VI в. [Айбабин 1999, *120*] возросло и влияние византийской моды на костюм местных жителей. В костюме с большой пряжкой появились импортные провинциально-дунайские фибулы, обувные пряжки и отдельные типы украшений. В VII в. особенной популярностью пользовались небольшие пряжки, распространенные во всей Византии и на прилегающих к ней территориях [Хайрединова 2008]. В костюме с большой пряжкой они были вспомогательными и служили в качестве застежек для сумочки. Под

влиянием христианства в костюме появились личные предметы культа (кресты, филактерии, медальоны), которые носили в ожерельях как подвески, а также перстни с христианской символикой. В декоре металлических варварских аксессуаров одежды и украшениях активно использовали христианскую символику. Во второй половине VII в. разнообразие византийских пряжек возросло, и изменилось отношение к ним. В женском парадном костюме с парой фибул место большой поясной застежки иногда занимала византийская шарнирная пряжка с лировидным или дисковидным щитком, копировавшая парадные золотые поясные застежки знати. К концу VII в. византийские застежки полностью вытеснили из женского костюма большие пряжки, лишив его этнического своеобразия. К этому времени из одежды женщин и девочек исчезли и фибулы. В конце VII в. жительницы Юго-Западного Крыма перешли на византийскую одежду, включавшую платье, подпоясанное узким ремешком с небольшой бронзовой пряжкой, и минимум украшений: небольшую низку стеклянных бусин, серьги и изредка – браслеты.

Жительницы страны Дори стремились одеваться модно, используя в своем костюме импортные украшения. Безусловно, в глазах жителя Константинополя местные “модницы” первой половины VII в., в ожерельях которых висит крышка от бронзового светильника или ручка от стеклянной лампады, а пояс застегнут пряжкой огромных размеров или мужской воинской пряжкой, выглядели по-варварски. Но уже в конце VII – первой половине VIII вв. по одежде крымских готок нельзя было отличить от жительницы любой византийской провинции.

ЛИТЕРАТУРА

Айбабин А. И. Хронология могильников Крыма позднеримского и раннесредневекового времени // **Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии**. Симферополь, *1990*. Вып. I.

Айбабин А. И. **Этническая история ранневизантийского Крыма**. Симферополь, *1999*.

Айбабин А. И. Поясной набор с пуансонным орнаментом из Лучистого. **Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии**. Симферополь, *2002*. Вып. IX.

Айбабин А. И., Пиле К. Варвары на границах Римской империи в Нормандии и Крыму в эпоху Великого переселения народов. **Боспорские исследования**. Симферополь, *2002*. Вып. II.

Айбабин А. И., Хайрединова Э.А. Римская воинская пряжка из Лучистого. **Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии**. Симферополь, *2009*. Вып. XV.

Амброз А. К. Юго-Западный Крым. Могильники IV–VII вв. // **Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии**. Симферополь, *1994/1995*. Вып. IV.

Древняя одежда народов Восточной Европы: материалы к историко-этнографическому атласу / Отв. ред. М. Г. Рабинович. Москва, *1986*.

Кузнецов И. В. **Одежда армян Понта. Семиотика материальной культуры**. Москва, *1995*.

Прокопий Кесарийский. **Война с готами. О постройках.** Перевод С. П. Кондратьева. Москва, *1996*.

Хайрединова Э. А. Женский костюм с южнокрымскими орлиноголовыми пряжками // **Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии**. Симферополь, *2000*. Вып. VII.

Хайрединова Э. А. Женский костюм варваров Юго-Западного Крыма в V – первой половине VI вв. // **Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии**. Симферополь: Таврия, *2002*. Вып. IX.

Хайрединова Э. А. Византийские пряжки VII в. в женском костюме крымских готов **Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии**. Симферополь, *2008*. Вып. XIV.

Gersen A., Mączyńska M. Ein frühvölkerwanderungszeitliches Kammergrab aus dem Gräberfeld Almalyk-dere bei Mangup auf der Krim // **Die spätromische Kaiserzeit und die frühe Völkerwanderungszeit in Mittel- und Osteuropa**. Lodz, *2000*.

Procopius. **De Aedificiis**. Opera Omnia. Libri VI. Bibliotheca scriptorum graecorum et romanorum Teubneriana. Vol. IV. Lipsiae, *1964*.

О. О. Хамрай

БЛИЗЬКИЙ ТА СЕРЕДНІЙ СХІД: ВЕКТОРИ СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА

Виходячи з можливих варіантів стратегічного партнерства в регіоні Близького та Середнього Сходу, можна виокремити партнерство симетричне та асиметричне. У першому випадку йдеться про ситуацію, коли партнери приблизно рівні за своїм потенціалом і вагою в міжнародному житті, у другому – коли один із партнерів значно потужніший за інших. В обох випадках присутні зацікавленість усіх сторін у співробітництві, але ця зацікавленість має різний характер. За умови симетричного партнерства, як правило, дві країни, що разом є потужнішими за будь-яку іншу, поєднують зусилля для вирішення питань, що неможливо вирішити поодинці. Асиметричне партнерство поєднує, переважно, одну потужну країну (часто наддержаву) із країнами, що мають певні ресурси, яких могутня держава або позбавлена, або не має у достатній кількості, або якщо освоєння власних ресурсів не є економічно чи політично доцільним. Асиметричне партнерство часто пов'язане також із впливом потужних держав на політичне, економічне й культурне життя як на регіональному, так і на глобальному рівнях.

США – Ірак. В якості прикладу асиметричного стратегічного партнерства можна розглянути відносини США із країнами, що так чи інакше пов'язані із зоною Перської затоки й можуть мати вплив на стабільність у регіоні, переважно у контексті видобутку і транспортування вуглеводневих енергоносіїв. У наш час, коли безпосередня військова присутність Сполучених Штатів, на думку багатьох експертів, вичерпала себе або, принаймні, втратила свою доцільність, дипломатична активність американських посадовців може проілюструвати динаміку розуміння американським керівництвом стратегічного партнерства із країнами регіону. 2012 року віце-президент США Дж. Байден у Вашингтоні зустрівся з іракським керівництвом, що ознаменувало, за словами очільника Адміністрації Президента Обами, закінчення майже восьмирічної епохи конфліктів і початок нового періоду співробітництва з незалежною країною. Перед тим Байден перебував у

Іраку із дводенним візитом, під час якого він зустрічався із представниками різних структур, у тому числі й Вищого американо-іракського координаційного комітету (U.S.-Iraq Higher Coordinating Committee), що його було створено три роки тому після підписання робочої стратегічної угоди, яка ознаменувала собою закінчення американської військової операції та початок нових двосторонніх взаємин. У спільній заяві Байдена і прем'єр-міністра Іраку Нурі аль-Малікі зазначається, що обидві країни перейшли до "тісного взаємовигідного співробітництва, що посилюватиметься з роками"[1].

Президент Обама запевнив, що Вашингтон залишатиметься вірним партнером Іраку після виведення американських військ із території цієї країни, а це партнерство знизить ризик утворення "вакууму влади", яким міг би скористатися Іран. По закінченні зустрічі із прем'єр-міністром Іраку Нурі аль-Малікі він заявив, що після майже дев'яти років американська війна в Іраку має закінчитися цього місяця. Обама додав, що останній американський солдат залишить територію Іраку з честю й високо піднятою головою, а рішення його попередника Дж. Буша про вторгнення до Іраку у 2003 р. залишиться на суд історії. Утім, на спільній конференції з Н. аль-Малікі Обама запевнив, що присутність США в регіоні залишатиметься незмінною, а іракський народ повинен знати, що не залишиться сам на сам зі своїми проблемами. Президент також додав, що настав час почати нову главу в історії обох країн, яка має ознаменуватися переходом до нормального співробітництва між двома суверенними народами, до рівного партнерства, що базується на взаємних інтересах і взаємній повазі.

У свою чергу республіканці критикують Президента за те, що відсутність американського військового контингенту в Іраку дійсно може спричинити "вакуум влади", яким може скористатися сусідній Іран, а насильство в сусідній Сирії може сприяти підсиленню місцевих релігійних і сектантських настроїв.

Після виходу американського військового контингенту постає також питання про спроможність іракських сил безпеки зберегти

[1] *Merle D. K.* Biden: U.S., Iraq Enter New Strategic Partnership. / D. K. Merle Jr. // 1 грудня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/article/2011/12/20111201155005elrem0.9479181.html#axzz2ENSeRXKE

мир у країні, де тисячі загинули у цивільній війні 2006–2007 років у сутичках на релігійній та етнічній основі. Напруженість між шиїтами, сунітами та курдами значно зменшилася з тих часів, але може посилитися після того, як американські збройні сили припинять відігравати роль посередника. Також існує можливість того, що Тегеран захоче скористатися можливістю впливати на іракських шиїтів та курдів після того, як США повалили режим Саддама Хусейна[2]. Якщо подивитися на мапу, наведену на рис. 1, можна зрозуміти, що ці побоювання не є безпідставними.

Починаючи із 2010 р., у ЗМІ значно побільшало матеріалів про трансформацію американо-іракських взаємин на довгострокове стратегічне партнерство, яке можна вважати альтернативою безпосередній участі Міжнародних сил безпеки й, насамперед, американських військ у підтримці стабільності в країні. Роль Міжнародних сил безпеки в Іраку важко переоцінити. Так, із 30 червня 2009 року, відколи ці сили почали контролювати безпеку іракських міст, кількість інцидентів зменшилася до рівня, найнижчого із 2004 р. Це, у свою чергу, позитивно позначилося на виборах 2010 р., коли рекордна кількість іракських громадян взяли участь у голосуванні. При цьому Міжнародні сили жодним чином не заполітизовані й не сприяють перемозі якоїсь однієї партії на виборах за рахунок іншої. Отже, ці сили є стабілізуючим фактором не тільки в галузі безпеки, але й у політиці.

Діяльність Міжнародних сил безпеки також сприяє побудові громадянського суспільства в країні в цілому, адже вона полегшує роботу місцевих органів самоврядування й міжнародних організацій. Отже, можна констатувати, що по закінченні військової місії Міжнародні сили безпеки залишаються важливим фактором збереження стабільності в регіоні в плані переходу до довгострокового стратегічного партнерства[3].

Однак варто зазначити, що на думку деяких іракських лідерів, політика США щодо своїх іракських прихильників багато в чому

---

[2] Obama vows Iraq has ‘strong and enduring partner’ in U.S. // **Newsletter.** 12 грудня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.alarabiya.net/articles/2011/12/12/182118.html

3 *Odierno R. T.* Operation New Dawn: Building a Long-Term Strategic Partnership Through Stability Operations. / R. T. Odierno. // **Newsletter.** 11–23 березня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://usacac.army.mil/cac2/call/docs/11-23/ch_7.asp

є політичною пропагандою. Так, шейх Ахмад Абу Ріша, що брав участь у зустрічі тоді ще майбутнього американського Президента Обами із групою іракських шейхів, які були союзниками Сполучених Штатів у боротьбі з Аль-Каїдою, заявив, що обіцянки, які Обама дав тоді щодо того, що він не забуде жертв цієї боротьби, так і залишилися обіцянками.

Здебільшого, цей скепсис пов'язаний із тим, що зменшення американської присутності призведе, на думку багатьох американських союзників, з одного боку, до посилення позицій Ірану в регіоні, а з іншого – полегшить Ізраїлю проведення військових операцій проти Ірану у разі загострення ситуації[4].

Відтак, американсько-іракські відносини переходять у новий формат – Сполучені Штати повинні були створити альтернативу своїй безпосередній присутності в країні. Найбільш прийнятним варіантом цієї альтернативи виявилася американська підтримка стабільності у формі довгострокового стратегічного партнерства.

Так, із метою забезпечення стратегічного партнерства між США та Іраком було створено Тимчасову організацію сприяння стратегічному партнерству з Іракською республікою – Iraq Strategic Partnership Office (ISPO) (Наказ Президента № 13541). Головною метою цієї організації заявлено, окрім розвитку стратегічного партнерства, що витікає з її назви, забезпечення подальшої стабілізації в країні та продовження ефективної американської дипломатичної присутності в Іраку. Для досягнення цієї мети планується виконання таких завдань:

- підтримка виконавчих органів та агенцій із переходу до стратегічного партнерства Республікою Ірак у таких галузях, як економіка, дипломатія, культура й безпека;
- сприяння роботі та координація скорочення місцевих команд реконструкції;
- сприяння верховенству права в Іраку, в тому числі здійснення програми розвитку поліції;
- завершення невиконаних програм і контроль за використанням коштів іракського Фонду допомоги й реконструкції;

---

[4] *Green J.* America's Allies in Iraq Abandoned by Obama. / J.Green. // **The Daily Beast.** 6 вересня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.thedailybeast.com/articles/2012/09/06/eli-lake-iraq.html

• підтримка функціонування іракського перехідного офісу (Iraq Transition Assistance Office – ITAO), а також виконання будь-яких завдань, що можуть бути в компетенції держсекретаря[5].

У межах стратегічного партнерства триватиме й військове співробітництво між двома країнами. Наприклад, США планують постачати до Іраку винищувачі F-16, причому перший із них має надійти до Іраку у 2015 р. Станом на 27 вересня 2011 року Ірак оплатив 18 F-16 C Fighting Falcons. Ці літаки, за словами прес-секретаря Пентагону Дж. Літла, допоможуть Іраку забезпечити суверенітет і захистити його територію від можливих регіональних загроз. Він також додав, що ці бойові винищувачі є символом переходу до довгострокового стратегічного партнерства між США та Іраком. Окрім цих сучасних багатоцільових винищувачів, яких іракські військові хотіли б мати не менше 96 до кінця 2018 р., планується постачання до країни цілої низки сучасних озброєнь і систем забезпечення[6].

Під час саміту НАТО 20–21 травня у Чикаго було прийняте рішення про продовження й поглиблення військового співробітництва з Іраком і приєднання Військового угруповання країн Перської затоки до Стамбульської ініціативи зі співробітництва[7].

На думку деяких експертів, насправді війна в Іраку продовжується, й ситуація в країні є не менш критичною, ніж протягом усього періоду, починаючи з 2003 року. Незалежно від причин цієї війни, усе зараз залежить від успішності центрального іракського уряду й від того, чи зможуть іракські сили безпеки гарантувати стабільність і безпеку пересічному іракцю. Досягнення такої “кінцевої мети” потребує п’яти, якщо не десяти років. Як і

---

[5] Executive Order 13541 – Temporary Organization to Facilitate a Strategic Partnership with the Republic of Iraq. 10 травня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.whitehouse.gov/the-press-office/executive-order-temporary-organization-facilitate-a-strategic-partnership-with-repu

[6] F-16IQ Iraqi Air Force. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalsecurity.org/military/world/iraq/f-16iq.htm, http://www.airpower.au.af.mil/article.asp?id=44

[7] *Rozoff R.* Iraq: NATO Forges New Strategic Partnership in Persian Gulf / R. Rozoff // **Stop NATO.** 20 червня 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rickrozoff.wordpress.com/2012/06/21/iraq-nato-forges-new-strategic-partnership-in-persian-gulf/

раніше, в Іраку спостерігається висока активність повстанських рухів і сильне етнічне та міжконфесійне напруження. Незважаючи на запаси нафти, іракська економіка є однією з найпроблемніших у світі щодо доходу на душу населення і третій рік поспіль перебуває у стані бюджетної кризи, що призводить до того, що гроші, призначені на розвиток країни і створення ефективних сил безпеки, витрачаються на виплату зарплат і підтримку зайнятості.

В Америці багато хто, включаючи членів Конгресу, хотів би забути про війну і скоротити американську присутність в Іраку якомога скоріше. Питання про встановлення ефективного стратегічного партнерства з Іраком є реальністю сьогодення, як і те, що США не можуть нав'язати Іраку це партнерство, яке залежить від волі іракського керівництва розвивати партнерство в інтересах усіх іракців, і продемонструвати власну ефективність. Разом із тим, беззаперечним є той факт, що ситуація в Іраку є життєво важливим фактором національної безпеки США та усіх їхніх союзників, що обумовлено такими чинниками:

1) Ірак може відігравати важливу роль в обмеженні впливу Ірану в регіоні.

2) Стабільний і безпечний Ірак може показати, що мирне співіснування шиїтів та суннітів не тільки можливе, а й може убезпечити від екстремізму й тероризму з обох боків, показавши міжнародній спільноті, що Америка бореться не з арабами та ісламом, а з тероризмом. Така мета виходить далеко за межі Центральної та Південної Азії і служить дійсно стратегічним інтересам Сполучених Штатів.

3) Стабільна іракська економіка може забезпечити збільшення обсягів видобутку нафти з 2,4 млн. барелів у 2008 р. до 2,6 млн. у 2015 р., 3,1 млн. – у 2020 р., 3,9 млн. – у 2025 р., 5,1 млн. у 2030 р., 6,1 млн., а, можливо, й 7,6 млн. – у 2035 р., що є суттєвим показником, враховуючи скорочення видобутку іншими основними експортерами.

4) Ірак може відігравати ключову роль у безпеці в зоні Перської затоки, частка якої у світовому виробництві рідкого пального, за існуючими оцінками, збільшиться від 28 % у 2008 р. до 31–35 % у 2035 р. На мал. 2 можна побачити прогнозовані обсяги видобутку нафти й динаміку цін на період до 2035 року.

5) За оцінками експертів, до 2035 р. стратегічна залежність США від імпорту пального суттєво не зменшуватиметься. На додаток, окрім прямої залежності існує ще й непряма у вигляді імпорту товарів і продуктів харчування із країн Європи та Азії, деякі з яких, наприклад, Китай та Японія, значно більше залежать від імпорту пального із зони Перської затоки, аніж США.

6) І, нарешті, американська економіка, не менше, а, можливо, й більше за економіку інших країн, залежить від динаміки світових цін на нафту та газ. Іншими словами, криза у Перській затоці вплине на усіх суб'єктів економічної діяльності в США. На мал. 3 наочно можна побачити, як змінювалися ціни на нафту в контексті світових подій із 1970 по 2005 роки. Взаємопов'язаність світових цін і ситуації з безпекою є очевидною.

Утім, нині Сполучені Штати не можуть контролювати Ірак, а можуть тільки тією чи іншою мірою впливати на нього, адже це суверенна країна, народ якої до того ж очікує виправдання американського вторгнення із 2003 року. Однак припинення бойових дій не означає, що Америка не повинна підтримувати Ірак у його розбудові. Не полишатимуть США й зону Перської затоки в цілому. На сьогодні Сполучені Штати мають дві потужні бази в Кувейті, штаб п'ятого флоту розташовано в Бахрейні, в Катарі міститься потужна база забезпечення, а в Омані та ОАЕ – елементи інфраструктури швидкого реагування. Окрім того, в Саудівській Аравії американські збройні сили представлені великим контингентом військових радників. Усі ці сили здатні захистити Ірак від будь-якої зовнішньої агресії. Але це залежить від того, чи встановляться між США та Іраком справжні відносини стратегічного партнерства. Мине мінімум п'ять років, поки іракські збройні сили зможуть самостійно захищати кордони країни від зовнішньої агресії. А поки Ірак може розраховувати на підтримку Сполучених Штатів не тільки щодо прямого захисту, а й у питанні модернізації своїх збройних сил. Для унаочнення необхідності такої підтримки можна порівняти стан іракських та іранських збройних сил у 2003 та 2010 роках (мал. 4).

Окрім військової сфери, Ірак потребує допомоги в економічних питаннях і у створенні ефективної політичної системи керування країною. Квапливе скорочення американської присутності в Іраку, пов'язане з виведенням американських військ, посилює

Іран і, за визначенням, зводить нанівець перспективи розвитку стратегічного партнерства між двома країнами[8].

Після виходу останнього американського солдата з Іраку в напрямку Кувейту з новою гостротою постають старі запитання: чи є Ірак сьогодні більш демократичним і квітучим, чи у країні поменшало насильства, й наскільки Сполучені Штати глибше задіяні в регіоні у порівнянні з попередніми роками.

Можна вважати фактом, що американські зобов'язання з виводом військ у грудні не зменшуються, а навпаки збільшуються. Сполучені Штати залишаються важливим посередником у взаємодії усіх владних структур Іраку і єдиним, якому довіряють усі владні кола.

Серед успіхів американської присутності в Іраку можна назвати той факт, що видобуток нафти зараз становить приблизно 2,7 млн. барелів на день, тоді як у 2005 він становив 1,8 млн., а до кінця року він має досягти більше 3 млн., що дозволило у лютому отримати прибуток від експорту нафти більш ніж на 100 млрд. дол. США.

Окрім того, останнім часом Ірак зробив безпрецедентні кроки в регіональній реінтеграції:

- вперше з 1990 р. до Іраку прибув посол Саудівської Аравії;
- національний радник із питань безпеки, міністри оборони, внутрішніх справ і юстиції відвідали Саудівську Аравію;
- вищі посадовці з ОАЕ, Йорданії й Туреччини відвідали Ірак;
- прем'єр-міністр Малікі відвідав ель-Кувейт, де він обговорював питання про кувейтські літаки, конфісковані Саддамом Хусейном;
- було досягнуто домовленості щодо повернення боргів єгипетським працівникам, що залишили Ірак під час Другої війни в Затоці.
- проведено самміт Ліги арабських країн у Багдаді 29 березня 2012 р.

Усі ці успіхи реальні, але багато проблем залишаються невирішеними. Насамперед, це атаки екстремістів, жертвами яких стають безневинні іракці й військовослужбовці, іноземні дипло-

[8] *Cordesman A. H.* Iraq: Strategic Partnership or Lose the "Unwon" War / A. H. Cordesman. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://csis.org/publication/iraq-strategic-partnership-or-lose-unwon-war.html

мати, що витрачають зусилля на довгі дискусії щодо внутрішніх кордонів, які мають на меті забезпечення необхідного законодавчого та фінансового простору, замість того, щоб дозволити розвиватися енергетичному сектору іракської економіки. Рівень насильства, хоч і знизився останнім часом, все одно залишається неприйнятним для іракців, а підвищення або навіть підтримка рівня демократизації суспільства вимагає постійних і неабияких зусиль. Міжнародні стосунки Іраку на регіональному рівні залишаються вразливими, а перспективи непевними. До того ж, Іран досі серйозно впливає на внутрішню обстановку в Іраку. Ці проблеми не вирішуються за один день. Тому на сьогодні стратегічне партнерство з Іраком є пріоритетним завданням США в регіоні. Хоча війна в Іраку завершилася, робота в Іраку й з Іраком – країною, що залишається в центрі життєвих інтересів Сполучених Штатів, – триває[9].

2 вересня 2012 р. під час зустрічі в Багдаді урядові високопосадовці Іраку і США підтвердили прагнення до встановлення відносин стратегічного партнерства між обома країнами. Серед іншого обговорювалися місцеві й національні вибори, заплановані на 2013 та 2014 рр.[10].

6 вересня 2012 р. сенатори Дж. Маккейн, Дж. Ліберман і Ліндсі Грехем зустрілися в Багдаді із прем'єр-міністром Малікі, спікером Нуджайфі й міністром закордонних справ Х. Зібарі. Сенатори обговорили важливість установлення стратегічного партнерства між США та Іраком і поглиблення співробітництва, у тому числі в контексті міжнародного тероризму й сирійської кризи[11].

---

[9] "Toward a New Partnership with Iraq" Remarks by Antony Blinken, Deputy Assistant to the President and National Security Advisor to the Vice President. As Prepared for Delivery. Center for American Progress, Washington, DC. 16 березня 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iraq-businessnews.com/2012/03/19/toward-a-new-partnership-with-iraq/, http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2012/03/201203162260.html#ixzz1pSiLHv1Z

[10] The United States of America and the Republic of Iraq Strategic Framework Agreement. Joint Statement of the U.S.-Iraq Political and Diplomatic Joint Coordination Committee. 2 вересня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2012/09/197276.htm

[11] A Bipartisan Senate Delegation Visited Baghdad, Iraq on September 4–5 to Discuss U.S.-Iraqi Relations and Regional Developments. 6 вересня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://iraq.usembassy.gov/pr-090712.html

США не можуть контролювати формат стратегічного партнерства з Іраком у майбутньому, вони можуть тільки вплинути на Ірак, а яким буде наступний іракський уряд, чи забезпечить він ефективну політику, безпеку, стабільність, чи сприятиме його політика прогресу, залежить від самих іракців[12].

Ірак – ЄС. Утім, варто зазначити, що, окрім США, Ірак планує розвивати відносини стратегічного партнерства також і з Європейським Союзом.

Так, міністр закордонних справ Іраку Х. Зібарі заявив, що Ірак продовжить співробітництво з Європейським Союзом в усіх важливих напрямках. Про це свідчить угода про партнерство і співробітництво, підписана 11 травня цього року в Брюсселі, яка має на меті розвиток співробітництва у політичній, суспільній та економічній сферах.

Нове партнерство з Європою включає в себе два важливих аспекти: по-перше, воно допоможе іншим країнам сприймати Ірак як активну і впливову країну – члена міжнародного співтовариства, по-друге, воно означає для Іраку економічні переваги, пов'язані із залученням європейських інвестицій у справу відновлення країни. Окрім того, ця важлива стратегічна угода розширює обрії міжнародної дипломатичної присутності в Іраку і служать справі встановлення виважених регіональних політичних і міжнародних відносин, базованих на взаємній повазі, спільних інтересах і засадах довгострокового миру[13].

Світовий банк скоро має запустити програму стратегічного партнерства з Іраком, спрямовану на збільшення кількості й обсягу проектів, здійснюваних Банком в Іраку. Головна мета цієї програми полягає у збільшенні інвестиційної привабливості цієї країни, яка посідає 166 місце зі 183 країн у плані сприятливості ведення бізнесу[14].

---

[12] *Cordesman A. H.* /A. H. Cordesman. Winning the War in Iraq: Creating and Funding a Strategic Partnership. 23 лютого 2011р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://csis.org/publication/winning-war-iraq-creating-and-funding-strategic-partnership

[13] Iraq and European Union sign strategic partnership agreement. 14 травня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mawtani.al-shorfa.com/en_GB/articles/iii/features/iraqtoday/2012/05/14/feature-03

[14] World Bank grants Iraq $ 900 million in the framework of national strategic partnership. 10 жовтня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.alsabaah.com/ArticleShow.aspx?ID=36846

Варто згадати, що обсяг фінансової допомоги Іраку з боку Євросоюзу, починаючи із 2003 року, склав більше одного мільярда євро. Євросоюз є одним із найбільших донорів у таких галузях, як підтримка політичних, виборчих та законодавчих процесів, справи біженців і переміщених осіб[15].

Керівництво Іраку планує розвивати стосунки також і з іншими країнами.

Японія – Ірак. Так, першого січня 2009 р. було прийнято декларацію про встановлення всебічного партнерства між урядами Японії та Іраку[16].

Іран – Ірак. А із джерел, близьких до іракського прем'єр-міністра Нурі аль-Малікі, стало відомо, що на початку жовтня 2012 р. останній закликав Іран під час зустрічі з міністром оборони Ірану Ахмадом Вахіді приділити більше уваги вивченню питання про укладання військової та безпекової угоди між Іраном та Іраком.

З іншого боку, в контексті порушення турецькими літаками повітряного простору Іраку спостерігачі наголошують, що будь-яка військова або безпекова угода з Тегераном, досягнута Багдадом, може скасувати стратегічні домовленості між Іраком і США.

За словами Іззат аль-Шабандара, близького союзника Малікі, Іран не є іракським вибором, і Америка та Європа не повинні ставити Ірак у безвихідне становище.

Ахмад Вахіді – перший іранський міністр оборони, що відвідав Ірак, але аль-Шабандар заявив, що це був плановий візит, і він не пов'язаний з американською вимогою до Іраку запобігти перевезенню допомоги Сирії іранськими літаками через повітряний простір Іраку. Він додав, що усі вимоги Ірану будуть розглядатися в межах американо-іракської угоди про безпеку. У той же час він піддав критиці американську бездіяльність у питанні турецької активності на півночі Іраку. Він додав, що Ірак має декілька варіантів вирішення цього питання, його позиція є незалежною, й він готовий приймати нові рішення за допомогою Ірану.

---

[15] The EU is moving steadily towards enhancement of its relationship with Iraq and is committed to a long term, mutually beneficial relationship. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/iraq/index_en.htm

[16] Japan-Iraq Relations. Вересень 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mofa.go.jp/region/middle_e/iraq/index.html

Шабандар також наголосив, що візит Малікі до Москви відбиває цю позицію і є сигналом для Вашингтона[17].

У свою чергу Іран приділяє особливу увагу курдському регіону Іраку, зокрема, шляхом підтримки боротьби курдського очільника Масуда Барзані проти того, що він називає "диктаторською поведінкою" іракського прем'єр-міністра Нурі аль-Малікі[18].

На мапі, наведеній на рис. 1, добре видно, як співвідноситься курдський регіон Іраку з нафтовидобувними потужностями та нафтопроводами.

США – Саудівська Аравія. Іншою країною регіону, тісно пов'язаною зі стратегічними інтересами США, є, безперечно, Саудівська Аравія.

Проект Берк передбачає дослідження внутрішніх політичних, економічних і суспільних процесів у Саудівській Аравії й можливих стратегічних характеристик цієї країни після 2010 року за такими напрямками:

- внутрішня безпека і стабільність;
- суспільні, політичні та економічні реформи;
- боротьба з тероризмом;
- військові реформи;
- розвиток енергетики;
- взаємини із сусідами;
- стратегічне партнерство із США[19].

За результатами дослідження, проведеного Центром Берка, поставки озброєнь, що здійснюють Сполучені Штати до Саудівської Аравії, відповідають життєвим інтересам обох країн. Відповідно до цього дослідження, США мають спільні стратегічні

---

[17] *Al-Laythi N., Abd Zayer K.* / N. al-Laythi, K. Abd Zayer. Potential Iran-Iraq Deal Worries West, Pressures Turkey. 3 жовтня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.al-monitor.com/pulse/security/01/10/iran-iraq-strategic-agreement.html, http://www.azzaman.com/?p=15063

[18] *Bar'el Z.* / Z. Bar'el. Iran is eyeing a strategic partnership with the Kurds. The ongoing political realignment in the region is throwing up some surprising potential partnerships. 1 серпня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.haaretz.com/news/features/iran-is-eyeing-a-strategic-partnership-with-the-kurds-1.455095

[19] Burke Chair on Saudi Arabia and the Gulf. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://csis.org/program/burke-chair-saudi-arabia-enters-21st-century

інтереси із Саудівською Аравією, які коротко можна звести до наступного:

1. При усіх розмовах про енергетичну незалежність, за оцінками Департаменту енергетики Сполучених Штатів, Америка буде мати стратегічну залежність від імпортного палива й після 2035 р. на рівні, не меншому за сьогоднішній (понад 40 % рідких вуглеводнів без урахування непрямої залежності від імпортованих товарів). Отже, стабільність постачання енергоносіїв із Перської затоки є критичною для американської економіки.

2. США досягли межі своєї військової потужності, тому Америка разом із Саудівською Аравією опинилися перед необхідністю змінити підхід до військового аспекту підтримання стабільності в регіоні: Сполученим Штатам потрібні союзники, що мають необхідну військову міць і будуть, у разі необхідності, виступати на їхньому боці й навіть допомагати гарантувати безпеку самих США. До того ж, Іран має несиметричну перевагу в плані можливостей здійснення штурмових операцій проти країн Затоки як у повітрі, так і на морі, а іракська армія, послаблена унаслідок американського вторгнення до цієї країни, нині не може служити противагою Ірану, як це було раніше. На сьогодні єдиною країною в регіоні, яка може відігравати таку роль, є Саудівська Аравія. Відтак створення міцних і мобільних збройних сил Саудівської Аравії є критично важливим для безпеки саудівської енергетичної галузі. Отже, допомога Саудівській Аравії у створенні ефективної авіації та флоту впливає не тільки на регіон Перської затоки, але є внеском у безпеку перевезень у Затоці й Червоному морі.

3. Іран вже зараз розміщує ракети й хімічну зброю, а за 3–5 років може розмістити й ядерну зброю. Саудівська Аравія не прагне створити власну ядерну зброю, але конче потребує нових протиракетних систем, аби убезпечити свою територію та інші країни Перської затоки від можливих загроз із боку Ірану. До того ж, протидія ядерним амбіціям Ірану сприятиме нерозповсюдженню ядерної зброї в регіоні.

Нові закупки озброєнь дозволять підвищити рівень незалежності, що дозволяє ефективно співпрацювати із США не тільки нинішньому керівництву країни, але й їхнім наступникам протягом 15–20 років.

Саудівська Аравія потребуватиме підтримки озброєнь в робочому стані, а це неможливо без американської допомоги, з чим повинно буде рахуватися майбутнє керівництво Саудівської Аравії[20].

Разом із тим, Саудівська Аравія, так само, як і Ірак, успішно розвиває стратегічне партнерство з іншими країнами, окрім США.

Саудівська Аравія – Іспанія. Так, на зустрічі з урядовою делегацією Іспанії в Ріяді принц Салман наголосив, що дружні стосунки між Саудівською Аравією та Іспанією розвинулися у стратегічне партнерство, що охоплює практично усі галузі, і оголосив про обмін візитами на найвищому рівні й висловив побажання, аби особливо інтенсивно це співробітництво розвивалося в галузі безпеки[21].

Саудівська Аравія – Великобританія. Нова угода про стратегічне партнерство між Великобританією та Саудівською Аравією передбачає посилення співробітництва в оборонній галузі, обмін інформацією і встановлення нових економічних зв'язків. Як зазначив Д. Камерон під час свого першого візиту до цієї країни, це партнерство відповідає прагненню Великобританії встановити тісніші зв'язки з найбільшим у світі постачальником нафти. Під час зустрічі з королем Абдуллою британський прем'єр обговорив проблеми, пов'язані з ядерними амбіціями Ірану і кризою в Сирії[22].

Саудівська Аравія – Франція. Як свідчить Протокол про мирне використання ядерної енергії, укладений Францією та Саудівською Аравією, відкрито нову еру у стратегічному партнерстві двох країн. На сьогодні Саудівська Аравія є другим за обсягом співробітництва партнером Франції в регіоні, а Франція є третьою країною за обсягом інвестицій в економіку Саудівської Аравії.

---

[20] *Cordesman A. H.* /A. H. Cordesman. The Saudi Arms Sale. Reinforcing a Strategic Partnership in the Gulf. 3 листопада 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://csis.org/publication/saudi-arms-sale

[21] Saudi-Spanish ties developing into strategic partnership // **ARAB NEWS.** 13 травня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.arabnews.com/node/412950

[22] Cameron to sign strategic partnership with Saudi Arabia. 14 січня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.thetimes.co.uk/tto/news/politics/article3285879.ece

Традиційно потужним є співробітництво й у військовій та безпековій галузях[23].

Саудівська Аравія – Ємен. Саудівська Аравія виступає також і в якості "великого" учасника стратегічного партнерства. Симпозіум у Джидді, що відбувся в рамках 8-го економічного форуму 25–27 лютого 2007 р., показав, що стратегічне партнерство між Єменом та Саудівською Аравією стосується, насамперед, створення сприятливого інвестиційного клімату для Ємену. Серед єменських ресурсів, які можуть зацікавити інвесторів, експерти називають величезний ринок робочої сили у цій країні. Окрему увагу варто приділити також встановленню тісніших зв'язків між єменськими та саудівськими бізнесменами[24].

У січні 2006 р. король Саудівської Аравії Абдулла бен Абдул-Азіз аль-Сауд відвідав Китай та Індію під час поїздки, яку деякі оглядачі назвали "стратегічним зсувом" у саудівській зовнішній політиці і "новою ерою" в історії Королівства[25].

Як і у випадку з КНР, у стосунках з Індією головний акцент співробітництва зроблено на інвестиції до енергетичної інфраструктури. На другому місці знаходиться координація зусиль у протидії тероризму[26].

Саудівська Аравія – Індія. Відносини Індії та Саудівської Аравії перетворилися на стратегічне партнерство після підписання Делійської декларації під час візиту короля Абдулли до Нью-Делі у 2006 р., що було закріплено під час візиту індійського прем'єра до Саудівської Аравії 27 лютого 2010 року.

Як відомо, візит прем'єр-міністра Індії Монмохана Сінгха 27 лютого – 1 березня 2010 р. був першим візитом індійського

---

[23] Kingdom, France keen to bolster strategic ties. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.saudigazette.com.sa/index.cfm?method=home.regcon&contentid=20120714129903

[24] Kingdom, France keen to bolster strategic ties. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.saudigazette.com.sa/index.cfm?method=home.regcon&contentid=20120714129903

[25] **International Herald Tribune,** 26 січня 2006.

[26] Delhi Declaration. – Нью-Делі, 27 січня 2006; Pant H. V. Saudi Arabia Woos China and India. / H. V. Pant. // **Middle East Quarterly.** – Осінь 2006, випуск XIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.meforum.org/meq/issues

прем'єра після візиту Індіри Ганді в 1982 р. Окрім цього, лише один індійський прем'єр, а саме Джавахарлал Неру, відвідав Саудівську Аравію. У новітні часи взаємини між двома країнами були зафіксовані у Делійській декларації, підписаній у ході візиту короля Абдулли до Індії, продовженням якої стала Ріядська декларація, підписана в ході зустрічного візиту індійського прем'єра. В останньому документі обидва лідери засудили тероризм і екстремізм, домовилися покращити співробітництво в галузі обміну інформацією щодо тероризму, підробки грошей, незаконного обігу наркотиків та зброї, торгівлі людьми й координувати зусилля в цих галузях. Сторони домовились також про широке співробітництво з розвитку інфраструктури, енергетики та взаємної торгівлі. Обидва лідери назвали Ріядську декларацію новою ерою стратегічного партнерства між обома країнами. Особливо індійський прем'єр наголосив на важливості розвитку стратегічного партнерства в галузі енергетики, зважаючи на індійські потужності із зберігання сирої нафти[27].

Саудівська Аравія – КНР. Між КНР та Саудівською Аравією підписано угоду про розвиток співробітництва у сфері нафти, природного газу й металургійної промисловості, а також про скасування подвійного оподаткування. Підписано також угоду про надання позики для розвитку інфраструктури одного з китайських міст, а також про участь КНР у професійній підготовці саудівських промислових спеціалістів, передбачається будівництво заводу з виробництва полікарбонатів потужністю у 260 тис. т на рік у м. Тянцьзіні. Саудівська компанія "SABIC", якій разом із китайською компанією Сінопек належатиме цей завод, має стати найбільшим у світі виробником полікарбонатів до 2015 року. Було підписано також низку міжурядових угод, у тому числі і програму культурного співробітництва між двома країнами на період до 2017 року[28].

---

[27] *Prasanta Kumar Pradhan.* Forging a Strategic Partnership with Saudi Arabia / Prasanta Kumar Pradhan. 4 березня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.idsa.in/idsacomments/ForgingaStrategicPartnershipwithSaudiArabia_pkpradhan_040310

[28] Strategic Partnership between Saudi Arabia and China. Saudi Economic Survey. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://saudieconomicsurvey.com/2012/01/strategic-partnership-between-saudi-arabia-and-china/

Окрім країн, безпосередньо розташованих у нафтоносних регіонах, США намагаються розвивати партнерські стосунки із країнами, лише опосередковано пов'язаними з функціонуванням енергетичної галузі, але такими, що мають авторитет на Близькому та Середньому Сході, або суміжними з цими регіонами. Однією з таких країн є Афганістан.

США – Афганістан. Керівництво США та Афганістану уклало угоду, згідно з якою США підтримуватимуть Афганістан протягом якнайменше десяти років після 2014 року, на який заплановано виведення більшості іноземних збройних сил із країни. Така стратегічна угода свідчить, що Сполучені Штати не збираються повністю залишати країну після 2014 року. Аналіз стратегічного партнерства США та Афганістану свідчить, що Сполучені Штати не покинуть регіон напризволяще[29].

Президент США Барак Обама, перебуваючи на базі в Баграмі, заявив, що починається нова ера взаємин Америки та Афганістану, це "майбутнє, де закінчується війна, й починається нова глава". Під час цього візиту Президент Обама уклав із Президентом Карзаєм угоду про стратегічне партнерство, яка визначає характер відносин між двома країнами після виводу американських військ у 2014 р. Окрім можливості закрити питання про припинення участі американської регулярної армії в бойових діях в Афганістані, для Обами ця угода є непоганою можливістю попрацювати над власним рейтингом у рік виборів, враховуючи зростаючу непопулярність афганської війни в американському суспільстві.

Нова угода про стратегічне партнерство, здебільшого, нагадує попередню, укладену 2005 р. Головна проблема довгострокових американських зобов'язань щодо Афганістану згідно з новою угодою полягає у тому, що США розглядатимуть Афганістан як свого "найбільшого позанатівського партнера" – термін, створений Конгресом у 1986 році для позначення найбільших стратегічних партнерів США, аби уникати необхідності формально прописувати відповідні формулювання в міждержавних угодах.

---

[29] *Buel M.* US, Afghanistan Sign Draft of Strategic Partnership Agreement / M. Buel.[Електроннийресурс]. –Режимдоступу:http://www.voanews.com/content/us-afghanistan-sign-draft-of-strategic-partnership-agreement-149313475/370245.html, http://www.time.com/time/world/article/0,8599,2112861,00.html

Цей статус, окрім зобов'язань підтримки в галузі безпеки й розвитку високих, у тому числі й космічних, технологій, має потужне символічне значення: він є публічним підтвердженням того, що країна, яка отримала цей статус, користується максимально повною підтримкою Сполучених Штатів на глобальному рівні. Усього чотирнадцять країн і Тайвань є найбільшими позанатівськими партнерами США. Загалом можна сказати, що американо-афганське стратегічне партнерство є ознакою американських намірів підтримувати один із найслабших режимів світу й запорукою американських інтересів у Південній Азії[30].

Афганістан – КНР. Афганістан, окрім США, також прагне розвивати стратегічне партнерство з іншими країнами. Так, наприклад, укладено також договір про стратегічне партнерство між Афганістаном та Китаєм[31].

США – Марокко. Іншою країною, з якою США прагне розвивати відносини стратегічного партнерства, є Марокко. Так, Марокко і США домовились про розвиток відносин між двома країнами до рівня стратегічного партнерства[32]. У мароккансько-американському плані взаємодії розглядаються такі питання, як продовження демократичних реформ, економічне зростання й підвищення зайнятості, права людини, примирення ворогуючих сторін, запобігання тероризму і припинення насильства у Сирії[33].

У цілому ж варто зазначити, що пожвавлення стосунків між США та Марокко і розвиток відносин стратегічного партнерства не є просто реакцією на "арабську весну", а є демонстрацією прагнення Сполучених Штатів зміцнити стосунки із прозахідними

---

[30] *Miller P. D.* Promises: The US-Afghan Strategic Partnership / P. D. Miller. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: promises_promises_the_us_afghan_strategic_partnership.html

[31] China, Afghanistan in strategic partnership (Сіньхуа). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.xinhuanet.com/english/china/2012-06/08/c_131640214.htm

[32] Morocco, US Agree to Build Strategic Partnership. 27 липня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.moroccoworldnews.com/2012/07/49472/morocco-u-s-agree-to-build-a-more-ambitious-strategic-partnership-official/

[33] Morocco: U.S., Morocco Launch Strategic Partnership – Tackle Growth, Reforms, Terrorism, Syria. 6 жовтня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://allafrica.com/stories/201210170946.html

арабськими країнами у той час, як у деяких арабських країнах збільшилися прояви екстремізму та насильства. Король Марокко Мухаммед IV проклав шлях до стратегічного партнерства зі Сполученими Штатами, включаючи економічні вигоди й дипломатичний престиж, такими які вони мають бути, і кроки до модернізації економіки, забезпечення верховенства права, розширення прав жінки та громадських свобод.

Стратегічний діалог проходив у чотирьох напрямках: політичному (двосторонньому та регіональному, безпековому (особливу увагу приділено посиленню активності Аль-Каїди та їхніх прибічників у Магрибі), економічному та культурно-освітньому.

У той час, як у Єгипті триває безлад, і США повинні усвідомлювати, що усунення Мубарака від влади відкрило шлях до створення у цій країні антизахідного ісламістського режиму, Марокко на сьогодні є стабільною країною, і стратегічне партнерство зі Сполученими Штатами може стати потужним чинником у забезпеченні стабільності як у регіоні, так і на Близькому Сході[34].

Екваторіальна Гвінея. У свою чергу, Марокко й Екваторіальна Гвінея також домовилися про підйом двосторонніх відносин до рівня стратегічного партнерства. Тут також йдеться про посилення комерційних зв'язків, щоправда, акцент зроблено на роль приватного сектору в підготовці персоналу, енергетиці, сільському господарстві й риболовлі[35].

Відносини стратегічного партнерства можуть змінюватись залежно від ситуації в країні. Наприклад, у ході візиту Каддафі до Риму в серпні 2010 року Італія та Лівія домовились про стратегічне партнерство в галузі вищої освіти, науки та технологій[36], а

---

[34] *Rubin J.* A new strategic partner in the Middle East / J. Rubin. **The Washington Post,** 11 вересня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.washingtonpost.com/blogs/right-turn/post/a-new-strategic-partner-in-the-middle-east/2012/09/11/f63a4142-fbb2-11e1-8adc-499661afe377_blog.html

[35] *Malik A.* Strategic partnership – Morocco, Equatorial Guinea promoting bilateral cooperation. / A. Malik [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.english.globalarabnetwork.com/2011040410619/Economics/strategic-partnership-morocco-equatorial-guinea-promoting-bilateral-cooperation.html

[36] Statement on the Death of American Personnel in Benghazi, Libya, 09.12.2012. Заява Г. Клінтон 12 вересня 2012. 2012/1422 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.state.gov/secretary/rm/2012/09/197630.htm

різне ставлення до війни у Лівії та протиракетної оборони призвело до пошуку шляхів встановлення стратегічного партнерства між НАТО й Росією[37].

Можливе стратегічне партнерство не тільки між країнами, а й між країною та окремою структурою іншої країни. Наприклад, стратегічне партнерство США з ліванською армією полягає у тому, аби посилити регулярну армію Лівану настільки, щоб вона могла покласти край постачанню зброї для Хезболли[38].

Ізраїль – США. Окремі країни, що відіграють велику роль у регіональному розподілі сил, також можуть проводити багатовекторну політику стратегічного партнерства як на регіональному, так і на глобальному рівнях. Так, думка про переведення американо-ізраїльських відносин у формат стратегічного партнерства сформувалася ще за часів Річарда Ніксона, коли американське керівництво змогло оцінити внесок Ізраїлю у відстоювання інтересів США і Заходу на Близькому Сході[39].

Ізраїль – Індія. Після більш ніж сорока років дипломатичних відносин протягом останнього десятиліття Індія та Ізраїль вийшли на новий рівень багатовимірного стратегічного партнерства. Однак двома його наріжними каменями стали протидія тероризму й поставки високотехнологічних озброєнь[40]. Ізраїль та Індія мають спільну мету: забезпечення технологічної незалежності й досягнення якісної переваги. Успішність численних стратегічних програм, виконаних обома країнами, свідчить про перспективність стратегічного партнерства між ними[41].

---

[37] *Bhadrakumar M. K.* Russia's Libya role irks China. / M. K. Bhadrakumar. 4 червня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.atimes.com/atimes/China/MF04Ad02.html

[38] Pentagon: US to build trategic partnership with lebanese army. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.haaretz.com/news/pentagon-u-s-to-build-strategic-partnership-with-lebanese-army-1.231507

[39] *Eizenstat S. E.* / S.E. Eizenstat. Formalizing the Strategic Partnership: the next step in US-Israel relations // **Policy Papers.** Number Nine. The Washington Institute For Near East Policy. Washington, *1988*.

[40] *Desai R. D., Dormandy X.* / Indo-Israeli Relations: Key Security Implications // **Policy Brief,** Harvard University, July 10, 2008.

[41] *Kumaraswamy P. R.* Strategic Partnership Between Israel and India. / P. R. Kumaraswamy // **Middle East Review of International 54 ternational Affairs.** Vol. 2. No. 2 (May 1998). – Окр. відбиток.

Ізраїль – Йорданія. Вперше йорданське керівництво замислилося над розвитком стосунків з Ізраїлем після того, як у серпні 1960 р. сирійським агентом було вбито йорданського прем'єр-міністра[42]. Як бачимо, окрім виконання конкретних програм, стратегічне партнерство може впливати на стосунки між країнами, які в цьому партнерстві безпосередньо не задіяні. Так, існує думка, що стратегічне партнерство між Іраном і Росією є запорукою стабільності в регіоні.

Іран – Росія. Наприклад, заступник секретаря Вищої ради національної безпеки із зовнішньої політики Ірану, Алі Бакері під час зустрічі із заступником секретаря Ради Безпеки Росії Євгенієм Лук'яновим, яка відбулася в ході візиту останнього до Тегерана у березні цього року, заявив, що Іран і Росія мають спільні погляди щодо низки моментів міжнародної політики, й тому стратегічне партнерство Тегерана й Москви є безпрограшним не тільки для обох країн, а й для народів регіону й гарантує стабільність. Іранське керівництво зазначило, що пробудження самосвідомості мусульманського населення регіону прискорило зменшення могутності Сполучених Штатів у регіоні. Лук'янов також піддав критиці Захід за політику подвійних стандартів і підтримку терористичних груп у Сирії[43].

Іноді сама тільки можливість укладання угоди про стратегічне партнерство викликає сильну протидію з боку її противників. Так, Іран погрожує вигнати афганських біженців у разі ратифікації Кабулом угоди про стратегічне партнерство зі Сполученими Штатами[44]. Останніми роками Іран отримав додаткові важелі впливу на стратегічний розподіл сил у регіоні. Вже близько десяти років Захід намагається зупинити іранську ядерну програму.

---

[42] *Bligh A.* Jordanian-Israeli Strategic Partnership in Historical Perspective. / A. Bligh // **ACPR Policy Paper.** No. 24 (*1998*).

[43] Iran-Russia strategic partnership will ensure regional stability: official. 13 березня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tehrantimes.com/component/content/article/96328

[44] Iran threatens to expel Afghan refugees if Kabul ratifies US strategic partnership. 17 травня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://immigrantstories.tumblr.com/post/23220214244/iran-threatens-to-expel-afghan-refugees-if-kabul

Але ці зусилля, скоріше, сприяють її реалізації, аніж перешкоджають її здійсненню. У результаті Іран перетворюється на ядерну державу з чіткою антизахідною позицією в регіоні, де безпека і процвітання залежать від Заходу. На думку деяких експертів, аби зберегти надію на це процвітання і стабільність, Захід має зробити п'ять кроків:

- припинити санкції;
- поновити переговори;
- запустити процес розрядки напруженості;
- розпочати довгострокове партнерство з Іраном;
- усвідомити пропорції співвідношення сил у регіоні.

На відміну від політики тиску, політика розрядки й переговорів має стимулювати Іран прислухатися до думки міжнародної спільноти, а тиск призведе до посилення антизахідних настроїв і прискорить набуття Іраном ядерного статусу[45]. Іноді стратегічне партнерство з тією чи іншою країною викликає внутрішній конфлікт у суспільстві. Так, провідні єгипетські політики, підкреслюючи важливу роль їхньої країни в регіоні, закликали керівництво до стратегічного партнерства зі Сполученими Штатами, адже, на їхню думку, такі взаємини із США є корисними для Єгипту. Разом із тим, на думку Наджі аль-Шагабі, депутата парламенту й голови партії Аль-Джіль, Єгипет має припинити стратегічне партнерство зі Сполученими Штатами й замінити його на "арабо-мусульманське" стратегічне партнерство. Він також порадив уряду президента Мурсі відкрити нові горизонти співробітництва з незалежними країнами, що не перебувають під гегемонією США. Єгипетські законодавці закликали уряд Мурсі посилити співробітництво з мусульманськими країнами, аби протистояти "сіоністській змові".

Як заявив аль-Шагабі, Єгипет повинен розвивати стосунки з Китаєм, Індією і Бразилією, а особливо з Іраном, Туреччиною, Сирією, Йорданією, Індонезією та іншими мусульманськими країнами. Президент погодився з аль-Шагабі щодо провідної ролі Ірану в забезпеченні стабільності в регіоні. Під час зустрічі з міністром закордонних справ Ірану Алі Акбаром Салехі, що відвідав

[45] *Bertram Chr.* / Chr. Bertram. For a new Iran policy // **Centre For European Reform Bulletin,** April/May 2008.

Каїр у вересні, обидві сторони констатували, що Іран та Єгипет ніколи не мали проблем у взаєминах[46].

Варто згадати, що М. Мурсі, ще будучи кандидатом у президенти, неодноразово заявляв, що встановлення взаємин стратегічного партнерства із Саудівською Аравією є однією із пріоритетних задач його політики, адже таке співробітництво є запорукою відродження в обох країнах. Особливо наголошувалося на співробітництві у галузі використання людських ресурсів. Важливим, за словами Мурсі, є також відновлення ролі Єгипту як регіонального лідера, яке повинно початися зі створення інтегрованої системи національної безпеки. Планується також створення системи спільних підприємств, які використовували б потенціал таких країн, як Єгипет, Лівія й Судан, що дозволить знизити напруженість і побудувати взаємини, засновані на спільних інтересах цих країн, що є запорукою довготривалого взаємовигідного стратегічного партнерства[47]. Разом із тим, Президент Обама закликав керівництво Лівії та Єгипту обговорити перспективи взаємодії щодо припинення антиамериканських протестів, що прокотилися останніми днями у цих двох країнах[48]. За словами посла США в Єгипті, Сполучені Штати повною мірою підтримують зусилля єгипетського народу, спрямовані на побудову демократичної системи, й бачать перспективу продовження стратегічного партнерства з єгипетським урядом[49].

Коментуючи перспективи американо-єгипетських взаємин у контексті антиамериканських виступів у Єгипті та Лівії у вересні цього року, Ахмад Фагмі, голова Консультативної ради Єгипту, зазначив, що у разі серйозного розриву стосунків між двома краї-

---

[46] Senior Politician Asks Egyptian Gov't to End Strategic Partnership with US. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://english.farsnews.com/newstext.php?nn=9107110232

[47] Muslim Brotherhood in Egypt pledge to a strategic partnership with Saudi Arabia. 18 травня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bouportal.com/en/Categorydet.aspx?id=1007

[48] Obama calls Libyan, Egyptian leaders over anti-American violence. 14 вересня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.xinhuanet.com/english/world/2012-09/14/c_123713627.htm

[49] *Melham H.* U.S. keen to continue its 'strategic partnership' with Egypt: Ambassador Feltman. 6 березня 2012 р. / H. Melham [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.alarabiya.net/articles/2012/03/06/198864.html

нами єгипетська армія потребуватиме повної заміни військової техніки та озброєнь, переважна більшість яких на сьогодні є американського виробництва. Окрім того, американо-єгипетські відносини багато у чому базуються на Кемп-Девідських угодах, відтак традиційні антиізраїльські настрої ісламістів також треба оцінювати з урахуванням перспектив співробітництва зі Сполученими Штатами[50]. 12 вересня цього року Барак Обама у телефонній розмові з Мурсі закликав його переглянути стратегічне партнерство між двома країнами, наголосивши на неприпустимості насильства проти безневинних співробітників посольств та дипломатичних місій[51]. Отже, у цьому випадку, сама риторика навколо стратегічного партнерства може бути важелем впливу як на внутрішню, так і на зовнішню політику держави.

Дещо подібне можна побачити й у випадку стратегічного партнерства між Росією та деякими арабськими країнами. Росія уклала угоду про стратегічне партнерство з Алжиром у 2001 р. Стосується це партнерство переважно експлуатації корисних копалин, водних ресурсів, транспорту, громадських споруд. Однак дві угоди здаються важливішими за інші. Перша, укладена у 2006 році, стосується мирного використання атомної енергії. На той момент Алжир вже мав подібні угоди з Аргентиною, США, Францією та Китаєм щодо обслуговування двох наявних у країні реакторів. На відміну від Франції, Росія не зацікавлена в розробці алжирських запасів уранових руд. Алжирці, у свою чергу, зацікавлені у перейманні російського досвіду використання атомної енергії в сільському господарстві, модернізації системи охорони здоров'я та оптимізації використання водних ресурсів. Друга угода стосується космічної сфери. Так, у 2002 році за допомогою Росії та Великобританії було запущено перший алжирський супутник Alsat 1. Алжир зацікавлений у розвитку власної космічної індустрії. За допомогою індійських колег здійснюється програма з виробництва супутників, які планується використовувати для охорони довкілля, у боротьбі з наступом пустелі й у системах зв'язку.

---

[50] *Morrow A., Al-Omrani Kh. M.* Egypt and U.S. Step Past Crisis. /A. Morrow and Kh. M. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ipsnews.net/2012/10/egypt-and-u-s-step-past-crisis/

[51] Readout of the President's Call with Egyptian President Morsi. 12 вересня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2012/09/13/readout-president-s-call-egyptian-president-morsi

Алжир, разом із Єгиптом та Сирією, є ключовими стратегічними партнерами Росії. У військовій сфері також планується розвиток співробітництва. Алжир разом з Індією, Китаєм, В'єтнамом і Венесуелою нині є одним із найбільших імпортерів російських озброєнь. Планується також координація постачання природного газу до Європи, адже Росія займає ключове положення у Форумі країн – експортерів газу, який контролює 73 % світових ресурсів цього виду палива[52].

ДОДАТКИ

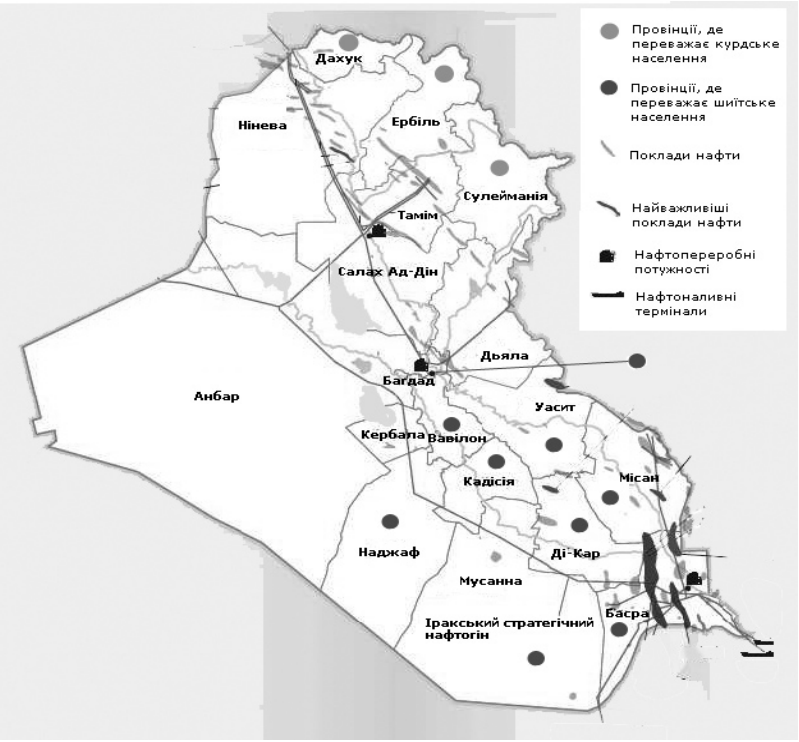

Рис. 1. Етноконфесійні особливості Іраку та їхнє співвідношення з нафтовими ресурсами країни (за даними Центра Берка)

[52] Algeria and Russia to work on nuclear and space programmes // **BBC Monitoring International Reports.** 2 липня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.accessmylibrary.com/article-1G1-230478269/algeria-and-russia-work.html

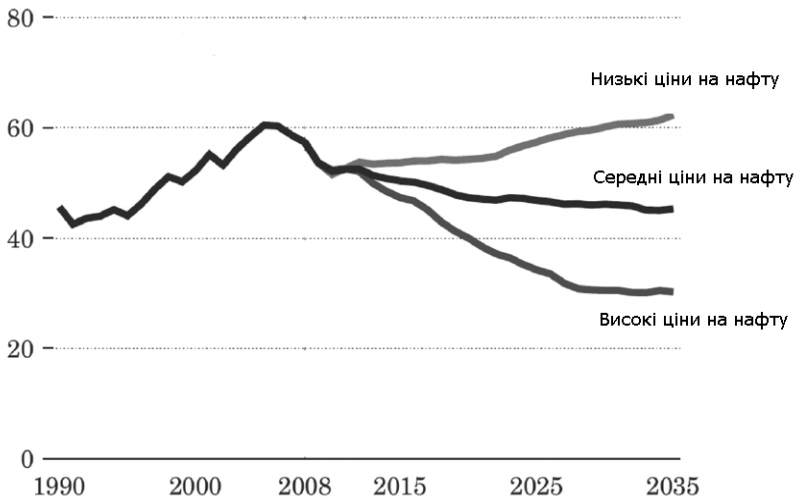

Рис. 2. Прогнозовані обсяги видобутку нафти й динаміка цін на період до 2035 року (за даними Центра Берка)

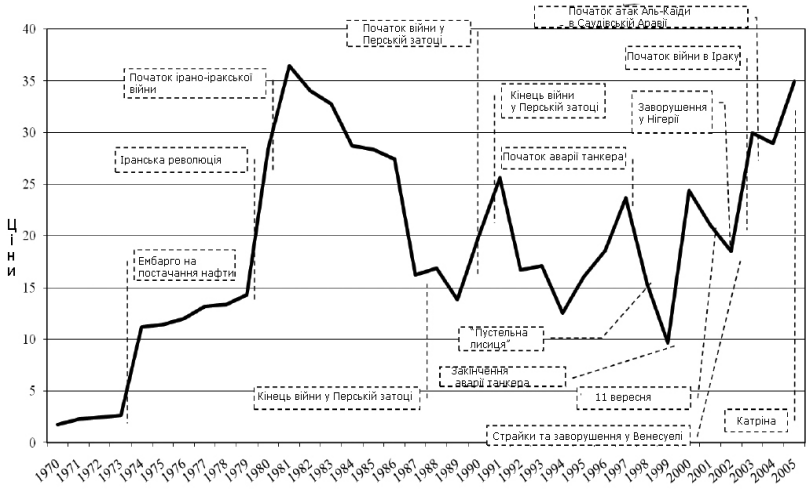

Рис. 3. Динаміка світових цін на нафту в контексті світових подій з 1970 по 2005 роки (за даними Центра Берка)

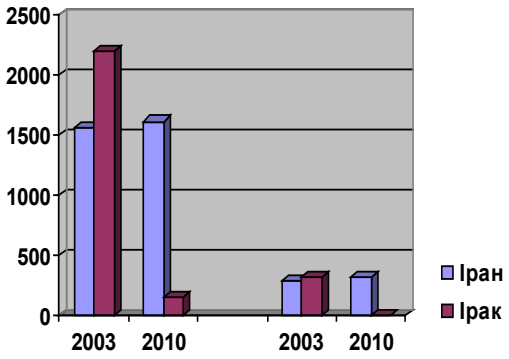

Основні танки Бойові літаки

Категорія		2003			2010	
Країна	Ірак	Іран	Співвід-ношення			Співвід-ношення
Особовий склад на дійсній службі	424000	513000	8:10	191957	523000	2:5
Особовий склад у запасі	650000	350000	19:10	0	350000	–
Основні танки	2200	1565	7:5	149	1613	1:10
Інші броньо-вані бойові машини	1300	815	8:5	505	725	7:10
БМП	2400	590	4:1	1479	650	23:10
Несамохідна артилерія	1900	2085	9:10	0	2010	–
Самохідна артилерія	150	310	1:2	0	310	–
Реактивні міномети	200	889	1:5	0	876	–
Бойові літаки	316	283	11:10	0	312	–

Штурмові вертольоти	100	85	6:5	0	50	–
Ракетні установки типу “земля-повітря”	225	205	11:10	0	234	–

Рис. 4. Стан іракських та іранських збройних сил
у 2003 та 2010 роках (за даними Центра Берка)

АНОТАЦІЇ. ANNOTATIONS. АННОТАЦИИ

Є. В. Гобова

КОНТЕКСТНІ ЗМІНИ ТОНІВ У КИТАЙСЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто основні різновиди змін тонів китайської мови та узагальнено характеристики типових тональних ефектів у контексті. Висвітлено важливість розгляду ізольованих та контекстних реалізацій тонів та описано попередній досвід проведення експериментальних дослідів цих явищ. Сандхі, як найбільш поширена та вивчена форма тональних змін, розглянута поряд із іншими типами формальних інваріантів – коартикуляцією та нейтралізацією.

Ye. V. Hobova

CONTEXTUAL CHANGES OF TONES IN MANDARIN CHINESE

The article deals with the basic cases of tonal alternations in Mandarin and gives a general overview of the anticipatory and carry-over F0 effects that are typical for the language. The importance of isolated and contextual realization of tones is discussed along with a short review of results of previous experimental researches in the field. Main focus among different tonal changes lies on *sandhi* and its types in Mandarin. It is described along with other types of formal variations, such as coarticulation and neutralization.

Е. В. Гобова

КОНТЕКСТНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ ТОНОВ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматриваются основные типы изменений тонов китайского языка и обобщены характеристики типичных тональных эффектов в контексте. Подчеркивается важность изучения изолированных и контекстных реализаций тонов, а также описывается предыдущий опыт проведения экспериментальных исследований подобных явлений. Сандхи, как наиболее распространенная и изученная форма тональных изменений, рассмотрена наряду с другими типами формальных инвариантов – коартикуляцией и нейтрализацией.

Н. Д. Городня

АМЕРИКАНСЬКО-КИТАЙСЬКІ ВІДНОСИНИ ЗА ПЕРШОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ БАРАКА ОБАМИ

У статті проаналізовано зміст американсько-китайських відносин за адміністрації Барака Обами, тенденції їхнього розвитку, сфери спільних інтересів і суперечностей двох держав, вплив на двосторонні відносини нової азійсько-тихоокеанської стратегії Вашингтона. Автор доводить, що незважаючи на зростання взаємозалежності між США й КНР, особливо під впливом глобальної кризи 2008–2010 рр., розвиток стратегічного діалогу й контактів на різних рівнях, у двосторонніх відносинах залишається значним потенціал конфліктності, який можна нейтралізувати лише шляхом здійснення відповідальної політики обох держав на основі розуміння ними інтересів одна одної й самостримування.

N. D. Gorodnia

U.S.–CHINESE RELATIONS DURING BARACK OBAMA ADMINISTRATION

The paper studies a nature of the U.S.–Chinese relations, their main developments, the spheres of two nations' common interests and contradictions, and the influence of a new Barack Obama administration Asia-Pacific strategy on bilateral relations. The author argues that in spite of increasing interdependency between the U.S. and China, especially under the impact of 2008–2010 global crisis, development of their strategic dialogue and intensive contacts on different levels, conflict potential in bilateral relations is considerable. It can be neutralized only by a responsible policy of both states, based on self-restrict and understanding of each other interests and fears.

Н. Д. Городняя

АМЕРИКАНСКО-КИТАЙСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В ПЕРИОД ПЕРВОЙ АДМИНИСТРАЦИИ БАРАКА ОБАМЫ

В статье анализируется суть американско-китайских отношений при администрации Барака Обамы, тенденции их развития, сферы общих интересов и противоречий двух государств, влияние на двусторонние отношения новой азиатско-тихоокеанской

стратегии Вашингтона. Автор доказывает, что несмотря на усиление взаимозависимости между США и КНР, особенно под влиянием глобального кризиса 2008–2010 гг., развитие стратегического диалога и контактов на разных уровнях, в двусторонних отношениях остается значительный потенциал конфликтности, который может быть нейтрализован только ответственной политикой двух государств на основе самосдерживания и понимания интересов друг друга.

С. Ю. Давидчук

УКРАЇНО-ІЗРАЇЛЬСЬКІ КУЛЬТУРНІ ВІДНОСИНИ (2001–2011)

Статтю присвячено дослідженню українсько-ізраїльських відносин у різних сферах культури: кіномистецтві, театрі, музиці, літературі і письменстві, освіті, живописі та ін. Як важливий аспект взаємодії двох країн на міждержавному та суспільному рівнях висвітлені різноманітні прояви співпраці та культурної взаємодії у цих сферах на період від початку XXI століття до 9 лютого 2011 року – дати вступу у дію безвізового режиму між Україною та Ізраїлем. Автор торкається важливого аспекту врегулювання проблемних питань у міждержавних стосунках України та Ізраїлю.

S. Yu. Davydchuk

UKRAINIAN–ISRAELI CULTURAL RELATIONS (2001–2011)

This article is dedicated to the study of Ukrainian-Israeli relations in various spheres of culture: cinema, theater, music, literature and writing, education, painting and others. As an important aspect of interaction of both countries on the interstate and social levels, various manifestations of cultural interaction and the interstate cooperation in these areas are shown for the period from the beginning of the XXI century until February 9, 2011 – the date of entry into force of a visa-free regime between Ukraine and Israel. Article touches important aspect of settling the problem issues in the relations between Ukraine and Israel.

С. Ю. Давидчук

УКРАИНО-ИЗРАИЛЬСКИЕ КУЛЬТУРНЫЕ ОТНОШЕНИЯ (2001–2011)

Статья посвящена изучению украино-израильских отношений в различных областях культуры: киноискусстве, театре, музыке, литературе, просвещении, живописи и др. Как важный аспект взаимодействия двух стран на межгосударственном и общественном уровнях обрисованы разнообразные проявления сотрудничества в этих сферах на период от начала XXI века до 9 февраля 2011 года – даты вступления в силу безвизового режима между Украиной и Израилем. Статья касается важного аспекта урегулирования проблемных вопросов в межгосударственных отношениях Украины и Израиля.

В. О. Кіктенко

СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ КИТАЮ (ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ)

У статті виявлені основні компоненти, тенденції і перспективи українсько-китайського стратегічного партнерства як відносин “нового типу” у мультиполярних міжнародних відносинах у XXI столітті. Досліджена еволюція сучасних підходів до визначення, типологізації й категоріальної оцінки “постбіполярної архітектоніки” міжнародних відносин у працях китайських політологів; подано аналіз понятійного апарату сучасної китайської політології, що використовується для опису новітніх тенденцій міжнародних відносин; виявлені основні етапи еволюції українсько-китайських відносин та їхнє відображення в теорії і практиці сучасного українсько-китайського діалогу; визначені основні проблеми українсько-китайської взаємодії, а також місце й роль Китаю у вирішенні Україною головних сучасних викликів на регіональному і глобальному рівнях.

V. O. Kiktenko

STRATEGIC PARTNERSHIP IN CHINA’S FOREIGN POLICY (IMPLICATIONS FOR UKRAINE)

The article reveals the main components, trends and prospects of the Ukrainian-Chinese strategic partnership as relations of a “new type”

in multipolar international relations in the XXI century. It is examined the evolution of modern approaches to definition of typology and categorical assessment of "post-Cold War architectonics" of international relations in writings of the Chinese political scientists. Conceptual structure of modern Chinese political science that used to describe the latest trends in the international relations is analyzed, milestones in evolution of the Ukrainian-Chinese relations and their reflection in the theory and practice of modern Ukrainian-Chinese dialogue are revealed, key issues of the Ukrainian-Chinese cooperation, as well as the place and role of China in decisions made by Ukraine for main modern challenges at the regional and global levels are identified.

В. А. Киктенко

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПАРТНЕРСТВО ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ КИТАЯ (ВЫВОДЫ ДЛЯ УКРАИНЫ)

В статье выявлены основные компоненты, тенденции и перспективы украинско-китайского стратегического партнерства как отношений "нового типа" в мультиполярных международных отношениях в XXI веке. Исследована эволюция современных подходов к определению, типологизации и категориальной оценке "постбиполярной архитектоники" международных отношений в трудах китайских политологов; дан анализ понятийного аппарата современной китайской политологии, используемого для описания новейших тенденций международных отношений; выявлены основные этапы эволюции украинско-китайских отношений и их отражение в теории и практике современного украинско-китайского диалога; определены основные проблемы украинско-китайского взаимодействия, а также место и роль Китая в решении Украиной главных современных вызовов на региональном и глобальном уровнях.

О. С. Мавріна

КРИМСЬКИЙ РІД МУРЗ МЕРКІТСЬКИХ У XIX СТОЛІТТІ

У статті проаналізовано архівні матеріали роду мурз Меркітських, що ілюструють намагання роду отримати дворянські при-

вілеї в 20–70-х роках XIX століття. Виявлено, що ніхто з роду мурз Меркітських не отримав підтвердження свого дворянського звання. Після Кримської війни 1853–1856 рр. представників роду Меркітських у Криму залишилась невелика кількість, спадкова земля була продана.

O. S. Mavrina

CRIMEAN MURZAS MERKITSKY FAMILY IN THE 19th CENTURY

In the article archival materials of murzas Merkitsky family are analyzed that illustrate the attempts of the family to get the nobility privileges in the 20–70-s of the 19th cen. It was found that none of the murzas Merkitsky family received confirmation of his nobility title. After the Crimean war of 1853–1856 small number of members of Merkitsky family stayed in the Crimea and the ancestral land was sold.

О. С. Маврина

КРЫМСКИЙ РОД МУРЗ МЕРКИТСКИХ В XIX ВЕКЕ

В статье проанализированы архивные материалы рода мурз Меркитских, которые иллюстрируют попытки рода получить дворянские привилегии в 20–70-х годах XIX века. Обнаружено, что никто из рода мурз Меркитских не получил подтверждения своего дворянского звания. После Крымской войны 1853–1856 гг. представителей рода Меркитских в Крыму осталась небольшое количество, наследственная земля была продана.

В. А. Мусійчук

В'ЄТНАМ – СТРАТЕГІЧНИЙ ПАРТНЕР УКРАЇНИ У ПІВДЕННО-СХІДНІЙ АЗІЇ

У статті розглянуто потенційну можливість встановлення стратегічного партнерства між Україною та В'єтнамом. Висвітлено концепт стратегічного партнерства, його розуміння в обох державах; пріоритети зовнішньої політики СРВ; політичні, економічні, соціально-культурні українсько-в'єтнамські стосунки. Зроблено аналіз перспектив та необхідних умов для налагодження українсько-в'єтнамських відносин на рівні стратегічних.

V. A. Musiychuk

VIETNAM AS UKRAINE'S STRATEGIC PARTNER IN SOUTHEAST ASIA

The article deals with potential opportunity for strategic partnership between Ukraine and Vietnam. The concept of strategic partnership, its understanding in both countries; foreign policy priorities of SRV; political, economic and socio-cultural relations of Ukraine and Vietnam have been considered. The prospects and necessary conditions to bring Ukrainian – Vietnamese relations to strategic level are analyzed.

В. А. Мусийчук

ВЬЕТНАМ – СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ПАРТНЕР УКРАИНЫ В ЮГО-ВОСТОЧНОЙ АЗИИ

В статье рассматривается потенциальная возможность стратегического партнерства между Украиной и Вьетнамом. Исследован концепт стратегического партнерства, его понимание в обеих странах; приоритеты внешней политики СРВ; политические, экономические и социально-культурные украинско-вьетнамские отношения. Проведен анализ перспектив и необходимых условий для установления украинско-вьетнамских отношений на уровне стратегических.

О. В. Набока

ЯПОНСЬКА ЕКСПЕДИЦІЯ НА ТАЙВАНЬ 1874 РОКУ ТА ПОЛІТИКА США

У статті розглядається участь американських громадян в японській експедиції на Тайвань у 1874 році. Особлива увага приділяється діяльності радника японського уряду Ч. Лежандра, який був найбільш послідовним прихильником завоювання острова Японією. Також аналізується роль офіційного Вашингтона в японсько-китайському конфлікті навколо Тайваню у 1874 році. На основі аналізу джерел автор дійшов висновку, що незважаючи на зусилля прибічників окупації Тайваню японськими військами, Білий Дім не наважився втручатися в конфлікт та зберігав нейтралітет.

O. V. Naboka

JAPANESE EXPEDITION TO TAIWAN IN 1874 AND U.S. POLICY

In the article involvement of the American citizens in Japanese expedition to Taiwan in 1874 is considered. Special attention is given to activities of the adviser of the Japanese government C. Le Gendre who was the most consistent supporter of the conquest of the island by Japan. Also the role of official Washington in the Japanese-Chinese conflict over Taiwan in 1874 is analyzed. On the basis of the analysis of sources, the author came to a conclusion that despite the efforts of those who supported the capture of Taiwan by Japanese army, the White House didn't decide to interfere with the conflict and saved neutrality.

А. В. Набока

ЯПОНСКАЯ ЭКСПЕДИЦИЯ НА ТАЙВАНЬ 1874 ГОДА И ПОЛИТИКА США

В статье рассматривается участие американских граждан в японской экспедиции на Тайвань в 1874 году. Особое внимание уделено деятельности советника японского правительства Ч. Лежандра, являвшегося наиболее последовательным сторонником завоевания острова Японией. Также анализируется роль официального Вашингтона в японо-китайском конфликте вокруг Тайваня в 1874 году. На основе анализа источников, автор пришёл к выводу о том, что несмотря на усилия сторонников захвата Тайваня японской армией, Белый Дом не решился вмешиваться в конфликт и сохранял нейтралитет.

І. В. Отрощенко

КАЗАХСТАН–США: СТРАТЕГІЧНИЙ ПАРТНЕРСЬКИЙ ДІАЛОГ

Казахстанська дипломатія найбільш послідовно вживає слова "стратегічне партнерство" саме для характеристики казахстансько-американських стосунків. Стратегічне партнерство між РК і США має свої характерні риси: підтримка низки міжнародних ініціатив США і співпраця у сфері оборони та безпеки вагоміші за торговельно-економічне співробітництво (хоча США зали-

шаються для Казахстану одним із провідних інвесторів) й енергетичне партнерство. На нашу думку, зацікавлення, з яким керівництво Казахстану сприйняло нову регіональну політику США (“Новий Шовковий шлях”), суттєво посприяло переведенню щорічних казахстансько-американських політичних консультацій на рівень стратегічного партнерства.

I. V. Otroshchenko

KAZAKHSTAN–USA:
STRATEGIC PARTNER DIALOGUE

Kazakhstan diplomacy consistently uses words ‘strategic partnership’ to characterize Kazakhstan-American relations. Strategic partnership between RK and the USA has some outstanding characteristics: support for USA international initiatives as well as cooperation in defense and security spheres are more important than energy partnership and trade and economic cooperation (though the USA is one of the main investors of Kazakhstan). It has been suggested, that Kazakhstan leaders’ interest to the new USA regional policy (‘The New Silk Way’) promoted annual Kazakhstan-American political consultations to a higher level of strategic partnership.

И. В. Отрощенко

КАЗАХСТАН–США:
СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ПАРТНЕРСКИЙ ДИАЛОГ

Казахстанская дипломатия наиболее последовательно употребляет слова “стратегическое партнерство” именно для характеристики казахстанско-американских отношений. Стратегическое партнерство между РК и США имеет свои характерные особенности: поддержка ряда международных инициатив США и сотрудничество в области обороны и безопасности весомей торгово-экономического сотрудничества (хотя США остаются для Казахстана одним из главных инвесторов) и энергетического партнерства. По нашему мнению, интерес, с которым руководство Казахстана восприняло новую региональную политику США (“Новый Шелковый путь”), создал необходимые условия для перевода ежегодных казахстанско-американских политических консультаций на уровень стратегического партнерства.

Я. В. Пилипчук

ПОСЕЛЕННЯ “КИПЧАЦЬКОГО СТЕПУ”. КОЧОВІ СТАВКИ ЧИ МІСТА?

Пропонована стаття присвячена проблемам седентаризації та осілих поселень у кочівників. 1) Міста східноєвропейських кипчаків були зафіксовані здебільшого на території Донщини. Найбільш відомими з них були Шарукань, Сугров та Балін. На території Донщини існувала єдина у східноєвропейських степах квазіімперська конфедерація. Окрім того, осіле населення у цьому регіоні існувало ще з часів Хозарського каганату. 2) У огузів такий район осілості існував на нижній та середній течії Сирдар’ї, а також у районі Каратау. Ті ж самі центри були характерні для східних кипчаків та канглів, які зайняли місце огузів у степах. Фактично, міста кипчаків виникли на місті колишніх центрів осілих поселень. 3) Для самих кипчаків було характерне кочування, а у містах знаходилось осіле залежне населення. Населення міст східних кипчаків складалося з огузів та мусульман, а міста донецьких кипчаків були населені здебільшого донськими аланами та полоненими русами. Центрів осілості у надкаспійських та надчорноморських степах не виникло внаслідок того, що політичній структурі місцевих вождівств було достатньо наявності тільки ставок. Суспільство кипчаків було типологічно схоже на печенізький та огузький соціуми, які характеризувались наявністю анклавів осілого населення та ставок у кочового населення.

Ya. V. Pylypchuk

SETTLEMENTS OF DASHT-I QIPCHAQ. NOMADIC CAMPS OR CITIES?

This article is devoted to problems of sedentarism and sedentary settlements among nomads. 1) Eastern European cities of Qipchaqs were mainly located in Donschina region. The most famous of them were Sharukan’, Sugrov and Balin. Quasi-imperial confederation existed on the territory of Don region in the eastern plains. Moreover settled population in the region existed since the Khazar Khaganate. 2) Among Oğuzes district of settlements existed in lower and middle reaches of the Syr-darya River and around Qaratau region. The same centers are typical for the eastern Qipchaqs and Qangli. In fact, the Qipchaqs cities appeared in former centers of sedentary settlements.

3) Nomadic way of living was common for the Qipchaqs while dependent population settled in city. The population of the eastern cities was represented mainly by Qipchaqs of Oğuz while the cities of Donets Qipchaqs were inhabited mostly by Alans of Donschina and captured Rus' people. Residential centers in the Pontic steppe and Upper-Caspian region did not develop because the structure of local chiefdoms was satisfied by the presence of nomadic military camps. Qipchaq community was typologically similar to the Pecheneg and Oğuz societies that were characterized by existence of enclaves of settled population and presence of military camps among nomadic population.

Я. В. Пилипчук

ПОСЕЛЕНИЯ "КЫПЧАКСКОЙ СТЕПИ". КОЧЕВЫЕ СТАВКИ ИЛИ ГОРОДА?

Данная статья посвящена проблемам седентаризации и присутствия оседлых поселений у кочевников. Города восточноевропейских кыпчаков зафиксированы большей частью на территории Донщины. Наиболее известными из них являлись Шарукань, Сугров и Балин. На территории Донщины существовала единственная в восточноевропейских степях квазиимперская конфедерация. Оседлое население в этом регионе существовало еще с эпохи Хазарского каганата. У огузов такой регион оседлости существовал на нижнем и среднем течении Сырдарьи, а также в районе Каратау. Те же самые центры были характерны для восточных кыпчаков и канглов, которые заняли место огузов в степях. Фактически, города кыпчаков возникли на месте прежних центров оседлого поселения. Для самих кыпчаков было характерно кочевничество, а в городах находилось оседлое зависимое население. Население городов восточных кыпчаков состояло из огузов и мусульман, а города донецких кыпчаков были населены больше всего донскими аланами и пленными русами. Центров оседлости в причерноморских и прикаспийский степях не возникло вследствие того, что политической структуре местных вождеств было достаточно существования только ставок. Общество кыпчаков было похоже на печенежский и огузский социумы, которые характеризовались присутствием анклавов оседлого населения и существованием ставок у кочевников.

В. В. Приймаченко

РАБИНІСТИЧНА КРИТИКА СЕПТУАГІНТИ

У статті запропоновано всебічний аналіз свідчень рабиністичних джерел про давньогрецький переклад Старого Заповіту; детально розглянуті всі відомі критичні зауваження рабинів щодо помилок, нібито допущених мудрецями під час перекладу Тори для царя Птолемея з давньоєврейської мови на грецьку. Також запропоновано можливі таргумічні відповідники для деяких зауважень, відомих із талмудичних і постталмудичних трактатів.

V. V. Pryimachenko

THE RABBINICAL CRITICISM OF THE SEPTUAGINT

The article proposes fundamental analysis of rabbinical sources evidences on the Old Greek translation of the Old Testament. In the article all known critical remarks of the rabbis about mistranslations made by the wise men in the Greek translation of Torah done for Ptolemy were observed. The article also proposes possible Targumical equivalence for some remarks, known from Talmud and post-Talmudic treatises.

В. В. Приймаченко

РАВВИНИСТИЧЕСКАЯ КРИТИКА СЕПТУАГИНТЫ

В статье представлен всесторонний анализ свидетельств раввинистических источников о древнегреческом переводе Ветхого Завета. В частности рассмотрены все известные критические замечания раввинов по поводу неточностей, допущенных мудрецами при переводе Торы для царя Птолемея с древнееврейского языка на греческий. Кроме этого, предлагаются возможные таргумические соответствия для некоторых замечаний, известных по талмудическим и постталмудическим трактатам.

Ю. С. Філь

“СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО” В ПОЛІТОЛОГІЧНІЙ ДУМЦІ ТА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ ІНДІЇ

Появу “стратегічного партнерства” як нового типу взаємодії держав на міжнародній арені відносять до початку пост біполярної

доби, проте питання змісту такої взаємодії досі залишається відкритим. Використання інструменту стратегічного партнерства різними суб'єктами міжнародних відносин у реальній політиці суттєво відрізняється, що дає підстави говорити про його контекстуальний характер. Республіка Індія поміж інших держав підхопила тенденцію використання цього терміна у своєму дипломатичному словнику та зовнішньополітичній практиці. Стаття покликана проаналізувати особливості використання поняття "стратегічне партнерство" в Індії на теоретичному (в політологічній думці) та практичному (у пресі та офіційних документах) рівнях.

Yu. S. Fil

'STRATEGIC PARTNERSHIP' IN THE POLITICAL SCIENCE AND INTERNATIONAL PRACTICE OF INDIA

The emergence of 'strategic partnership' as a new type of international cooperation was related to the beginning of postbipolar times but the question about the content of such cooperation is still open. Using the instrument of strategic partnership by subjects of international relations in real politics differs much, that gives grounds for interpreting it as a contextual one. Republic of India as well as the other states takes the tendency of using this term in its diplomatic dictionary and international practice. The aim of this article is to analyze the peculiarities of using concept 'strategic partnership' in India on the theoretical (in political science) and practical (on the materials of press and official documents) levels.

Ю. С. Филь

"СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПАРТНЕРСТВО" В ПОЛИТОЛОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ И ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ ИНДИИ

Появление "стратегического партнерства" как нового типа взаимодействия государств на международной арене относят к началу постбиполярного периода, но вопрос содержательного наполнения такого взаимодействия до сих пор остается открытым. Использование инструмента стратегического партнерства разными субъектами международных отношений в реальной политике существенно отличается, что дает основания говорить о

его контекстуальном характере. Республика Индия в числе других государств подхватила тенденцию использования этого термина в своем дипломатическом словаре и внешнеполитической практике. В статье предпринимается попытка проанализировать особенности использования понятия “стратегическое партнерство” в Индии на теоретическом (в политологической мысли) и практическом (по материалам прессы и официальных документов) уровнях.

Е. А. Хайредінова

ОСНОВНІ ЕТАПИ ІСТОРІЇ ЖІНОЧОГО КОСТЮМА ВАРВАРІВ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО КРИМУ V–VII ст.

У V–VII ст. жительки Південно-Західного Криму носили своєрідний костюм, який виділяв їх із загальної маси народів, що жили на кордонах Східно-Римської імперії. Розглянутий період історії жіночого костюма можна розділити на три етапи, що характеризуються побутуванням певного типу наборів із функціональних деталей одягу і прикрас. Протягом першого етапу, датованого першою половиною V ст., панували гарнітури типу 1 із фібулами. Другий етап існування жіночого костюма, який належить до другої половини V – першої половини VI ст., характеризується пануванням гарнітурів 2-го типу із пряжкою. Третій етап, що тривав із середини VI ст. і до кінця VII ст., характеризується пануванням гарнітурів із великими пряжками 3-го типу.

E. A. Khairedinova

MAIN STAGES OF THE HISTORY OF A FEMALE COSTUME OF THE BARBARIANS OF THE SOUTH–WESTERN CRIMEA IN THE 5TH – 7TH CENTURIES

In the 5th – 7th centuries women-residents of the South-Western Crimea wore a peculiar costume which singled them out from the peoples who lived on borders of the Eastern-Roman Empire. The period of the history of female costume under consideration can be subdivided into three stages characterized by a certain type of sets of functional details of clothes and decorations. During the first period

dated back by the first half of the 5th century sets of type 1 with fibulas dominated. The second stage of female costume dating back to the second half of the 5th – the first half of the 6th centuries is characterized by the domination of the sets of type 2 with a buckle. The third type which lasted from the mid-6th century till the end of the 7th century is characterized by the dominance of sets with large buckle of type 3.

Э. А. Хайрединова

ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ ИСТОРИИ ЖЕНСКОГО КОСТЮМА ВАРВАРОВ ЮГО-ЗАПАДНОГО КРЫМА V–VII вв.

В V–VII вв. жительницы Юго-Западного Крыма носили своеобразный костюм, который выделял их из общей массы народов, живших на границах Восточно-Римской империи. Рассмотренный период истории женского костюма можно разделить на три этапа, характеризующихся бытованием определенного типа наборов из функциональных деталей одежды и украшений. На протяжении первого этапа, датированного первой половиной V в., господствовали гарнитуры типа 1 с фибулами. Второй этап существования женского костюма, относящийся ко второй половине V – первой половине VI вв., характеризуется господством гарнитуров 2-го типа с пряжкой. Третий этап, длившийся с середины VI в. и до конца VII в., характеризуется господством гарнитуров с большими пряжками 3-го типа.

О. О. Хамрай

БЛИЗЬКИЙ ТА СЕРЕДНІЙ СХІД: ВЕКТОРИ СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА

Автор досліджує стан і перспективи стратегічного партнерства між країнами регіону, а також із країнами, чиї стратегічні інтереси в цьому регіоні представлені досить потужно, аби впливати на політику та економіку території регіону як у цілому, так і на рівні окремих державних утворень.

Особливу увагу автор приділяє залежності політичних подій та економічних процесів, що відбуваються у регіоні, від стану енерговидобувної складової економіки країн регіону.

O. O. Khamray

MIDDLE AND GREATER MIDDLE EAST: STRATEGIC PARTNERSHIP VECTORS

The author looks at the current state and prospects of strategic partnerships between the countries of the region as well as with nations whose strategic interests in this region are strong enough to influence the politics and economics of the region both as a whole and on the level of individual states.

Special attention is paid to dependence of political events and economic processes taking place in the region on the state of energy extracting component of economy of the countries in the region.

А. А. Хамрай

БЛИЖНИЙ И СРЕДНИЙ ВОСТОК: ВЕКТОРЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПАРТНЕРСТВА

Автор исследует состояние и перспективы стратегического партнерства между странами региона, а также со странами, чьи стратегические интересы в этом регионе представлены достаточно сильно для того, чтобы влиять на политику и экономику территории региона как в целом, так и на уровне отдельных государственных образований.

Особенное внимание автор уделяет зависимости политических событий и экономических процессов, происходящих в регионе, от состояния энергодобывающей компоненты экономики стран региона.

ЗМІСТ

Гобова Є. В.
Контекстні зміни тонів у китайській мові 3

Городня Н. Д.
Американсько-китайські відносини
за першої адміністрації Барака Обами 12

Давидчук С. Ю.
Україно-ізраїльські культурні відносини (2001–2011) 28

Кіктенко В. О.
Стратегічне партнерство в зовнішній політиці Китаю
(висновки для України) 48

Мавріна О. С.
Кримський рід мурз Меркітських у XIX столітті 76

Мусійчук В. А.
В'єтнам – стратегічний партнер України
у Південно-Східній Азії 89

Набока О. В.
Японська експедиція на Тайвань 1874 року
та політика США 110

Отрощенко І. В.
Казахстан – США: стратегічний партнерський діалог 123

Пилипчук Я. В.
Поселення "Кипчацького степу": кочові ставки чи міста? 135

Приймаченко В. В.
Рабиністична критика Септуагінти 156

Філь Ю. С.
“Стратегічне партнерство” в політологічній думці
та зовнішньополітичній практиці Індії 177

Хайрединова Э. А.
Основные этапы истории женского костюма варваров
Юго-Западного Крыма V–VII вв. 193

Хамрай О. О.
Близький та Середній Схід:
вектори стратегічного партнерства 203

Анотації. Annotations. Аннотации 231

Підписано до друку 25.12.2012. Формат 84х108/32. Папір офсетний.
Трафаретний друк. Умов. друк. арк. 13,02. Наклад 100 прим. Зам. 130.
Видавництво Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України.
01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4, к. 215, тел. 279-99-71